

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

MAGISTRSKO DELO

**KRITIČNA PRESOJA TRENUTNE UREDITVE
VREDNOTENJA KULTURNE DEDIŠČINE**

Ljubljana, september 2016

SABINA OGRINC

IZJAVA O AVTORSTVU

Podpisani(-a) Sabina Ogrinc, študentka Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, avtorica predloženega dela z naslovom Kritična presoja trenutne ureditve vrednotenja kulturne dediščine, pripravljenega v sodelovanju s svetovalko doc. dr. Barbaro Mörec in sosvetovalko doc. dr. Jelko Pirkovič.

IZJAVLJAM

1. da sem predloženo delo pripravila samostojno;
2. da je tiskana oblika predloženega dela istovetna njegovi elektronski obliki;
3. da je besedilo predloženega dela jezikovno korektno in tehnično pripravljeno v skladu z Navodili za izdelavo zaključnih nalog Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, kar pomeni, da sem poskrbela, da so dela in mnenja drugih avtorjev oziroma avtoric, ki jih uporabljam oziroma navajam v besedilu, citirana oziroma povzeta v skladu z Navodili za izdelavo zaključnih nalog Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani;
4. da se zavedam, da je plagiatorstvo – predstavljanje tujih del (v pisni ali grafični obliki) kot mojih lastnih – kaznivo po Kazenskem zakoniku Republike Slovenije;
5. da se zavedam posledic, ki bi jih na osnovi predloženega dela dokazano plagiatorstvo lahko predstavljalo za moj status na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani v skladu z relevantnim pravilnikom;
6. da sem pridobila vsa potrebna dovoljenja za uporabo podatkov in avtorskih del v predloženem delu in jih v njem jasno označila;
7. da sem pri pripravi predloženega dela ravnala v skladu z etičnimi načeli in, kjer je to potrebno, za raziskavo pridobila soglasje etične komisije;
8. da soglašam, da se elektronska oblika predloženega dela uporabi za preverjanje podobnosti vsebine z drugimi deli s programsko opremo za preverjanje podobnosti vsebine, ki je povezana s študijskim informacijskim sistemom članice;
9. da na Univerzo v Ljubljani neodplačno, neizključno, prostorsko in časovno neomejeno prenašam pravico shranitve predloženega dela v elektronski obliki, pravico reproduciranja ter pravico dajanja predloženega dela na voljo javnosti na svetovnem spletu preko Repozitorija Univerze v Ljubljani;
10. da hkrati z objavo predloženega dela dovoljujem objavo svojih osebnih podatkov, ki so navedeni v njem in v tej izjavi.

V Ljubljani, dne 27. septembra 2016

Podpis študentke: _____

KAZALO

UVOD.....	1
1 KULTURNA DEDIŠČINA.....	3
1.1 Opredelitev kulturne dediščine.....	3
1.2 Kulturna dediščina v Sloveniji	5
1.2.1 Zgodovinski pregled varstva kulturne dediščine.....	5
1.2.2 Trenutna ureditev varstva kulturne dediščine	6
1.3 Kulturna dediščina v Evropi in svetu	9
2 EVIDENTIRANJE NEPREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE	15
2.1 Kaj je vredno in kaj ni vredno ohraniti kot dediščino	15
2.2 Vpis v register in razglašanje za kulturni spomenik.....	18
2.3 Odstranitev spomenika ali registrirane dediščine.....	20
2.4 Izravnalni ukrep pri odstranitvi arheoloških ostalin	22
3 EVIDENTIRANJE PREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE	26
3.1 Pridobivanje predmetov.....	26
3.2 Odstranitev predmetov	30
3.3 Vodenje inventarnih knjig	31
3.4 Fizično varovanje zbirk in dokumentacije.....	35
3.5 Zavarovanje zbirk.....	36
3.6 Odsvojitve.....	38
4 VREDNOTENJE KULTURNE DEDIŠČINE	39
4.1 Kulturno vrednotenje	39
4.2 Ekonomsko vrednotenje	43
4.2.1 Ekonomske vrednosti	43
4.2.2 Metode ekonomskega vrednotenja kulturne dediščine	46
4.2.3 Razlogi zakaj dediščini določiti ekonomsko vrednost	50
4.3 Knjigovodska vrednost kulturne dediščine.....	52
5 SISTEM EKONOMSKEGA VREDNOTENJA V IZBRANIH NACIONALNIH MUZEJIH V SLOVENIJI	54
5.1 Narodna galerija	56
5.1.1 Ureditev vrednotenja in kriteriji za cenitve.....	57
5.1.2 Inventarne knjige ter njihova usklajenost s knjigovodsko evidenco.....	59
5.2 Narodni muzej Slovenije	60
5.2.1 Ureditev vrednotenja in kriteriji za cenitve.....	61
5.2.2 Inventarne knjige ter njihova usklajenost s knjigovodsko evidenco.....	64
5.3 Slovenski etnografski muzej.....	65
5.3.1 Ureditev vrednotenja in kriteriji za cenitve.....	66
5.3.2 Inventarne knjige ter njihova usklajenost s knjigovodsko evidenco.....	68
5.4 Zavarovanje muzealij in zbirk	70
5.5 Ugotovitve računskega sodišča	71

6 ANALIZA VREDNOTENJA PREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE V MUZEJIH SPREDLOGI ZA IZBOLJŠANJE STANJA.....	72
SKLEP.....	81
LITERATURA IN VIRI.....	84

KAZALO TABEL

Tabela 1: Tabela za vrednotenje kulturne dediščine	16
Tabela 2: Primerjalno vrednotenje na hipotetičnem primeru treh rimskodobnih grobišč.....	25
Tabela 3: Pridobivanje in vključevanje predmetov v muzejske zbirke.....	26
Tabela 4: Odkupi premične kulturne dediščine NG v 2015	59
Tabela 5: Število vseh predmetov premične kulturne dediščine, ki so bili vpisani v inventarno knjigo NG do 31.12.2015 ter število predmetov premične kulturne dediščine, vpisanih v inventarno knjigo NG v letu 2015.....	60
Tabela 6: Odkupi premične kulturne dediščine NMS v 2015.....	62
Tabela 7: Število vseh predmetov premične kulturne dediščine , ki so bili vpisani v inventarno knjigo NMS do 31.12.2015, ter število predmetov premične kulturne dediščine, vpisanih v inventarno knjigo NMS v letu 2015.....	65
Tabela 8: Odkupi premične kulturne dediščine SEM v 2015	68
Tabela 9: Število vseh predmetov, ki jih SEM hrani in so bili vpisani v inventarno knjigo muzeja do 31.12.2015 ter število predmetov premične kulturne dediščine, vpisanih v inventarno knjigo SEM v letu 2015.....	70
Tabela 10: Pridobivanje predmetov premične kulturne dediščine v izbranih muzejih v 2015 glede na vire financiranja.....	78
Tabela 11: Učinkovitost javnih institucij v kulturi leta 2010 in 2011.....	80

KAZALO SLIK

Slika 1: Thompsonov model cirkulacije predmetov	40
Slika 2: Ekonomske vrednosti kulturne dediščine	46

UVOD

V zadnjem obdobju je pri nas in v svetu aktualnih mnogo razprav o tem kakšna je ekonomska upravičenost javnega financiranja kulture in s tem tudi kulturne dediščine. Krčenje razpoložljivih javnih sredstev še spodbuja takšne razprave. Zato se pri odločanjih o sprejemu ukrepov pogosto upoštevajo zgolj ekonomski argumenti in to kljub temu, da kulturna dediščina velja za zaklad naroda, ker nam daje občutek pripadnosti skupnosti ter daje smisel našemu razumevanju časa in prostora. Tako tudi vrsta mednarodnih konvencij, priporočil in meddržavnih dogovorov sporoča, da je kulturna dediščina last vsega človeštva, njena ohranitev pa eno izmed najpomembnejših izhodišč za trajnostni razvoj. Na pragu tretjega tisočletja je postala pomembna kategorija tudi duhovna razsežnost kulturne dediščine. Organizacija Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo (angl. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation*, v nadaljevanju Unesco), ki se je dotlej ukvarjala predvsem z varovanjem materialne (snovne) kulturne in naravne dediščine, je leta 2003 sprejela Konvencijo o varstvu žive (nesnovne) kulturne dediščine, katere namen je »ohranitev različnosti identitet narodov in etničnih skupnosti v najširšem materialnem, družbenem in duhovnem obsegu, ki so ogrožene zaradi globalizacijskih procesov na področju gospodarstva, komunikacij, jezikov, narečij in kulture nasploh«.

V Evropskem merilu ni enovitega pogleda na večplastno vrednost kulturne dediščine, ravno tako ni sprejete in priznane metode oziroma metodologije vrednotenja. Unescov sistem vrednotenja predlogov za vpis na seznam svetovne dediščine in postopek podelitve Znaka evropske kulturne dediščine sta edina splošno sprejeta pristopa (Vodopivec, 2015, str. 44, 45).

Tudi Resolucija o nacionalnem programu za kulturo 2014 – 2017 (Ur. l. RS št. 99/2013), kot osnovni strateški dokument varstva dediščine, predvideva opredelitev kriterijev vrednotenja, vendar ne opredeljuje pa načina, metod in podrobnih kriterijev vrednotenja kulturne dediščine.

Vrednotenje kulturne dediščine sodi med najbolj zahtevne in odgovorne strokovne naloge. S pravilnim vrednotenjem se oblikuje varstvena politika, ki usmerja razvrščanje kulturne dediščine v vrednostne kategorije (v dediščino kot najširšo kategorijo, izmed katere se potem izbira spomenike lokalnega, državnega ali mednarodnega pomena) razporeja dediščino v določene zvrsti (v premično, nepremično, nesnovno dediščino) in omogoča priprave na izdelavo konservatorskih načrtov, ki so prvi pogoj za fizične posege na dediščini.

Vrednost kulturne dediščine je lahko: ekonomska, socialna, simbolna, kulturna in nacionalna. Običajno ekonomsko vrednost kulturne dediščine predstavlja njena cena v knjigovodskih evidencah. O ekonomski vrednosti govorimo tudi kadar razmišljamo o (finančni) smiselnosti zbiranja, obnove, ohranjanja in varovanja kulturne dediščine, skratka vedno, kadar nas zanima ali se splača nekaj ohranjati ali ne (Serec Hodžar & Toplak, 2009, str. 23). Kulturologi pa cenijo kulturni kapital predmeta. Kulturna vrednost je prirojena, pridobljena in razvita zmožnost izkusiti vzvišeno ali sveto lastnost stvari, videti njeno lepoto ali prepoznati njen prostor v

kulturni zgodovini (Klamer, 2011). Za obstoj kulturne dediščine sta pomembni obe vrednotenji oziroma vrednosti (ekonomska zaradi finančnih vlaganj, kulturna zaradi simbolnih pomenov).

Kulturno dediščino, predvsem razglašene spomenike državnega ali lokalnega pomena, želimo ohranjati zaradi njihovega pomena. Obnovljeni spomenik običajno ne povrne sredstev, ki so bila investirana v njegovo obnovo, ali pa prinese dovolj sredstev za redno oziroma investicijsko vzdrževanje (t.i. vrednost uporabe).

Poleg vrednosti uporabe oziroma klasične tržne vrednosti ima kulturna dediščina tudi t.i. vrednost neuporabe, ki jo je pri ugotavljanju celotne ekonomske vrednosti potrebno upoštevati, saj ima vrednost tudi za osebe, ki niso njeni neposredni uporabniki (Srakar, 2010, str. 20). Sodeč po zapisih strokovnih delavcev - konservatorjev, se še pred nekaj desetletji konservatorji pri varstvenem vrednotenju niso spraševali kdo bo financiral obnavljanje kulturne dediščine (1977, str. 25). Pri takšnem prepričanju, šele v drugem koraku, pridejo v poštev drugi pogledi na ohranjanje dediščine, ko iščemo praktične možnosti njenega ohranjanja. Torej šele v drugi fazi je bila upoštevana ekonomska upravičenost ohranjanja neke stavbe ali predmeta, ko je bilo treba politične odločevalce prepričati, da je vredna ohranjanja. Tega pa le s strokovnimi argumenti vedno ni mogoče doseči. Zato je bil postopek varovanja pogosto ustavljen, ker ne na lokalni in ne na državni ravni ni bilo dovolj denarja ali tudi interesa za ohranitev in obnovo (Serec Hodžar & Toplak, 2009, str. 23).

V magistrskem delu sem na primeru izbranih nacionalnih muzejev v Sloveniji odgovorila na naslednja vprašanja:

- kakšno je sedanje stanje vrednotenja premične kulturne dediščine,
- ali so ekonomske vrednosti, ki so jih strokovni delavci v muzejih določili, prave ali ne, in ali se te vrednosti razlikujejo od zavarovalnih vrednosti, ter ali je tržna cena lahko prava cena,
- ali so njihove inventarne knjige usklajene s knjigovodsko evidenco,
- ali zavarujejo muzealije oziroma zbirke na najbolj racionalen način,
- ali bi sistem vrednotenja, ki so ga razvili v eni instituciji, prišel v poštev tudi v drugi instituciji oziroma bil uporaben za drugo zvrst premične kulturne dediščine, ter ali lahko za njihovo vrednotenje uporabim katero od metod ekonomskega vrednotenja kulturne dediščine.

Namen magistrske naloge je raziskati ali je trenutna zakonska ureditev vrednotenja kulturne dediščine ustrezna, s poudarkom na ekonomskem vrednotenju. V splošnem velja, da ima dediščina za posameznike in skupnost tudi vrednost, ki presega ekonomsko vrednost, vendar to ni predmet magistrske naloge.

V magistrski nalogi ločim med vrednotenjem, za katerega so odgovorni:

- ali konservatorji (pri nepremični kulturni dediščini),
- ali muzejski kustosi (če gre za muzealije),
- in vrednotenjem, ki ga zahtevajo predpisi o računovodstvu ali drugi sorodni postopki (zavarovalništvo, cenitve v primeru nakupov, zamenjav, kraje ali poškodovanja itd).

Za vrednotenje konservatorjev uporabljam termin varstveno vrednotenje, če gre za muzeje pa muzejsko vrednotenje. Termin ekonomsko vrednotenje pa uporabljam kadar gre za knjigovodske evidence in določanje knjigovodske vrednosti. Če pa gre za druge cenitve, uporabljam termin tržna vrednost.

Glavni cilj magistrskega dela je oblikovati predloge za učinkovitejše ekonomsko vrednotenje kulturne dediščine v Sloveniji s posebnim poudarkom na premični dediščini, ki jo hranijo nacionalni muzeji. Zato sem preučila, kakšno je trenutno stanje vrednotenja kulturne dediščine, in tudi na podlagi pridobljenih informacij v izbranih nacionalnih institucijah predstavila značilnosti in posebnosti muzejskega in ekonomskega vrednotenja posameznih zvrsti (premične) kulturne dediščine. Intervjuji s strokovnimi delavci v izbranih nacionalnih institucijah so pripomogli k širšemu razumevanju obravnavane problematike.

Magistrsko delo je sestavljeno iz šestih poglavij, tematika pa je dodatno razdelana po podpoglavjih. Prvo poglavje vsebuje splošni teoretičen pregled področja kulturne dediščine, sledi pregled postopkov evidentiranja nepremične in premične kulturne dediščine in to predvsem s stališča določanja njihove vrednosti. V četrtem poglavju sem opredelila, kakšne vrednosti ima lahko kulturna dediščina, ter predstavila metode ekonomskega vrednotenja. V petem poglavju sem na primerih predmetov in zbirk, ki jih hranijo Narodna galerija, Narodni muzej Slovenije in Slovenski etnografski muzej najprej ugotovila in nato pokazala, kje so zadrege muzejskega in ekonomskega vrednotenja, in predlagala, na kakšen način jih lahko rešimo. Sledi analiza vrednotenja premične kulturne dediščine s predlogi za učinkovitejše vrednotenje. Magistrsko delo sem zaključila s sklepnimi ugotovitvami in s predlogi za morebitne nadaljnje raziskave.

1 KULTURNA DEDIŠČINA

1.1 Opredelitev kulturne dediščine

Osnovno opredelitev kulturne dediščine v nacionalni zakonodaji podaja Zakon o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS št. 16/2008, 8/2011, 30/2011 Odl.US: U-I297/08-19, 90/2012, 111/2013, 32/2016), ki v 2. odstavku 1. člena kulturno dediščino opredeljuje kot: »dobrine, podedovane iz preteklosti, ki jih Slovenke in Slovenci, pripadnice in pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti in romske skupnosti, ter drugi državljanke in državljani Republike Slovenije opredeljujejo kot odsev in izraz svojih vrednot, identitet, etnične pripadnosti, verskih in drugih prepričanj, znanj in tradicij. Kulturna dediščina vključuje vidike okolja, ki izhajajo iz medsebojnega vplivanja med ljudmi in prostorom skozi čas«.

Zakonska definicija kulturne dediščine je povzeta po Okvirni konvenciji Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo, sprejeti v Faru, 2005, ki jo je Slovenija ratificirala leta 2008 (Ur. l. RS, št. 22/2008). Definicija kulturne dediščine je bila od osemdesetih let prejšnjega stoletja predmet mnogih teoretskih razprav. Spremembam njene vsebine in obsega sledimo tudi v mednarodnih konvencijah in drugih dokumentih s tega področja. Kratek pregled sprememb v konceptu kulturne dediščine, ki so privedle do definicije v Faro konvenciji, daje Noel Fojut, in sicer, da dediščina v najširšem pomenu obsega kulturno in zgodovinsko okolje skupaj z njegovimi snovnimi in nesnovnimi vidiki (Fojut, 2009, str. 18). Bolj teoretsko poglobljeno predstavitev pojma pa daje Llorenc Prats. Na kratko lahko njegovo razpravo povzamemo z besedami, da je kulturna dediščina družbeni konstrukt, rojen v določenem zgodovinskem času, in da ta konstrukt s svojimi referencami na preteklost služi določenemu simbolnemu in identifikacijskemu namenu (Prats, 2009, str. 76).

V splošnem ZVKD-1 v 3. odstavku 1. člena kulturno dediščino deli v živo (nesnovno) in materialno (snovno), to pa še v premično in nepremično. Zvrsti kulturne dediščine pa so podrobneje urejene v Pravilniku o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (Ur. l. RS, št. 102/2010). Nepremična kulturna dediščina so stavbe, objekti ali druge nepremičnine, ki so bodisi zgrajene ali sestavljene ali oblikovane z naravnimi sestavinami po načelih krajinske arhitekture bodisi so arheološka najdišča. Premična kulturna dediščina so premičnine ali zbirke premičnin z vrednotami dediščine (48. točka 3. člena ZVKD-1).

Z zakonodajo so tako določene zvrsti kulturne dediščine oziroma njeni elementi, ki so vredni ohranjanja, s čimer njihov dolgoročni obstanek postane javni interes. To nas spodbuja k iskanju načina, kako ohraniti dragoceno kulturno dediščino, ter katere metode uporabiti za identificiranje in merjenje njene vrednosti. Politika ohranjanja je nujno selektivna, selekcija pa dobiva značaj politične odločitve, ki določa odnos do določenega elementa kulturne dediščine in je utemeljena na rezultatih uporabljenega vrednotenja. Po zaključku postopka je izbrano kulturno dediščino mogoče vključiti v proces upravljanja, kateri mora zagotoviti njeno varovanje in dolgoročno ohranjanje ter vzdrževanje njenih vrednosti skozi čas. Osrednjo aktivnost upravljanja kulturne dediščine predstavlja ocenjevanje njene vrednosti, ki je v procesu selekcije nujno (Sirovica, 2015, str. 22, 23).

Muršič (2009, str. 4-6) ugotavlja: da je termin kulturna dediščina plod miselnosti nekaterih politikov s katerim so želeli preprečevati namerno uničevanje civilnih objektov med drugo svetovno vojno, kot tudi posledica procesov modernizacije. Pred uporabo tega pojma so se uporabljali različni termini za predmete in spomine, katere so prepoznavali kot kulturne spomenike in ključne nosilce spomina. V nadaljevanju bom predstavila kratek zgodovinski razvoj kulturne dediščine in zakonodaje, saj je poznavanje zgodovine pomembno za razumevanje sedanjosti, zakonodaja pa nam daje vpogled v spreminjanje koncepta varstva dediščinskih vrednot.

1.2 Kulturna dediščina v Sloveniji

1.2.1 Zgodovinski pregled varstva kulturne dediščine

Leto 2013 pomeni stoletnico organiziranega varstva kulturne dediščine na slovenskih tleh, skupaj z začetkom dela prvega deželnega konservatorja dr. Franceta Steleta v Ljubljani.

Kranjska je leta 1913 namreč dobila Deželni urad za preučevanje in varstvo spomenikov, ki je leta 1919 svoje delovanje razširil na celotno slovensko ozemlje. Stele je bil tudi pobudnik univerzitetnega šolanja na področju umetnostne zgodovine. Od leta 1938 naprej je prevzel poučevanje na ljubljanski univerzi. V začetku Steletovega konservatorskega dela Slovenci še nismo imeli lastne univerze (prva univerza v Ljubljani je bila ustanovljena leta 1919), akademije znanosti in umetnostnih galerij, zato je njegovo delo še toliko bolj pionirsko. Po Steletu so danes poimenovane nagrade, ki se podeljujejo za posebne dosežke na področju varovanja in ohranjanja kulturne dediščine (Pirkovič, 2014, str. 20, Zupan, 2014, str. 38) .

Pred ustanovitvijo muzejev na sedanjem slovenskem ozemlju so zgodovinske predmete iz slovenskih dežel odvažali večinoma v muzeje na Dunaju, v Vatikanu, Trstu, Padovi in Gradcu (Horvat, 1985, str. 35-36). Leta 1821 je bil ustanovljen Kranjski deželni muzej v Ljubljani, ki je leta 1920 zavzel mesto prvega slovenskega nacionalnega muzeja in dobil uradni naziv Narodni muzej. Vendar Horvat (1985, str. 36) pravi, da dejansko Kranjski deželni muzej zaradi političnih in kulturnih razmer ter okrnjenega slovenskega etničnega ozemlja ni v celoti opravljal poslanstva osrednjega slovenskega muzeja. Proti koncu 19. stoletja so se začeli pojavljati muzeji tudi drugod po slovenskem ozemlju (Celje – leta 1882, Ptuj – leta 1893, Maribor – leta 1902, 1903, Koper – leta 1911). Leta 1918 je bila pomembna ustanovitev Narodne galerije. V vseslovenski program galerije so bila vključena vsa umetnostno-zgodovinska obdobja. Leta 1921 je bil ustanovljen Etnografski inštitut, ki je leta 1923 prevzel vlogo Etnografskega muzeja.

Kot ugotavlja Mehle (2003, str. 24), se je po vojni muzejska dejavnost razvijala svobodno in predvsem z vidika zbiranja (lahko rečemo kopičenja), hranjenja, raziskovanja in predstavljanja (zgolj za ozek krog ljudi) muzejskega gradiva. Nastala je gosta mreža muzejev.

Kot je zapisal Jogan (2008, str. 55 – 57), je leta 1945 za Jugoslavijo začel veljati Zakon o zaščiti kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti Demokratične federativne Jugoslavije. S tem so vsi kulturni spomeniki in naravne znamenitosti prešle pod državno zaščito. Leta 1948 je bil sprejet prvi slovenski Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti. Decentralizirana oblika spomeniškega varstva se je v Sloveniji razvila po letu 1959 z ustanavljanjem mreže regionalnih zavodov (Ljubljana, Maribor, Celje, Kranj, Piran, Nova Gorica, Novo mesto). Javna služba varstva, ki je bila zaupana zavodom za spomeniško varstvo, se prvič omenja v Zakonu o varstvu kulturnih spomenikov iz leta 1961. Zakon je predpisal tudi obvezen vpis spomenikov v register kulturnih spomenikov. Prvi področni zakon o muzejih je bil sprejet leta 1959. Krovna slovenska varstvena zakonodaja se je nato spremenila še leta 1981

s sprejemom Zakona o naravni in kulturni dediščini, ki je, veljal še za naravno dediščino, pokrival pa je tudi muzeje in arhive (Jogan, 2008, str. 85 – 87).

Zadnje desetletje 20. stoletja je bilo značilno osamosvajanje Slovenije. Z osamosvojitvijo Slovenije je bil spodbujen tudi velik razcvet arheoloških terenskih raziskav, zlasti z gradnjo avtocestne mreže ter razvojem metod nedestruktivnih raziskav (Zupan, 2014, str. 42). Vse do konca leta 1994 je bilo varstvo narave vključeno v skupne zavode za varstvo kulturne dediščine (republiški zavod in sedem regionalnih). To je bilo za državo ter sodelovanje strok edino racionalno in smiselno. Razdruževanje varovanja naravne in kulturne dediščine v istem prostoru Slovenije je obema področjema zožilo obzorja in preusmerilo pozornost v posameznosti in ne celoto. Prvi Zakon o varstvu kulturne dediščine v času nove države je stopil v veljavo leta 1999. Zakon je centraliziral službo varstva kulturne dediščine s tem, da je združil nekdanje regionalne zavode (Ljubljana, Maribor, Celje, Kranj, Piran, Novo mesto, Nova Gorica) in Restavratorski center v **Javni zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije** (v nadaljevanju ZVKDS). S tem se je odgovornost za varstvo kulturne dediščine prenesla z lokalnih skupnosti na državo, po zakonu pa je bila varovana le dediščina, vpisana v Register nepremične kulturne dediščine (Jogan, 2008, str. 132).

1.2.2 Trenutna ureditev varstva kulturne dediščine

Leta 2008 je bil sprejet Zakon o varstvu kulturne dediščine (v nadaljevanju ZVKD-1), ki velja še danes. Prišlo je do reorganizacije ZVKDS na dve glavni organizacijski enoti: Službo za kulturno dediščino (s 7 regionalnimi organizacijskimi enotami) in Centrom za konservatorstvo (Restavratorski center in Center za preventivno arheologijo). Služba za kulturno dediščino izvaja državno javno službo v ožjem pomenu, kar pomeni, da opravlja naloge, ki jih mora javna služba stalno zagotavljati na vsem ozemlju države. Center za konservatorstvo kot druga organizacijska enota ZVKDS izvaja projekte, ki so vezani na določene potrebe in pobude, navadno s strani ustanovitelja (države) in investorjev posegov, kar pomeni, da opravlja izvedene naloge državne javne službe. Del teh nalog lahko deloma izvajajo tudi drugi subjekti, ki delujejo na trgu, vendar lahko Služba za kulturno dediščino investitorju naloži, da poseg na dediščini izvedejo usposobljeni izvajalci.

V ZVKD-1 je opredeljena tudi vloga muzejev, arheoloških raziskav in izkopavanj, natančno je določeno tudi financiranje varstva kulturne dediščine (Jogan, 2008, str. 143). Odmevno in učinkovito je bilo dodatno financiranje dediščine z Zakonom o zagotavljanju sredstev za nekatere nujne programe RS v kulturi (Ur. l. RS, št. 14/2003, 77/2008), t.i. interventni zakon o »kulturnem tolarju«. Popularen »kulturni tolar« so podprli prav vsi poslanci v slovenskem parlamentu. Ta finančni mehanizem se je v letu 2013 iztekel, v pripravi je novi, ki je še predmet medresorskega usklajevanja, in njegovo sprejetje se pričakuje v letu 2017 (Pirkovič, 2014, str. 44).

Za premično kulturno dediščino skrbijo muzeji (državni muzeji in sicer: 11 muzejev in galerij na področju kulture in 3 muzeji na drugih področjih, hkrati pa država financira delovanje 36 občinskih in medobčinskih muzejev, ki so leta 2013 pridobili javno pooblastilo), arhivi in Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (Resolucija o nacionalnem programu za kulturo 2014-2017, Uradni list RS, št. 99/2013, str. 33). Izjemoma muzeji skrbijo tudi za nepremično kulturno dediščino, ko upravljajo nepremičnine s statusom kulturne dediščine v primeru, da jih predstavljajo javnosti (na primer: arheološke parke, hiše znamenitih osebnosti, objekte, ki ponazarjajo določen pojav ali obdobje) oziroma ko jih uporabljajo kot svoje razstavne ali poslovne prostore (na primer: Narodni muzej Slovenije ima na Blejskem gradu stalno razstavo o grajski zgodovini in njeni okolici). Arhivi skrbijo za arhivsko gradivo, medtem ko ima Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije poseben položaj, ker ne skrbi za nepremično in z njo povezano premično kulturno dediščino (v smislu sestavin in pritikin nepremične kulturne dediščine), saj je njegova skrb omejena na dokumentiranje, vrednotenje, raziskovanje in predstavljanja nepremične kulturne dediščine javnosti (84. člen ZVKD-1), medtem ko morajo lastniki zanjo skrbeti tako, da jo vzdržujejo, jo obnavljajo, skratka z njo ravnajo kot dobri gospodarji (36. člen ZVKD-1). Za živo (nematerialno) kulturno dediščino skrbi Koordinator varstva žive dediščine, ki ima sedež pri Slovenskem etnografskem muzeju. Njegova skrb za tovrstno dediščino je sorodna prej opisani skrbi Zavoda za nepremično kulturno dediščino (98. člen ZVKD-1).

Slovenija je ena redkih držav v Evropi (na primer: Italija, Azerbajdžan, Bolgarija), kjer je varstvo kulturne dediščine opredeljeno tudi v Ustavi Republike Slovenije, kot obveznost države, da skrbi za njeno ohranjanje (Ur. l. RS, št. 33/1991, 42/1997, 66/2000, 24/2003, 69/2004, 69/2004, 68/2006, 47/2013) (Pirkovič & Šantej, 2012b, str. 10, 11).

Sto let po zaposlitvi prvega konservatorja v službah pristojnega ministrstva, samostojnega Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije in njegovih izpostav ter njegovih restavratorskih delavnic dela skoraj 300 ljudi. Za premično dediščino skrbi več kot dvakrat toliko profesionalcev v muzejih, za dragocene listine in drugo gradivo posebej skrbijo arhivarji in knjižničarji. Varovanje dediščine, ki obsega konservatorstvo in muzealstvo, je postalo znanstvena disciplina. V državi smo po osamosvojitvi zasnovali in do danes razvili informacijsko podprt centralni register nepremične kulturne dediščine, ki ga vodi Indok center Direktorata za kulturno dediščino Ministrstva za kulturo (v nadaljevanju: Indok center), ki je eden sodobnejših in najcelovitejših v Evropi; sistematično geolociranje podatkov o kulturni dediščini je bila novost tudi na evropski ravni. Strokovnjaki so do sedaj vpisali vanj skoraj 30.000 enot nepremične dediščine in s tem olajšali celostno varstvo, zlasti posege in dinamiko posegov v prostor. Med nepremično kulturno dediščino je več kot 8.318 kulturnih spomenikov, kar pomeni, da so jih na podlagi strokovnih predlogov ZVKDS izvoljeni organi oblasti razglasili za kulturne spomenike. Večino razglasitev so sprejeli predstavniški organi občin in v teh primerih govorimo o kulturnih spomenikih lokalnega pomena. Kar 315 kulturnim spomenikom pa sta stroka in politika priznali izjemen vsedržavni pomen in jih je vlada razglasila za kulturne spomenike državnega pomena (Zupan, 2014, str. 38 – 45). Izjemen pomen

znotraj zbirke v Indok centru imajo akvareli, ki upodabljajo nekatere objekte kulturne dediščine. Skoraj nihče ne ve, da jih hranijo več kot 300. Akvareli so nenadomestljivi posebej zaradi svoje barvne podobe, kajti likovniki so takrat, ko so bile fotografije pretežno črno-bele, lahko zabeležili prave barve (Poschl, 2013, RTV Slovenija). Dokler govorimo le o številkah dediščine (30.000 registriranih enot), to ne doseže pravega učinka. Ko pa govorimo o 30.000 zadovoljnih ali nezadovoljnih lastnikih, številke dobijo drugačen pomen. Ko se bo politika zavedla, da je dobro varstvo kulturne dediščine eminentna politična tema, bo za našo kulturno dediščino nastopila zlata doba (Pirkovič, 2014, str. 35).

Varstvo kulturne dediščine sodi v resor kulture (določeno z Zakonom o Vladi Republike Slovenije, Ur. l. RS, št. 65/2014). Del državnih pristojnosti je pridržan vladi – najpomembnejša od teh je sprejemanje aktov o razglasitvi kulturnih spomenikov državnega pomena. Poleg tega nekatere naloge, ki vplivajo na varstvo kulturne dediščine, opravljajo tudi drugi vladni resorji, vendar večinoma v sodelovanju z Ministrstvom za kulturo ali Zavodom za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Na področju kulture in deloma kulturne dediščine deluje Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, čigar edina ustanoviteljica je država. S stališča varstva in razvoja kulturne dediščine je pomembno, da sklad skrbi za ohranitev, negovanje in razvoj žive ljudske kulture kot dela kulturne dediščine. Na podlagi Zakona o uresničevanju javnega interesa za kulturo (Ur. l. RS, št. 96/2002, 123/2006 - ZFO-1, 7/2007 Odl. US, 53/2007, 65/2007 Odl. US, 56/2008, 4/2010, 20/2011, 100/2011 Odl. US, 111/2013) je bila ustanovljena Kulturniška zbornica Slovenije. Zakon definira vlogo zbornice predvsem kot posvetovalno telo, ki ima pravico dajati mnenja na predloge zakonskih aktov, nacionalnega programa za kulturo in poročil o njegovem izvajanju. Ima tudi pravico predlagati člane strokovnih svetov javnih zavodov s področja kulture. Po aktu o ustanovitvi ZVKDS zbornica imenuje enega člana strokovnega sveta zavoda. ZVKD-1 ne predvideva ustanovitve posebnih raziskovalnih ustanov (inštitutov) na področju varstva. Sklep o ustanovitvi Javnega zavoda Republike Slovenije za varstvo kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 65/2008, 54/2014) pa določa, da v okviru zavoda kot ena njegovih organizacijskih enot deluje raziskovalni inštitut. Inštitut ima tudi na podlagi Zakona o raziskovalni in razvojni dejavnosti (Ur. l. RS, št. 112/2007, 9/2011, 57/2012) pridobljen status raziskovalne organizacije. To je edina raziskovalna organizacija v Sloveniji, ki se ukvarja izključno z raziskavami na področju nepremične kulturne dediščine (Pirkovič & Šantej, 2012b, str. 15, 18, 19). Na področju premične kulturne dediščine pa ima status raziskovalne organizacije Narodni muzej Slovenije, kar mu omogoča poglobljeno raziskovanje in dodatne možnosti za popularizacijo slovenske premične kulturne dediščine.

Na področju varstva kulturne dediščine lahko v Sloveniji delo opravljajo vsi zaposleni v javnih zavodih, ter zasebniki ali zaposleni v zasebnih zavodih, gospodarskih družbah ipd.. Pogoji za opravljanje del je po ZVKD-1 opravljen strokovnega izpit, s katerim posameznik pridobi strokovni naziv.

Nacionalni program za kulturo 2014 – 2017 (imenovan tudi Pot do novega modela kulturne politike) je osnovni strateški dokument varstva dediščine. Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo določa, da nacionalni program za kulturo vsake štiri leta sprejme Državni zbor. Slednji to stori v obliki resolucije. Vlada mora vsako leto Državnemu zboru poročati o uresničevanju tega programskega dokumenta (Pirkovič, 2012a, str. 25). Nacionalni program za kulturo opredeljuje cilje in prioritete na vseh področjih umetnosti in kulture. Glavni in prvi cilj je na skoraj vseh področjih povečati dostopnost kakovostnih kulturnih vsebin. Kultura stremi k temu, da pridobi nove vire financiranja in ponuja modele nove ekonomije.

Nacionalni program za kulturo 2014 – 2017 predvideva opredelitev kriterijev vrednotenja, ne opredeljuje pa načina, metod in podrobnih kriterijev vrednotenja kulturne dediščine. 73. člen ZVKD-1 omogoča, da vlada sprejme tudi posebni programski dokument varstva, tako imenovano strategijo varstva dediščine. Ta določi cilje, usmeritve in ukrepe celostnega ohranjanja kulturne dediščine, ki je predmet javne koristi. Nacionalni program ali strategija sta podlaga za pripravo dokumentov razvojnega načrtovanja in določanje politik na vseh področjih, ki so povezana s kulturno dediščino. Ugotavljam pa, da do danes ni bila sprejeta še nobena strategija, zato njeno vlogo opravlja nacionalni program. V pripravi je tudi evropska Strategija 21 (angl. *Strategy for cultural heritage in Europe in XXIth century*) in verjetno je smiselno pri pripravi slovenske strategije počakati na evropski dokument. V vmesnem času pa je smiselno, da se pripravijo vse potrebne analize, vrednotenje in ocena ogroženosti kulturne dediščine v Sloveniji.

Kulturno dediščino je mogoče varovati predvsem z ozaveščanjem ljudi, ki morajo razviti pozitiven odnos do vrednot, ki jih kulturna dediščina vsebuje, in jih sprejeti kot svoje. Tudi zato je potrebno skrbeti za dobre odnose s posamezniki in javnostjo (Pirkovič & Šantej, 2012b, str. 12, 13). Naloga ZVKDS je med drugim tudi, da daje lastnikom brezplačne osnovne nasvete za ohranjanje kulturne dediščine.

1.3 Kulturna dediščina v Evropi in svetu

Na področju varstva kulturne dediščine je pomembno, da se vzpostavlja tudi mednarodni sistem sodelovanj in pomoči, s katerim države, strokovne organizacije in drugi dobivajo podporo pri svojih prizadevanjih za varstvo in ohranitev vsega tistega, kar pojmujemo kot kulturno dediščino. Prav tako je pomembno delovanje mednarodnih organizacij zaradi uresničevanja skupnih interesov varovanja kulturne dediščine na mednarodni ravni (Petrič, 2000, str. 8).

Mednarodno pravo, ki ureja varstvo kulturne dediščine v času vojne, obstaja že od 19. stoletja. Področje varovanja kulturne dediščine v mirnem času pa do 20. stoletja ni urejal noben mednarodni dokument (Petrič, 2000, str. 8 – 9).

Države Evropske unije nimajo enotne zakonodaje s področja kulture, saj je to področje in v njegovem okviru tudi varstvo kulturne dediščine pristojnost držav članic. Varstvo nepremične

kulturne dediščine je tako zagotovljeno zgolj z nacionalno zakonodajo. Evropska unija s tem področje kulture in kulturne dediščine prepušča drugim mednarodnim organizacijam, ki so za to področje pristojne, predvsem Organizacij združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo (angl. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation*, v nadaljevanju UNESCO) in Svetu Evrope (ang. *Council of Europe*). Pristojnosti Evropske unije na področju kulture so določene v skladu s 6. členom Pogodbe o delovanju Evropske unije (Ur. l. EU 2012/C 326/47). V 167. členu je zapisano določilo, da Evropska unija prispeva k razcvetu kultur držav članic, pri čemer upošteva njihovo nacionalno in regionalno raznolikost, hkrati pa postavlja v ospredje skupno kulturno dediščino (Koželj, 2013, str. 7). Torej ima Evropska unija na področju kulture in kulturne dediščine le subsidiarno vlogo, z drugimi besedami vlogo spodbujevalca in do določene stopnje usmerjevalca, in to predvsem z mehanizmi evropske strukturne politike, ne prevzema pa vloge zakonodajalca, kot to na primer velja na področju varstva okolja.

Danes je področje kulturne dediščine na mednarodni ravni urejeno s številnimi konvencijami in dokumenti. Slovenija je ena redkih držav v Evropi in svetu, ki je ratificirala vse mednarodne konvencije s področja varstva kulturne dediščine. Najpomembnejše so:

- Konvencija o varstvu kulturnih dobrin v primeru oboroženega spopada,
- Konvencija o ukrepih za prepoved in preprečevanje nedovoljenega uvoza in izvoza kulturnih dobrin ter prenosa lastninske pravice na njih,
- Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine,
- Konvencija o varovanju podvodne kulturne dediščine,
- Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine.

Ker je bilo v obeh svetovnih vojnah uničene oziroma hudo poškodovane veliko kulturne dediščine in ker jim tudi v prihodnje grozi vedno hujše uničevanje, je bil namen **Konvencije o varstvu kulturnih dobrin v primeru oboroženega spopada** (ang. *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*), skupaj z Drugim protokolom, ki je bil sprejet leta 1999, zagotovitev varstva kulturnih dobrin, tako v mirnem obdobju kot v primeru oboroženega spopada. Za Slovenijo je od vstopa v Nato leta 2004 pomembno tudi sodelovanje na ravni zavezništva. Res pa je, da so Združene države Amerike kot vodilna članica Nata konvencijo ratificirale šele leta 2008, zato Haaška konvencija do tega leta ni igrala odločilne vloge v Natu. Konvencija o varstvu kulturnih dobrin v primeru oboroženega spopada državam podpisnicam nalaga obveznost, da kulturne dobrine pod posebnim varstvom zavarujejo z modro-belim znakom konvencije (t. i. Haaški ščit). Hkrati jih zavezuje, da v obdobju spopadov spoštujejo kulturne dobrine na svojem ozemlju in ozemlju tujih držav tako, da jih ne poškodujejo ali uničijo (Jogan, 2008, str. 62-64).

Ob uvedbi **Konvencije o ukrepih za prepoved in preprečevanje nedovoljenega uvoza in izvoza kulturnih dobrin ter prenosa lastninske pravice na njih** (ang. *Convention on the*

Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property) se je ta nanašala predvsem na ilegalni promet z umetninami in drugimi predmeti kulturne dediščine, ki so bili med vojnami naropani, ukradeni ali kako drugače odtujeni. Države pogodbenice so se z njenim podpisom zavezale, da bodo preprečile pridobivanje kulturnih dobrin, ki bi bile lahko nezakonito uvožene iz drugih držav pogodbenic. Podpisnice tako nadzirajo izvoz in imajo v veljavi izvozno dovoljenje, ki spremlja izvoz (Petrič, 2000, str. 13).

Pravni red Evropske unije omogoča, da države članice omejijo promet s predmeti kulturne dediščine, ki je opredeljeno kot nacionalno bogastvo. Tudi slovenski ZVKD-1 v 46. členu deloma prepoveduje, v celoti pa omejuje izvoz in iznos nacionalnega bogastva. Pomembno je tudi, da so arheološke najdbe v Sloveniji, last države. Postopek in način vračanja protipravno odstranjenega nacionalnega bogastva z ozemlja Republike Slovenije ni predmet ZVKD-1, temveč sta postopek in način vračanja protipravno odstranjenih predmetov kulturne dediščine, ki ga okvirno določa direktiva EU, podrobneje urejena v Zakonu o vračanju protipravno odstranjenih predmetov kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 126/2003, 8/2016).

Med vsemi konvencijami s področja kulture je **Konvencijo o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine** (ang. *Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*) podpisalo največje število držav (191). Cilj konvencije je ugotavljati, zavarovati, predstavljati in prenašati kulturno in naravno dediščino svetovnega pomena prihodnjim rodovom. Konvencija zato spodbuja države, da predlagajo krajevne znamenitosti, ki bi jih lahko uvrstili na seznam Unescove svetovne dediščine (Petrič, 2000, str. 13–20).

Na seznam svetovne dediščine pri Unescu so vpisana tri območja v Sloveniji, ki so hkrati deležna najvišje stopnje nacionalnega varstva. Ves svet priznava univerzalno vrednost kraških pojavov Škocjanskih jam, vpisanih na seznam svetovne naravne dediščine od leta 1986 dalje. V območju varstva je tudi kulturna dediščina, kot so arheološka najdišča v jamah, kraška krajina s travniki, suhozidi in kamnitimi hišami, čemur Unesco sicer ne pripisuje izjemnih univerzalnih vrednot, kot to velja za naravne kraške pojave. Kljub temu mora država poskrbeti tudi za ohranitev kulturne dediščine tega območja kot dela nacionalno pomembne dediščine. Izjemna so prazgodovinska kolišča Ljubljanskega barja na Igu, vpisana na seznam svetovne kulturne dediščine leta 2011. Leta 2012 je bila skupaj s španskim rudnikom v Almadenu tehniška dediščina rudnika živega srebra v Idriji vpisana na Unescov seznam (Unesco World Heritage List, 2013). Na spletni strani Muzeja za arhitekturo in oblikovanje je razbrati, da sta Slovenija in Češka pod naslovom Brezčasna humanistična arhitektura Jožeta Plečnika v Ljubljani in Prazi konec januarja 2015 uspešno vložili besedilo projekta nominacije stavbnih in urbanističnih del arhitekta Jožeta Plečnika na poskusni UNESCOV seznam svetovne kulturne in naravne dediščine. Muzej za arhitekturo in oblikovanje je koordinator te nominacije za Slovenijo. Vloga predloga na Poskusni seznam je prvi formalni korak obsežnega in kompleksnega procesa nominacije. Slovenski predlog obsega cerkev sv. Mihaela v Črni vasi na Barju, promenado ob nabrežjih in mostove reke Ljubljanice, vključno s tržnico, Vegovo ulico

z Narodno in univerzitetno knjižnico, Vrt vseh svetih na pokopališču Žale, cerkev sv. Frančiška Asiškega v Šiški, v Pragi pa cerkev sv. Srca Jezusovega na Vinohradih.

Konvencija o varovanju podvodne kulturne dediščine (angl. *Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*) je bila sprejeta kot odgovor pomembnega dela mednarodne skupnosti na razmah komercialnega izkoriščanja in plenjenja podvodnih arheoloških najdišč, njeni glavni cilji pa so izboljšanje pravne in praktične zaščite arheoloških ostalin na dnu svetovih oceanov, morij in celinskih voda ter uskladitev standardov dela na mednarodni ravni. Sestavni del konvencije je priloga (angl. *Annex*) s pravili o dejavnostih, usmerjenih na podvodno kulturno dediščino, ki povzemajo določila listine Icomos iz leta 1996 in so najbolj verodostojen in napreden protokol o normativnih postopkih znanstvenega raziskovanja in varovanja podvodne kulturne dediščine doslej. Konvencija spodbuja države pogodbenice k implementaciji pravil in prilagoditvi nacionalnih predpisov, kar je Slovenija storila s sprejetjem Pravilnika o arheoloških raziskavah (Ur. l. RS, št. 3/2013) in objavo Minimalnih standardov podvodnih arheoloških raziskav (Ministrstvo za kulturo, 2010) (Gaspari, 2014, str. 97, 98).

Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine (angl. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*) opredeljuje nesnovno kulturno dediščino kot »prakse, predstavitve, izraze, znanja, veščine in z njimi povezana orodja, predmete, izdelke in kulturne prostore, ki jih skupnosti, skupine in včasih tudi posamezniki prepoznavajo kot del svoje kulturne dediščine«. Kako varovati nesnovno kulturno dediščino, je opredeljeno v 12. členu te konvencije (Soršak, 2011, str. 74). Vsaka država, ki je podpisnica konvencije, mora evidentirati nesnovno kulturno dediščino na svojem ozemlju. Te sezname je treba redno osveževati. V skladu z določili te konvencije smo v Sloveniji vzpostavili Register žive kulturne dediščine.

Aktualen pogled na ohranjanje kulturne dediščine se bistveno razlikuje od tistega izpred nekaj desetletij. Tradicionalno varstvo je bilo naravnano na posamične objekte in skupine objektov z zelo opaznimi dediščinskimi lastnostmi in simbolnimi vrednotami, pomembnimi s stališča nacionalne identitete (z drugimi besedami na kulturne spomenike), potem pa se je skrb varstvenikov osredotočila tudi na objekte, ki nimajo tako vidnih dediščinskih vrednot, v zadnjem času pa tudi na večja območja, kot so večja arheološka najdišča, kulturna krajina in zgodovinsko okolje. Amsterdamska listina (1975), sprejeta v letu evropske stavbne dediščine, se sklicuje na načela celostnega ohranjanja. Eno izmed načel iz Amsterdamske listine je tudi, da ima kulturna dediščina duhovno, kulturno, družbeno in ekonomsko vrednost. Celostno ohranjanje prispeva k zmanjševanju ogroženosti kulturne dediščine. Leto za Amsterdamsko listino je Odbor ministrov Sveta Evrope sprejel Resolucijo št. (76) 28 o prilagajanju zakonov in zakonskih ureditev zahtevam celostnega ohranjanja stavbne dediščine (Pirkovič, 2014, str. 5 – 7).

Na podlagi Amsterdamske listine in Resolucije št. (76) 28 je v okviru Sveta Evrope nastala vrsta mednarodnih pravnih aktov, ki urejajo področje celostnega ohranjanja kulturne dediščine, in sicer:

- Konvencija o varstvu stavbne dediščine Evrope,
- Evropska konvencija o varstvu arheološke dediščine,
- Okvirna konvencija Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo.

Konvencija o varstvu stavbne dediščine Evrope (angl. *Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe*) je bila sprejeta leta 1985 v Granadi, od leta 1993 je članica te konvencije tudi Slovenija. Države podpisnice evidentirajo stavbno dediščino, njeno varovanje in nadzor pa morajo zakonsko urediti tako, da preprečujejo poškodovanje in propadanje stavbne dediščine. Konvencija uvaja pooblastilo pristojni službi varstva, ki od lastnika lahko zahteva, da opravlja potrebna dela za varstvo kulturne dediščine, oziroma da taka dela opravijo pristojne javne institucije, v kolikor lastnik tega ne stori (Petrič, 2000, str. 24).

Evropsko konvencijo o varstvu arheološke dediščine (angl. *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage*) je leta 1969 sprejel Svet Evrope, imenovana je tudi Londonska konvencija. Leta 1992 je bila sprejeta spremenjena in dopolnjena konvencija z istim imenom, s katero je arheologija prenehala predstavljati zgolj akademsko disciplino in je bila vključena v proces načrtovanja družbenega in gospodarskega razvoja. Glavno načelo te konvencije je, da se arheološka dediščina in njeni deli, če je le mogoče, ohranijo »in situ« (t.j. na kraju samem) ter da morajo biti »...v presojah vplivov na okolje in odločitvah, sprejetih na tej podlagi, v celoti upoštevana arheološka območja in njihov položaj v prostoru« (Pirkovič, 2014, str. 9). Večina avtorjev se strinja, da sta podpis te konvencije in njena implementacija v zakonodajne sisteme mnogih držav privedla do drastičnih sprememb, katerih posledica je bila, da je arheologija prenehala predstavljati zgolj akademsko disciplino in je bila vključena v proces načrtovanja družbenega in gospodarskega razvoja (Sirovica, 2015, str. 21).

Okvirna konvencija Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo (angl. *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*) ki pomeni še korak dalje v razvoju koncepta celostnega ohranjanja, je bila sprejeta leta 2005 v Faru na Portugalskem in je začela veljati z letom 2011. Konvencija se osredotoča na ljudi, ki imajo koristi od kulturne dediščine. Kulturno dediščino je potrebno vključiti v vse vidike družbenega in gospodarskega življenja, s tem da je potrebno nanjo gledati celostno. Poudarja pomen strateškega načrtovanja pri katerem morajo sodelovati vsi prebivalci, odločitve pa morajo sprejemati vsi skupaj (Pirkovič, 2014, str. 10, 11).

Na področju kulturne dediščine delujejo naslednje mednarodne organizacije in telesa:

- Organizacija Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo,

- Mednarodni svet za spomenike in spomeniška območja,
- Mednarodni muzejski svet,
- Svet Evrope.

Organizacija Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo (angl. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation*, v nadaljevanju UNESCO) je najpomembnejša mednarodna organizacija na področju kulturne dediščine. Ustanovljena je bila leta 1946 kot posebna organizacija Združenih narodov s sedežem v Parizu. Organizacija pomaga pri ohranjanju, razvoju in širjenju znanja, tako da skrbi za ohranitev in varstvo kulturne dediščine vsega sveta (Petrič, 2000, str. 25).

Mednarodni svet za spomenike in spomeniška območja (angl. *International Council on Monuments and Sites*, v nadaljevanju ICOMOS) je bil ustanovljen na pobudo organizacije UNESCO leta 1965 v Varšavi kot nepolitično in nedržavno združenje, glavni urad pa ima v Parizu. Trenutno povezuje skoraj 10.000 članov v več kot 110 državah. Primarna funkcija ICOMOS-a na mednarodni ravni, kjer nastopa kot eden izmed svetovalnih organov za UNESCO, je vrednotenje nominacij za svetovno kulturno nepremično dediščino. Organizacija evidentira podatke o postopkih in politiki ohranjanja in varovanja, je v oporo pri izvajanju mednarodnih priporočil ter izobražuje strokovnjake in sodeluje pri pripravi študijskih programov (Petrič, 2000, str. 26).

Mednarodni muzejski svet (angl. *International Council of Museums*, v nadaljevanju ICOM) je bil ustanovljen leta 1946 s sedežem v Parizu in povezuje muzeje vseh vrst. Ima več kot 30.000 članov iz 137 držav. Cilj organizacije je spodbujanje, promocija, razvoj muzejev ter nudenje medsebojne pomoči muzejem in muzejskim delavcem (Petrič, 2000, str. 26).

Svet Evrope (angl. *Council of Europe*) je najvplivnejša medvladna organizacija na področju kulturne dediščine v Evropi. Ustanovljena je bila leta 1949. Glavni cilj Sveta Evrope je razvijati skupno kulturno dediščino ter pospeševati socialni in gospodarski napredek članic. Sedaj ima Svet Evrope 47 članic, vključuje 820 milijonov prebivalcev in je največja evropska mednarodna organizacija, ki se je zavzela za spoštovanje človekovih pravic, demokracije in vladavine prava. Svet Evrope je dal tudi pobudo za Dneve evropske kulturne dediščine, ki so ob podpori Evropske unije organizirani vsako leto in seznanjajo ljudi s kulturno dediščino v evropskih državah. Pod pokroviteljstvom Sveta Evropa od leta 1999 deluje Evropska mreža dediščine (angl. *European Heritage Network – HEREIN*), ki uresničuje trajen spletni informacijski sistem, ki povezuje evropske vladne institucije, ki so odgovorne za ohranjanje kulturne dediščine (Delak Koželj, 2012, str. 146).

Evropska unija (angl. *European Union*)

Dokumenta Evropskega sveta in Evropske komisije, ki sta ovrednotila vlogo kulturne dediščine in zaobjela konkretna varovanja njenega ohranjanja, sta bila potrjena sredi leta 2014. Gre za Sklep o kulturni dediščini kot strateškem viru za trajnostno Evropo (angl. *Conclusions on*

cultural heritage as a strategic resource for a sustainable Europe) in za Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, Svetu, Evropskemu ekonomsko socialnemu odboru in Odboru regij: Na poti k celostnemu pristopu do kulturne dediščine za Evropo (angl. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the regions. Towards an integrated approach to cultural heritage for Europe*). Dediščino sta oba dokumenta opredelila kot področje, ki je povezano zlasti s kulturo in turizmom, okoljem, ekonomijo, razvojem podeželja in regionalnim razvojem, raziskavami in inovacijami, informacijsko družbo in izobraževanjem. Poudarjata tudi pomen sistematičnega zbiranja podatkov o kulturni dediščini. Zavzemata se za uvedbo t. i. kazalnikov za vrednotenje kulturne dediščine, ki v tem trenutku še niso opredeljeni. Evropska Komisija zato prek razpisov spodbuja raziskave v tej smeri (Vodopivec, 2015, str. 16-18).

2 EVIDENTIRANJE NEPREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE

2.1 Kaj je vredno in kaj ni vredno ohraniti kot dediščino

Na ravni Evrope ni enotno sprejetega pristopa za opredelitev večplastne vrednosti kulturne dediščine ter ni sprejete in priznane metode oziroma metodologije vrednotenja. Unescov sistem vrednotenja predlogov za vpis na seznam svetovne dediščine in novejši postopek podelitve Znaka evropske kulturne dediščine sta edina splošno sprejeta pristopa. Oba pristopa podajata zgolj splošna izhodišča, način in metode vrednotenja pa prepuščata vsakokratni presoji. Poleg tega sta oba sistema namenjena dediščini, ki je že obnovljena in se za status svetovne oziroma evropske dediščine potegujeta na podlagi uspešne revitalizacije, vključenosti v lokalno okolje in ustrezne ohranjenosti (Vodopivec, 2015, str. 44, 45).

Na podlagi meril, razvitih za izvajanje Konvencije o varstvu svetovne dediščine, je Pirkovič (1987, str. 31, 32) že pred časom predlagala dokaj enostaven postopek vrednotenja na podlagi naslednjih 6 meril:

- avtorsko merilo,
- razvojno merilo
- tipološko merilo,
- zgodovinsko-pričevalno merilo,
- kulturno-civilizacijsko merilo,
- prostorsko merilo,

in 4 dodatnih merilih:

- starost,
- ohranjenost,
- ogroženost,

- avtentičnost.

Za določanje fizičnih lastnosti spomenikov, ki pridejo v poštev za vsak objekt vrednotenja Pirkovič (1987, str. 32, 33) predlaga, da se izbere največ štiri ključne lastnosti. Če je lastnosti pomembnih za vrednotenje, več kot štiri, jih generaliziramo tako, da pridemo do štirih splošnejših lastnosti. Najbolj enostavno je, če si za vrednotenje pripravimo razpredelnico: v vodoravnih vrstah so razvrščena merila vrednotenja, v navpičnih stolpcih pa (skupni) predmeti vrednotenja. Ta poenostavljen postopek vrednotenja se v zadnjem obdobju uporablja v posameznih primerih, ko je treba dodatno utemeljiti določene strokovne odločitve.

Tabela 1: Tabela za vrednotenje kulturne dediščine

Ime spomenika	Krajevni pomeni				Regionalni pomen				Nacionalni pomen				Mednarodni pomen			
	Predmet 1	Predmet 2	Predmet 3	Predmet 4	Predmet 1	Predmet 2	Predmet 3	Predmet 4	Predmet 1	Predmet 2	Predmet 3	Predmet 4	Predmet 1	Predmet 2	Predmet 3	Predmet 4
Avtorsko merilo																
Razvojno merilo																
Tipološko merilo																
Zgodovinsko-pričevalno merilo																
Kulturno-civilizacijsko merilo																
Prostorsko merilo																
Starost																
Ohranjenost																
Ogroženost																
Avtentičnost																
SKUPAJ																

Vir: J. Pirkovič, Vrednotenje kulturne dediščine, 1987, str. 38.

V nasprotju z nekaterimi evropskimi državami (na primer Veliko Britanijo in Nizozemsko), kjer že dalj časa uporabljajo predpisane metode vrednotenja, pri nas do poenotenja vsebine vrednotenja nepremične kulturne dediščine še ni prišlo: Pirkovičeva (1987, str. 36) je predlagala štiri vrednostne stopnje:

- krajevna - vrednost 1,
- regionalna – vrednost 2,

- nacionalna – vrednost 3 in
- mednarodna pomembnost – vrednost 4 (velja po mednarodnih standardih, na primer tistih, ki veljajo za svetovno dediščino in ne po slovenski zakonodaji).

Stopenjsko vrednostno lestvico dediščine je formaliziral Zakon o varstvu kulturne dediščine iz leta 1999 (ZVKD), kar je predstavljeno v nadaljevanju, in sicer tako, da je kulturne spomenike razdelil na spomenike državnega in lokalnega pomena, hkrati pa omogočil, da se dediščina varuje v omejenem obsegu, kljub temu da ne dosega vrednosti spomenikov in zato zanjo ni izdana odločba o razglasitvi. Takšno ureditev je povzel tudi ZVKD-1 in je danes splošno uveljavljena v varstveni praksi.

V javno listino, to je v odločbo o razglasitvi in v RKD zapišemo vrednotenje v povzetku in v opisni obliki. Postopek vrednotenja je odlična podlaga za nadaljnje spomeniškovarstvene strokovne postopke: za določitev varstvenih režimov in razvojnih usmeritev. Tako opredeljen postopek vrednotenja tudi onemogoča, da bi pri vrednotenju spregledali kakšne ključne prvine.

Vrednotenje, ki temelji na merljivih, kvantitativnih metodah (več o tem v poglavju 4.1) ima naslednje prednosti (Pirkovič, 1987, str. 29-31, 36, 38):

- omogoča primerjavo spomeniške vrednosti različnih zvrsti in skupin kulturne dediščine,
- zmanjšuje možnost arbitrarnega vrednotenja in
- daje analitično podlago za nadaljnje spomeniškovarstvene strokovne obdelave od določanja varstvenih režimov do priprave konservatorskih programov in projektov.

Po svetu konservatorji vse bolj uporabljajo natančne metode vrednotenja in upoštevajo tudi metode drugih ved, predvsem ekonomije. Pri vpeljavi sistema vrednotenja moramo določiti vsaj naslednje parametre (Pirkovič, 2012a, str. 21):

- merila vrednotenja,
- predmete vrednotenja,
- vrednostne stopnje (kategorije).

V svetu je čedalje bolj v veljavi celostno ohranjanje kulturne dediščine, kar pomeni njeno obravnavo tako z vidika stanja ohranjenosti materialov in njenega zgodovinskega pomena (nematerialni vidiki). To zahteva povezovanje različnih ved, od humanističnih do družboslovnih, kot tehničnih in naravoslovnih. Vse skupaj pa je zaradi različnih metod, tehnik, orodij in interpretacij teh ved, pa tudi zaradi interesov (od političnih do strokovnih) ter zaradi vrste različnih ustanov in skupin, ki sodelujejo v procesu ohranjanja, v resnici zapleten, večplasten in zato zahteven proces. Ključni izziv ohranjanja kulturne dediščine je v tem trenutku v iskanju ravnovesja med cilji evropske, nacionalne in regionalne politike javnega financiranja, ki kulturno dediščino umešča v sklop področij s pričakovanimi, zlasti

ekonomskimi učinki, in med namenom ohranjanja kulturne dediščine kot nečesa vrednega samega po sebi. Zato moramo pri opredelitvi metodologije vrednotenja upoštevati, da zaradi spreminjanja stanja konservatorstva in pogojev, ki to stanje opredeljujejo, metoda nikoli ne more biti dokončna. Zastavljena mora biti dovolj široko, da v sodelovanju stroke in znanosti omogoča nenehno nadgrajevanje (Vodopivec, 2015, str. 3).

Sirovica (2015, str. 8) poudarja, da je vrednost dinamičen in relativen pojem, odvisen od prostora in časa ter družbenega konteksta, in da je preučevanje procesa nastajanja vrednosti nujno za pravi uvid v problem vrednotenja kulturne dediščine. V smislu kulturne dediščine, ki je sestavljena iz materialnih objektov, vrednosti odražajo potrebo družbe po kontinuiranem prenosu kulturnih informacij skozi čas, pri čemer objekti služijo kot posredniki pri prenosu določenega tipa informacij in imajo drugačno vlogo kot v svojem izvornem kontekstu.

Ugotavljam, da pojem vrednost predstavlja osnovo vsake razprave o kulturni dediščini, tako nepremični kot premični, pri čemer je vrednostna kategorija ključni faktor pri sprejemanju odločitev o načinu ravnanja s kulturno dediščino.

2.2 Vpis v register in razglašanje za kulturni spomenik

Evidentiranje je prva faza v strokovnem delu z dediščino. Zakon tej fazi podeljuje posebno vlogo, saj jo uvršča med javno korist varstva (3. člen ZVKD-1) in sicer evidentiranje opredeljuje kot »identificiranje dediščine, njenih vrednot in vrednosti«. Faza evidentiranja se pri nepremični in nesnovni dediščini zaključi z vpisom v register, pri premični dediščini pa s t.i. akcesijo. ZVKD-1 (3. člen) definira akcesijo kot »način, s katerim muzej pridobiva premično dediščino in jo vključuje v svoje zbirke«. Za razliko od nepremične dediščine, kjer javna služba z evidentiranjem pridobiva le podatke o dediščini, muzeji pridobivajo ne samo podatke temveč tudi predmete dediščine. V tem poglavju je opredeljeno evidentiranje nepremične kulturne dediščine in njeno registriranje predvsem v povezavi z vrednotenjem tovrstne dediščine.

Vpis nepremične kulturne dediščine v register in razglašanje za kulturni spomenik vključuje tudi varstveno vrednotenje¹ nepremične kulturne dediščine, kar je podlaga za njeno družbeno vrednotenje pri razglašanju in varstvu v okviru prostorskega načrtovanja. Začne se z evidentiranjem, dopolnjevanjem in ohranjanjem celostne dokumentacije. Dokumentacija je osnova pri vpisovanju v **register nepremične kulturne dediščine** (v nadaljevanju **RKD**), v postopkih razglašanja kulturnih spomenikov in pri obnovi registrirane nepremične kulturne dediščine (Pirkovič, 2012a, str. 18, 19). S pojmom kulturni spomenik, kot izhaja iz 17. točke 3. člena ZVKD-1, je mišljena dediščina, ki je razglašena za spomenik ali ki je vpisana v inventarno knjigo pooblaščenega muzeja.

¹ Gre za vrednotenje z družbenega vidika in ne za določanje denarne vrednosti spomenika, zato uporabljam termin »vrednota« in ne termin »vrednost«.

RKD je uradna zbirka podatkov o nepremični kulturni dediščini na območju Republike Slovenije. Vanj vpisujemo vso nepremično kulturno dediščino ne glede na vrsto, tip, obseg, lastništvo ali varstveni status enote. V registru se vodijo podatki po enotah kulturne dediščine. Vsaka enota kulturne dediščine dobi z vpisom v register **evidenčno številko dediščine** (v nadaljevanju **EŠD**), ki jo uporabljamo v upravnih in strokovnih postopkih varstva kulturne dediščine. Indok center vodi in upravlja RKD. V letu 1997 je bil v redno delovanje RKD vključen modul geografskega informacijskega sistema (GIS), kar je bila novost tudi na evropski ravni. Za vpis oziroma izbris enote iz registra je potreben predlog za vpis oziroma izbris. Tudi kadar želimo podatke o enoti v registru le spremeniti, je potreben predlog za spremembo vpisa. Pravilnik o registru kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 66/2009) podrobno ureja obseg registra, njegovo vodenje in uporabo. Na Ministrstvu za kulturo sistem delovanja registra še razvijajo in njegova vzpostavitve še ni končana (Renčelj Škedelj, 2014, str. 33, 34).

Pobudo za vpis v RKD lahko vloži vsakdo pri Ministrstvu za kulturo. V pobudi morajo biti navedena dejstva in dokumenti, ki dokazujejo, da ima nepremičnina lastnosti kulturne dediščine. Ministrstvo za kulturo pobudo posreduje v presojo Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Ta pripravi predlog o vpisu ali izdela negativno mnenje glede vpisa. Ministrstvo odgovor sporoči pobudniku vpisa. Preden Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije predlaga konkretno enoto dediščine za razglasitev, mora opraviti vrednotenje, na podlagi katerega se odloči, ali bo predlagal razglasitev za spomenik lokalnega ali državnega pomena. Vrednotenje je podlaga za določitev spomeniškega pomena enote (Pirkovič & Šantej, 2012b, str. 23).

Od leta 1999 so uzakonjene in se tudi izvajajo tri stopnje varstva oziroma zavarovanja kulturne dediščine glede na pomen, ki so predstavljene v 11. členu ZVKD-1, in sicer:

- (registrirana) kulturna dediščina,
- spomenik lokalnega pomena,
- spomenik državnega pomena.

Najširša in najbolj blago zavarovana stopnja oziroma kategorija je kulturna dediščina, največja stopnja varstva pa velja za spomenike državnega pomena. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije pošlje predlog za razglasitev spomenika lokalnega pomena občini, predlog za razglasitev spomenika državnega pomena pa Ministrstvu za kulturo. V prvem primeru občina izvede tudi postopek seznanitve lastnikov s predlagano razglasitvijo, v drugem primeru pa mora ta postopek izvesti Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije sam, kar je določeno v 12. členu ZVKD-1. Akte o razglasitvi spomenikov državnega pomena sprejema vlada, akte o razglasitvi spomenikov lokalnega pomena pa predstavniški organi občine – navadno občinski svet oziroma v primeru mestnih občin mestni svet, kar je določeno v 13. členu ZVKD-1.

Da bi sistem razglašanja kulturnih spomenikov dobro deloval, bi po mnenju Pirkovičeve (2012a, str. 24) Ministrstvo za kulturo moralo sprejeti pravilnik, ki ga predvideva tudi 24. člen ZVKD-1, in z njim določiti:

- ustrezna merila za določanje spomenikov lokalnega in državnega pomena ter način vrednotenja,
- okvirne režime varovanja za vsako od teh pomenskih stopenj (ni smiselno, da so v izvedbi režimi za obe kategoriji enaki),
- okvirne režime glede na tipe enot (območja, posamične enote, dele enot) in na zvrst dediščine (arheološka, stavbna, naselbinska dediščina, kulturna krajina, dediščina parkov in vrtov, premična dediščina kot del nepremične), ki morajo smiselno nadgraditi varstvene usmeritve, kot jih določa Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (Ur. l. RS, št. 102/2010) v 3. in 4. členu.

2.3 Odstranitev spomenika ali registrirane dediščine

V praksi prihaja do primerov, ko dediščine ni več smiselno ohranjati, zato je ZVKD-1 v 31. členu predvidel postopek, v katerem je kulturne spomenike in registrirano nepremično kulturno dediščino dopustno fizično odstraniti, hkrati pa ne obstajajo razlogi za revizijo varstvenega vrednotenja, kar bi privedlo do izbrisa dediščine iz RKD ali celo do de-razglasitve, če ima dediščina status spomenika. Kulturna dediščina predstavlja nenadomestljivo vrednoto, saj je vsaka poškodovana ali uničena enota kulturne dediščine, žal izgubljena. Odstranitev pomeni dokončno porušitev oziroma uničenje nepremične kulturne dediščine. Ker gre za izjemo od splošnega pravila ohranjanja dediščine, ki strogo prepoveduje odstranitev oziroma rušenje spomenikov in dediščine, soglasje za odstranitev izda minister za kulturo in ne Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, ki sicer izdaja druga soglasja (Pirkovič & Šantej, 2012b, str. 35, 36). Pri tem mora minister ugotoviti, ali so izpolnjene z zakonom določene zahteve, in sicer (2. odstavek 31. člena):

- dokazana mora biti dotrajanost ali poškodovanost nepremične kulturne dediščine oziroma kulturnega spomenika, ki je ni mogoče odpraviti z običajnimi sredstvi, oziroma mora kulturni spomenik ali nepremična kultura dediščina ogrozati varnost ljudi in premoženje,
- kulturni spomenik mora biti pred tem ponujen v prodajo po ceni, ki upošteva njegovo stanje (ne velja za registrirano nepremično kulturno dediščino, ki nima statusa spomenika).

Pred odstranitvijo je treba spomenik ali dediščino natančno raziskati in dokumentirati. Raziskavo in odstranitev nadzoruje Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (3. odstavek 31. člena). Vsi zakonsko določeni pogoji so kumulativni, le da za registrirano dediščino, ki nima statusa spomenika, ne velja pogoj predhodne ponudbe v prodajo.

Ker je zakonodajalec želel preprečiti špekulacije pri namernem zanemarjanju spomenikov, ki bi jih nato porušili in sproščena zemljišča uporabili kot stavbna zemljišča (Pirkovič, 2012a, str. 37), je ZVKD-1 v primerjavi s prejšnjo zakonsko ureditvijo varstva uvedel novo možnost posebnega varstvenega ukrepa, katerega konkretizacija je v pristojnosti ministra. Uporablja se v primerih, ko investitor vloži zahtevo za odstranitev pomembne arheološke ali stavbne dediščine in so izpolnjeni vsi prej našteti pogoji za odstranitev. Na podlagi 4. odstavka 31. člena ZVKD-1 lahko minister v postopku izdaje dovoljenja za odstranitev dediščine investitorju projekta, ki posledično povzroči odstranitev dediščine ali arheološke ostaline, odredi izvedbo izravnalnega ukrepa, ki po 5. odstavku istega člena lahko obsega eno od dveh možnosti:

- plačilo denarnega zneska v vrednosti povzročene škode, ki nastane zaradi odstranitve arheološke ostaline ali spomenika,
- financiranje oziroma izvedbo ukrepov za ohranitev ali oživitev drugega spomenika primerljivega pomena, v kolikor ima registrirano arheološko najdišče status kulturnega spomenika.

Izravnalni ukrep mora biti po učinku sorazmeren pomenu arheološke ostaline ali spomenika, katerega odstranitev se dovoli (6. odstavek 31. člena ZVKD-1).

Soglasje ministra je treba pridobiti vedno za odstranitev kulturnega spomenika, za odstranitev registrirane nepremične kulturne dediščine pa le, če prostorski akt določa obveznost pridobitve kulturnovarstvenega soglasja za posege v to dediščino (po 28. in 30. členu ZVKD-1).

Primer uporabe izravnalnega ukrepa je Rakushev mlin, za katerega je Ministrstvo za kulturo, 18. 11. 2014 izdalo kulturnovarstveno soglasje za raziskavo in odstranitev spomenika, lastnica objekta, to je Mestna občina Celje pa bi morala do 1. 7. 2015 plačati denarni znesek v višini 1.700.000,00 EUR na račun Ministrstva za kulturo. Ministrstvo za kulturo ni moglo z gotovostjo ugotoviti, ali so izpolnjeni pogoji iz 2. odstavka 31. člena ZVKD-1. Zato je o rušitvi kulturnega spomenika Ministrstvo za kulturo odločilo na podlagi 4. odstavka 31. člena ZVKD-1, ki dopušča rušitev spomenika ob hkratni določitvi izravnalnega ukrepa. To je bilo upravičeno predvsem zato, ker Mestna občina Celje kot lastnik ni pravočasno poskrbela za fizično zavarovanje praznega spomenika, ki je bil zato tarča vandalizma in končno še požiga. Prav s požigom je Mestna občina Celje utemeljevala stališče, da je spomenik tako uničen, da ga ni bilo mogoče obnoviti. Po končanju upravnega postopka so Rakushev mlin tudi porušili. Ministrstvo za kulturo je višino denarnega zneska v vrednosti povzročene škode v primeru popolne odstranitve kulturnega spomenika določilo na podlagi vrednosti Rakuschevega mlina. Le-ta vrednost je izhajala iz cenitvenega poročila o vrednosti stavbe, ki jo je imela Mestna občina Celje kot lastnica objekta, in ki je bila zadnja cenitev kulturnega spomenika. Občina je sprožila upravni spor zaradi po njenem mnenju krivične denarne kazni. Tožbi Mestne občine Celje je Upravno sodišče proti izravnalnemu ukrepu ugodilo, Ministrstvu za kulturo pa je naložilo, naj v ponovljenem postopku ponovno odloči ali so podani pogoji za naložitev

izravnalnega ukrepa in višine denarnega zneska (Upravno sodišče, 2015). Na Ministrstvu za kulturo o primeru še niso odločili.

Seznam porušenih objektov vodi INDOK center pri Ministrstvu za kulturo, in sicer v RKD v rubriki »dokumentarno varstvo« (Meh, 2014). Ministrstvo za kulturo nima izdelanih posebnih meril za določanje vrednosti objektov kulturne dediščine, ki so predvideni za rušenje, niti metodologije za izračun, ali je objekt sploh primeren za rušenje. Ko je objekt ocenjen, da se poruši, bi lahko njegovo vrednost brez upoštevanja vrednosti zemljišča izračunali cenilci za nepremično kulturno dediščino, ki pa jih v imeniku sodnih cenilcev, razen enega cenilca za področje arheologije, ni. Imenik sodnih cenilcev vodi Ministrstvo za pravosodje. Cenitve za nepremično kulturno dediščino zato običajno izvajajo cenilci za nepremičnine. V praksi se v primerih prodaje ali zamenjave premoženja, ki je v lasti države ali občin, kadar je to premoženje hkrati kulturna dediščina ali spomenik, delajo tudi primerjave z novogradnjami ali pa se vzame kot osnova gradbena cenitev.

Ko ZVKDS presoja, ali ima nepremičnina lastnosti kulturne dediščine, bi moral upoštevati, da če je nepremičnina v fazi hudega propadanja, ni primerna, da se jo varuje, in zato izda negativno mnenje glede vpisa v RKD. Vpis v RKD ne more biti orodje, s katerim se bi lastnika prisilo, da obnovi objekt.

2.4 Izravnalni ukrep pri odstranitvi arheoloških ostalin

Z vidika izravnalnih ukrepov so arheološke ostaline posebnost, ker se lahko šele med deli na določenem zemljišču odkrijejo dotlej še ne evidentirani arheološki ostanki. Arheološka ostalina je pojem, ki obsega že strokovno evidentirana in registrirana arheološka najdišča in tudi še neevidentirane in neregistrirane arheološke ostanke, ki imajo potencialne lastnosti kulturne dediščine. Definicijo arheološki ostalin daje 3. odstavek 3. člena ZVKD-1.

V primeru arheoloških raziskav se izravnalni ukrep določi v dopolnilnem kulturnovarstvenem soglasju, ki se izda po zaključenih terenskih raziskavah. Izravnalni ukrep mora biti po učinku sorazmeren pomenu arheološke ostaline, katerega odstranitev se dovoli. Ministrstvo za kulturo je izdalo Navodilo za določitev in izvedbo izravnalnega ukrepa pri odstranitvi arheoloških ostalin (št. 62240-6/2012/22 z dne 6.6.2012, v nadaljevanju Navodila), ki se nanaša samo na plačilo denarnega zneska v vrednosti povzročene škode, ki nastane zaradi odstranitve arheološke ostaline (5 odstavek, 1. alineje 31. člena ZVKD-1). Navodila se sklicujejo na Pravilnik o metodologiji za ocenjevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti (Ur. l. RS, št. 24/1992), ki služi samo za namene postopkov denacionalizacije posameznih kulturnih spomenikov ali naravnih znamenitosti in uporablja kvantitativen sistem ocene njihove vrednosti. Ta kvantitativen sistem se uporablja tudi pri določanju izravnalnih ukrepov pri arheoloških ostalinah.

Ta rešitev je uveljavljena zaradi dejstva, da vrednotenje nepremične (arheološke) dediščine v osnovi ni neposredno merljivo. Varstveno vrednotenje, ki v primeru že evidentiranih arheoloških ostalin izhaja iz varstvenega režima, opravi Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Stroka uporablja opisno vrednotenje oziroma razvrščanje v eno od treh stopenj varstva (predstavljene v poglavju 2.2). Dodatno vrednost (v nadaljevanju DV) pa se določi tako, da se lastnosti in stanje arheološkega najdišča v času posega primerja z vsaj tremi primerljivimi (registriranimi) najdišči (priporočeno med 3 in 5). Na ta način se natančneje in bolj argumentirano določi korekcijski količnik, ki je osnova dodatne vrednosti. Nedefinirano število primerljivih najdišč lahko omogoča manipulacije s končnim rezultatom (Sirovica, 2015, str. 102).

Kot izhaja iz Navodil (2012, str. 2, 3) se za vsako od izbranih najdišč opredelijo **elementi vrednotenja** (v nadaljevanju EV), ki ustrezajo njihovim lastnostim. EV se nanašajo na:

- raziskovalno pomembnost (npr. EV 1),
- celovitost (npr. EV 2),
- ohranjenost (npr. EV 3),
- primerjalno pomembnost (npr. EV 4),
- drugo, kot npr. potencial najdišča za družbeno rabo (npr. EV 5).

Sirovica (2015, str. 102) ugotavlja, da to, da število EV ni predpisano, lahko omogoča manipulacije s končnim rezultatom. Dodatni problem predstavlja način ocenjevanja posameznega EV na osnovi števila meritev. Na primer če je posamezen EV pomemben in visoko ocenjen glede na eno samo merilo, ostali elementi, ki kažejo karakteristike različnih stopenj pomembnosti glede na več meril, pa dobijo nižjo oceno z izračunom srednje vrednosti glede na različna merila. Tako lahko postopek razvrednoti pomembne segmente arheološkega zapisa, ker dovoljuje različen pristop k osnovnim kriterijem vrednotenja.

Primerjalna najdišča morajo imeti enako število EV. Vrednotenje spremlja dokumentacija, v kateri se poda pisna utemeljitev za vsak izbran EV posebej. Arheološko najdišče, ki je predmet vrednotenja za določitev višine izravnalnega ukrepa, je izhodišče za določitev EV. Vsak EV se ovrednoti z enim ali več **merili vrednotenja** (v nadaljevanju MV). Če je več MV se izračuna povprečna vrednost numerične ocene. To je lahko decimalno število, ki je večje ali enako 1 in manjše ali enako 3 (Navodila, 2012, str. 2).

Višina izravnalnega ukrepa (v nadaljevanju V), kot je razvidno iz enačbe (1) je torej **osnovna vrednost** (v nadaljevanju OV) povečana za **dodatno vrednost** (v nadaljevanju DV):

$$V = OV + DV \quad (1)$$

OV sestavljajo dejanski stroški izkopavanj in stroški obdelave arhiva arheološkega najdišča po opravljenih izkopavanjih. Strokovno vrednotenje odkritih ostalin pa je podlaga za izračun koeficienta dodatne vrednosti (Navodilo, 2012, str. 1).

Kot je razvidno iz enačbe (2) se DV prizadetega dela arheološkega najdišča oz. višina izravnalnega ukrepa izračuna tako, da se koeficient pomnoži z osnovno vrednostjo (OV). Koeficient pa se določi tako, da se povprečna **primerjalna vrednost** (v nadaljevanju PV) zmanjša za 1 in deli z 1,5 (Navodilo, 2012, str. 2).

$$DV = \frac{PV-1}{1,5} * OV \quad (2)$$

Koeficient je enak ali večji od 0 in manjši ali enak 1,33. Če je koeficient enak vrednosti 0, to pomeni, da arheološko najdišče nima lastnosti, ki bi omogočale določitev dodatne vrednosti (Navodilo, 2012, str. 2).

Numerična vrednost (v nadaljevanju NV) je lahko (Navodilo, 2012, str. 2):

- 1, če ustreza stopnji registrirane kulturne dediščine,
- 2, če ustreza stopnji kulturnega spomenika lokalnega pomena,
- 3, če ustreza stopnji kulturnega spomenika državnega pomena.

$$PV = \frac{NV * MV(1) + NV * MV(2) + \dots + NV * MV(n)}{nEV} \quad (3)$$

Kot je razvidno iz enačbe (3) se PV izračuna po enačbi tako, da se za primerjana arheološka najdišča sešteje NV glede na eno ali več meril vrednotenja (MV) in seštevke se deli s seštevkom elementov vrednotenja (EV), (Navodilo, 2012, str. 2).

Vrednosti primerjalnih najdišč so le del argumentacije pri določanju numerične vrednosti najdišča, ki je predmet določanja izravnalnega ukrepa.

V nadaljevanju predstavljamo hipotetičen primer izračuna primerjalne vrednosti treh rimskodobnih grobišč, to je (1) Rimske nekropole v Šempetru v Savinjski dolini, (2) Emonske nekropole ob Dunajski cesti v Ljubljani in (3) Rimske nekropole v kraju X. Primerjava predstavlja osnovo za določitev korekcijskega faktorja pri izračunu dodatne vrednosti izravnalnega ukrepa.

(1) Rimska nekropola v Šempetru v Savinjski dolini ima natančno datacijo nastanka, veliko število kakovostnih nagrobnikov, ne omogoča pa dodatnih naravoslovnih raziskav. (2) Emonska nekropola ima veliko število grobov iz obdobja od ustanovitve do propada Emone, nekaj umetniško izdelanih nagrobnikov in veliko število podatkov, ki omogočajo nadaljnje raziskave. (3) Rimska nekropola v kraju X ima grobove iz enega samega obdobja, nima

umetniško izdelanih nagrobnikov, naravoslovni podatki so slabo ohranjeni zaradi dolgotrajne kmetijske uporabe zemljišča.

V vseh treh primerih upoštevamo naslednje elemente vrednotenja (EV):

- (EV1) starost oziroma dolžino obdobja uporabe nekropole,
- (EV2) oblikovanost nagrobnikov,
- (EV3) podatke, ki omogočajo naravoslovne raziskave.

Hipotetična merila, s katerimi določamo primerjalno vrednost, so:

- (MV1) kakovost arheološkega zapisa,
- (MV2) znanstveni potencial ostalin (njihova primernost za pridobitev novih znanstvenih spoznanj)
- (MV3) prezentacijski potencial ostalin (njihova primernost za predstavitev arheološkega najdišča širši javnosti).

Pri vseh treh merilih se upoštevajo naslednje numerične vrednosti (NV):

stopnja dediščine 1, stopnja spomenika lokalnega pomena 2, stopnja spomenika državnega pomena 3, stopnja pomena mednarodnega pomena 4.

Tabela 2: Primerjalno vrednotenje na hipotetičnem primeru treh rimskodobnih grobišč

	MV 1	MV 2	MV3	Skupaj
Šempeter NV				24
EV 1	3	3	3	9
EV 2	4	3	4	11
EV3	2	1	1	4
Emona NV				26
EV 1	3	4	3	10
EV 2	2	2	3	7
EV3	4	4	1	9
X NV				11
EV 1	1	2	0	3
EV 2	0	1	0	1
EV3	3	3	1	7

$$PV = \frac{24 \cdot 3(1) + 26 \cdot 3(2) + 11 \cdot 3(3)}{27} = 2,26 \quad (4)$$

$$DV = \frac{2,26 - 1}{1,5} * 50.000 \text{ EUR} = 42.000 \text{ EUR} \quad (5)$$

Če je osnovna vrednost arheoloških raziskav nekropole v kraju Y 50.000 EUR, je višina nadomestnega ukrepa, ki se določi zaradi njegovega uničenja, poleg osnovne vrednosti še dodatna vrednost (DV) v višini 42.000 EUR.

Torej je vrednost izravnalnega ukrepa v hipotetičnem primeru:

$$V = 50.000 \text{ EUR} + 42.000 \text{ EUR} = 94.000 \text{ EUR} \quad (6)$$

3 EVIDENTIRANJE PREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE

3.1 Pridobivanje predmetov

Evidentiranje in identificiranje premične kulturne dediščine, njeno dokumentiranje, preučevanje, interpretiranje in ohranitev ter preprečevanje škodljivih vplivov nanjo so najpomembnejše naloge sodobnega muzeja 21. stoletja, ki te naloge izvaja v skladu z javnim interesom. Muzeji svoje poslanstvo utemljujejo na zbirkah gradiva s področja arheologije, zgodovine, umetnostne zgodovine, etnologije, arhitekture in oblikovanja, tehnike, naravoslovja in likovne dediščine. Pridobivanje predmetov, njihovo varstvo, proučevanje in predstavljanje v javnosti, v skladu z ZVKD-1, sodi med temeljne naloge izvajanja muzejske državne javne službe. Predmeti, ki jih posamezni muzej hrani, določajo profil posameznega muzeja. Zbirke pa so predpogoj za to, da se ustanova lahko opredeli kot muzej ali umetnostna galerija. Vsi predmeti državnih muzejev, ki so inventarizirani, postanejo muzealije in pridobijo status premičnega spomenika nacionalnega pomena, so nacionalno bogastvo ter so del stalnih zbirk muzeja. Nekateri muzejski predmeti ne bodo nikoli postali muzealije, ker ne dosegajo visokih meril, potrebnih za razglasitev nekega predmeta za spomenik, vendar so vseeno v lasti muzeja in del muzejske zbirke (Sosič, 2010, str. 1).

Tabela 3: Pridobivanje in vključevanje predmetov v muzejske zbirke

MUZEJSKO GRADIVO	
MUZEJSKI PREDMETI: evidentirani in akcesirani predmeti dediščine kot predstopnja pridobivanja/dopolnjevanja muzejskih zbirk	MUZEALIJE: inventarizirana dediščina, (v državnih in akreditiranih muzejih: spomeniki), vključena v stalno muzejsko zbirko

Vir: N. Ladkin, Upravljanje zbirk, 2011, str. 48.

Pridobivanje predmetov zajema akcesijo in inventarizacijo, ki se vsebinsko prekrivata. **Akcesija** je formalni sprejem novih predmetov v muzej. Muzej običajno formalno akcesira samo predmete, ki jih pridobiva za svoje stalne zbirke. Akcesija je prikladna zlasti pri pridobitvi

več zbirk naenkrat, ko predmetov ne moremo dovolj hitro in natančno obdelati in inventarizirati, temveč jih le popišemo in dodelimo začasne številke, če bodo ostali v postopku akcesije (Ladkin, 2011, str. 48). Akcesijski postopek je končni postopek (se ne nadaljuje z inventarizacijo) v naslednjih primerih (Sosič, 2010, str. 1):

- pri predmetih brez podatkov,
- pri preveč poškodovanih predmetih,
- pri nepopolnih predmetih z zanimivimi podatki,
- pri predmetih, ki jih ima muzej v zbirki že dovolj,
- pri hkratnem evidentiranju istovrstnih predmetov, kjer muzej inventarizira le enega ali dva reprezentančna predmeta, natančen popis pa se upošteva pri inventarizaciji,
- pri replikah, ki jih uvrščajo v zbirke, in podobno.

Vsi predmeti, ki ostanejo v akcesij in niso vključeni v inventarizacijo, so načeloma primerni za pedagoške namene, raziskovanje materialov in načinov izdelave ter za morebitne izmenjave med muzeji. Zanje muzeji skrbijo kot za druge predmete v zbirki. Vse predmete, ki ne ustrezajo enemu ali več prej naštetih kriterijev, muzeji vnesejo v inventarne knjige oziroma jih inventarizirajo (več o tem v poglavju 3.3). O **inventarizaciji** odloča kustos skladno z zbiralno politiko muzeja. Da muzej lahko predmet inventarizira, mora o njem imeti čim več podatkov, kot so ime, kraj in čas nastanka ali uporabe, avtorja ali izdelovalca, material, mere, morajo ga natančno opisati, da se ga lahko prepozna med drugimi predmeti, raziskati morajo oznake, poznati njegovo zgodovino od nastanka do prihoda v muzej (Sosič, 2010, str. 1, 2).

Muzeji pridobivajo predmete v svoje stalne zbirke z (Ladkin, 2011, str. 47):

- nakupi,
- donacijami,
- arheološkimi izkopavanji,
- zapuščinami,
- zamenjavami,
- terenskim zbiranjem,
- na katerikoli drug način, s katerim se lastništvo predmeta prenese na muzej, v skladu z njegovo politiko pridobivanja predmetov.

Ne glede na način, kako je muzej pridobil nek predmet ali zbirko, je pridobivanje povezano z etičnimi in pravnimi vprašanji, ki jih je treba rešiti. Z vidika etike **ICOM-ov kodeks muzejske etike** (Društvo ICOM, 2005) določa, da morajo muzeji sprejeti pisno politiko upravljanja zbirk, ki obravnava etične vidike pridobivanja. Politika pridobivanja predmetov premične kulturne dediščine je pomemben interni dokument muzeja, ki opisuje vrste gradiva, ki jih bo muzej pridobil za stalne zbirke, in mora določati pravila o prepoznavanju pomena določene zbirke za poslanstvo muzeja, o popolnosti njene dokumentacije in o posebnih zahtevah za kulturno in

znanstveno občutljivo gradivo. Glede pravnih vprašanj mora politika pridobivanja navajati, da pridobitve ne smejo kršiti nobenih krajevnih, državnih ali mednarodnih zakonov in sporazumov (Ladkin, 2011, str. 47).

Glede razporeditve predmeta ima muzej na voljo tri možnosti:

- predmet ne postane del zbirke (se ne inventarizira),
- predmet sprejme v izposojlo,
- predmet postane last muzeja in mu zato dodeli identifikacijsko številko z vpisom v akcesijsko knjigo ali inventarno številko z vpisom v inventarno knjigo, če predmet izpolnjuje kriterije za vključitev v stalne zbirke muzeja.

Muzejski standard »Evidentiranje po korakih«, (angl. *CIDOC Fact Sheet No. 1: Registration step by step: when an object enters the museum*), ki ga je izdal Mednarodni komite za dokumentacijo (angl. *International Committee for Documentation, CIDOC*) pri ICOM-u, določa, katere osnovne podatke o predmetu naj obrazec za evidentiranje (inventarizacijo) vsebuje:

- ime ustanove,
- identifikacijsko številko,
- ključne besede za označitev predmeta,
- kratek opis in / ali naslov,
- način pridobitve,
- predmet izročil (oseba/ustanova),
- podatki o načinu pridobitve / zgodovina predmeta,
- stalno mesto hrambe.

Sestavni del evidentiranja (inventarizacije) naj bi bila tudi fotografija ali risba predmeta. Številko negativa ali risbe se vpiše v isti obrazec (Društvo ICOM, CIDOC 2001).

V skladu z 2.2. odstavkom ICOM-ovega kodeksa muzejske etike (2015, str. 15) muzej ne sme pridobiti nobenega predmeta, če ni prepričan o veljavnem lastništvu. Dokazilo o zakonitem lastništvu ni nujno da pomeni, da je lastništvo tudi veljavno. Zato mora muzej ugotoviti historiat predmeta od odkritja ali izdelave (provenienca) do sprejema v muzeju. Pred pridobitvijo predmeta mora muzej storiti vse, kar je v njegovi moči, da ugotovi (2.3. odstavek ICOM-ovega kodeksa muzejske etike, 2015, str. 15):

- ali je bil predmet morda nezakonito pridobljen v državi izvora ali vmesni državi, v kateri je bil lahko v zakonitem lastništvu (z matično državo muzeja vred),

- ali obstaja utemeljen sum, da je bil predmet pridobljen z nepooblaščenim, neznanstvenim ali namernim uničenjem ali poškodovanjem spomenikov, arheoloških ali geoloških najdišč ali naravnih vrst in habitatov.

Muzej prav tako ne sme pridobiti predmetov, če o najdbi ni bil obveščen lastnik ali uporabnik zemljišča ali pristojne zakonite ali državne oblasti. Zbirke človeških ostankov in gradivo sakralnega pomena sme muzej pridobiti samo, če jih lahko varno shrani in spoštljivo ravna z njimi (2.5. odstavek ICOM-ovega kodeksa muzejske etike, 2015, str. 16). Muzeji ne smejo pridobiti bioloških ali geoloških primerkov, ki so bili zbrani, prodani ali drugače pridobljeni v nasprotju z državnimi, pokrajinskimi ali mednarodnimi konvencijami o prosto živečih živalih in o varstvu narave (2.6. odstavek ICOM-ovega kodeksa muzejske etike, 2015, str. 16). Če zbirke vključujejo žive zbirke ali živali, je treba nameniti posebno pozornost naravnemu in družbenemu okolju, od koder izvirajo, in lokalnim, državnim, regijskim ali mednarodnim standardom s področja varstva narave in naravne dediščine (2.7. odstavek, ICOM-ov kodeks muzejske etike, 2005, str. 16).

Pridobivanje predmetov je tako vrsta formalnih postopkov sprejema predmeta ali zbirke, zapisovanja v akcesijsko in nato v inventarno knjigo muzeja in vključitve v muzejske zbirke. Postopek pridobivanja (akcesije) in inventarizacije se začne s tem, da predmetu ali zbirki dodelimo edinstveno identifikacijsko številko, ko predmet ali zbirko vpišemo v akcesijsko in nato v inventarno knjigo. Po zelo razširjenem sistemu je ta številka po navadi sestavljena iz kratice za muzej, tekoče letnice, sledi zaporedna številka pridobivanja zbirke, te številke so ločene s piko ali črtico (Ladkin, 2011, str. 48).

Ko pride predmet v muzejsko zbirko, s seboj prinaša dragocene podatke. Posamezni podatki izvirajo že iz predmeta samega, na primer, kaj predmet pravzaprav je, iz česa je narejen in kakšno je njegovo splošno stanje. Poleg tega predmet prinaša tudi podatke in dejstva, ki jih je pridobil v svojem predmuzejskem življenju, na primer, kdo je bil njegov prejšnji lastnik, od kod prihaja in kdo ga je uporabljal. V nekaterih primerih so ti podatki o predmetih obiskovalcem muzejev in raziskovalcem celo bolj povedni kot predmet sam po sebi. Zato se zdi smiselno, da se naredi vse, kar je v moči muzeja, da teh podatkov ne založi, ne dopusti, da počasi propadajo ali da jih doleti nenadna katastrofa, kot je na primer požar ali poplava. "Podatek, ki spremlja predmet, je vsaj tako pomemben kot predmet sam. Pridobivanje podatkov o predmetih je zato integralni del pridobivanja predmetov," pravi Alex Dawson, vodja programov v Nacionalni službi za svetovanje v muzejski dokumentaciji v Londonu z imenom Collections Trust (Skupnost muzejev Slovenije, 2009 – 2013, str. 6).

Med svojim življenjem v galeriji, muzeju ali arhivu bo predmet pridobival nove podatke o tem, kje in kako je hranjen ali razstavljen, če je bil kdaj komu izposojen in podobno.

Ko so podatki enkrat zajeti in zapisani, jih muzej upravlja s pomočjo dokumentacijskega sistema, ki omogoča, da se vsa dejstva in dejanja hranijo na način, ki omogoča enostavno

iskanje in ponovno uporabo kadarkoli kasneje. "Iz dobrega upravljanja s podatki o zbirkah izhaja veliko koristi," pravi Alex Dawson. "Najpomembnejše je, da omogočajo osebu izvajanje boljših storitev uporabnikom. Vsi zapisi o predmetih oziroma zbirkah, ki so trajna dokumentacija, predstavljajo osnovno dejavnost muzejev in nujno zlo pri delu z zbirkami in pomembno jo je opravljati z zavestjo, da s tem ustvarjamo premoženje bodočim generacijam.« (Skupnost muzejev Slovenije, 2009 – 2013, str. 6).

3.2 Odstranitev predmetov

Odstranitev (deakcesija) je formalni postopek trajne odstranitve predmetov iz akcesijske (in inventarne) knjige in zbirk muzeja po sprejetju sklepa, da se predmet izloči. ICOM-ov kodeks muzejske etike (2.15. odstavek, 2005, str. 18) priporoča, da bi muzeji morali predmet, ki ga želijo izločiti, najprej ponuditi drugemu muzeju. Odstranitev je za muzeje etično vprašljiva, saj muzeji hranijo predmete za sedanje in prihodnje generacije človeštva. Primer množične odsvojitve muzejskih predmetov na Nizozemskem je bil pred leti povod za reorganizacijo muzejev. Muzeji na Nizozemskem so zbirali predmete z zavestjo, da jih ponudijo trgu in ne da jih hranijo. Muzej postopek odstranitve predmetov opravi iz različnih razlogov (Ladkin, 2011, str. 48):

- od tega, da izboljša težišče zbirke²,
- vrne predmete drugi skupini ali narodu,
- prenese predmet oziroma zbirko na drug muzej,
- odstrani predmete, ki jih ni več mogoče rešiti, ker so propadli ali so okuženi (z glivami, mikrobi in podobnim).

Vsak muzej mora imeti predpisan postopek za odločanje o odstranitvi predmetov iz muzejskih zbirk in za evidentiranje tega postopka. Muzeji zelo redko odstranijo predmete iz svojih zbirk, ker je odločitev o odstranitvi predmetov iz njihovih zbirk pogosto težka, postopek pa zelo zahteven, in tako se muzejske zbirke večinoma kar naprej širijo. Hkrati se zbirke tudi nenehno starajo. Ta dejstva ustvarjajo dva temeljna problema ohranjanja zbirk (Michalski, 2011, str. 77):

- vse manj je zares primerne prostora za hranjenje in preučevanje predmetov, kar vodi do prenatrpanosti depojev,
- hkrati se pri mnogih vrstah predmetov potrebe po konserviranju znatno povečajo s starostjo zbirke. Mnogi predmeti, npr. arheološke kovine ali zgodovinski stroji, lahko hitreje propadajo, potem ko so bili vključeni v muzejsko zbirko, kot takrat, ko so bili še pod zemljo ali v uporabi v nekdanji tovarni.

² Težišče zbirke: številčna in kakovostna prevlada določenih predmetov v kategoriji zbirk (Slovarček za minimalne standarde in kazalce uspešnosti), z drugimi besedami to pomeni, da se iz zbirke izločijo nepomembni ali neznačilni predmeti.

Čeprav muzeji večkrat razmišljajo, da je edini način reševanja neravnovesja med potrebami zbirk in razpoložljivimi sredstvi zaposlovanje novih kadrov, več prostora in več denarja, bi si moral vsak muzej in skupnost, v kateri deluje, od časa do časa postaviti tri vprašanja (Michalski, 2011, str. 77):

- zakaj bi ohranili prav te predmete,
- katere nove predmete naj zbiramo,
- zakaj naj jih zbiramo?

Odločitev za izločitev predmetov ali zbirk mora sprejeti ustanovitelj skupaj z direktorjem muzeja in odgovornim kustosom zbirke (2.14. odstavek, ICOM-ov kodeks muzejske etike, 2005, str. 17). Vsak muzej mora imeti predpisan postopek za trajno odstranitev predmeta iz zbirke. Denar ali nadomestilo, ki ga muzej prejme z izločitvijo in odstranitvijo predmetov ali primerkov iz muzejske zbirke, sme uporabiti samo za zbirke in se ponavadi uporabi za nove pridobitve za zbirko (2.16. odstavek, ICOM-ov kodeks muzejske etike, 2005, str. 18).

3.3 Vodenje inventarnih knjig

Način vodenja inventarnih knjig in njihova vsebina je določena s Pravilnikom o vodenju inventarne knjige premične kulturne dediščine (Ur.l. RS št. 122/2004, 16/2008) in se uporablja, če ni v nasprotju z ZVKDS-1. Pogoji za vrednotenje premične kulturne dediščine so dobre inventarne knjige, ki so uradna, temeljna, trajna in obvezujoča evidenca za vsako zbirko premične kulturne dediščine v Republiki Sloveniji, iz katere je razviden celoten fond z osnovnimi podatki premične kulturne dediščine (muzealij) (2. člen Pravilnika o vodenju inventarne knjige premične kulturne dediščine). Vrednost predmeta premične kulturne dediščine (muzealije) je obvezna sestavina inventarne knjige (4. točka 6. člena Pravilnika o vodenju inventarne knjige premične kulturne dediščine). Vrednost predmeta se v skladu z 2 točko 10. člena Pravilnika o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (Ur. l. RS, št. 102/2010) določi na podlagi:

- izstavljenega računa,
- dejanske odkupne ali prodajne vrednosti,
- strokovne ali sodne cenitve.

Pravilnik o vodenju inventarne knjige premične kulturne dediščine določa vsebino, način vodenja in hranjenje inventarne knjige ter standardizira in usklajuje postopek in način vodenja vpisa premične kulturne dediščine (muzejskega predmeta) v inventarno knjigo v muzejih. V inventarno knjigo muzeji vpisujejo le predmete posebnega pomena in jih s tem proglašajo za muzealije. Pogoji za vpis v inventarno knjigo so pravno urejeno lastništvo predmeta premične kulturne dediščine, urejene avtorske pravice in da pridobitev ni v nasprotju z lokalno, državno ali mednarodno zakonodajo. Z inventarizacijo predmet postane last zbirke muzeja in del

osnovnih sredstev, s katerimi razpolaga muzej. Vpis v inventarno knjigo vključuje dodelitev inventarne številke. Predmeti, o katerih ni podatkov, ki jih je podobnih v zbirki že dovolj, ali so preveč poškodovani, so pa pomemben del muzejskega gradiva, ostanejo v postopku pred inventarizacijo (v akcesiji) in imajo status muzejskih predmetov, kot sem navedla v poglavju 3.1, na str. 30.

Inventarna knjiga vsebuje naslednje skupine podatkov (5. člen Pravilnika o vodenju inventarne knjige premične kulturne dediščine):

- podatki o muzeju,
- podatki o identifikaciji predmeta,
- podatki o izvoru predmeta,
- podatki o pridobitvi predmeta, ki vključujejo tudi vrednost predmeta,
- podatki o inventarizaciji predmeta,
- opombe.

Obvezna sestavina inventarnih knjig ni nahajališče oziroma lokacija, kjer se je muzealija nahajala, ampak kje se trenutno nahaja. Izjema so arheološki predmeti, kjer je pomemben tudi podatek o najdišču. Za vsak predmet mora muzej v vsakem trenutku natančno vedeti, kje se nahaja.

Nikjer pa ne zasledim, da bi bil omenjen postopek reinventarizacije oziroma revizije muzejske dokumentacije, na primer, v katerih primerih se opravi reinventarizacija in na kakšen način. Predstavljam si, da lahko gre muzej v postopek reinventarizacije šele, ko ima vse muzealije inventarizirane. Potem lahko preverja, ali muzealije in zbirke še vedno sodijo v inventarno knjigo in ali so vrednosti muzealij še vedno prave (glede na nove cenoitve muzealij). Ob pripravi razstave je gotovo priložnost, da se ponovno ovrednoti muzealije, saj se takrat obvezno pregleda njihovo stanje, opravijo dodatne raziskave, zberejo novi podatki in se muzealije tudi bolj ali manj korenito restavrira. Na ta način se tudi pridobi največ dodatnih informacij o posameznih muzealijah oziroma o zbirkah, ki jim muzealije pripadajo. V dobro urejenih muzejih v tujini izvajajo redne revizije muzejskih inventarjev, kar pri nas ni del muzejske prakse.

Z uveljavitvijo ZVKD-1, to je s 1. marcem leta 2008, oziroma z **abolicijo**, ki jo je določil ZVKD-1 v 135. členu v prehodnih in končnih določbah, je Ministrstvo za kulturo pozvalo fizične in pravne osebe, ki so hranile arheološke predmete brez potrdila o izvoru, da so jih prijavili muzejem ali Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije do 1. marca 2009. Abolicija je izhajala iz stališča, da so vsi arheološki predmeti, ki izvirajo z ozemlja Republike Slovenije in so bili najdeni po 31. 7. 1945, last države. Hranitelji so dobili od Ministrstva za kulturo določeno nadomestilo za pomembne predmete (muzealije), ki so jih predali v javno hrambo. Nadomestilo se je nanašalo na stroške hranjenje teh pomembnih predmetov. Eden od takih primerov abolicije je opisan v slovenski potapljaški reviji Potapljač XII, št. 68 (Urh, 2013,

str. 13 – 14), ko je gospod Potočnik sprejel odločitev, da arheološko kulturno dediščino, ki jo je dolga leta zbiral, dokumentiral in obdeloval, preda Mestnemu muzeju Ljubljana in Narodnemu muzeju Slovenije. Muzeja sta del njegove zbirke »odkupila« v smislu povračila stroškov hranjenja. Ker je pri aboliciji šlo za predmete, ki so bili že ob najdenju last države, jih muzeji niso smeli odkupiti. Da so hranitelji vseeno dobili določeno materialno zadoščenje za prijavo zbirke, je zakon omogočil, da prijavitelji dobijo kompenzacijo iz naslova »povračila stroškov za hranjenje«. V omenjenem primeru prijavitelj ni nameraval tržiti z arheološkimi predmeti, kot je to bilo v večini ostalih primerov, temveč je bil njegov namen zgolj zbiranje in dopolnjevanje svoje zbirke.

Kazni in globe za neprijavo arheoloških najdb so predpisane za štiri vrste kaznivih dejanj in prekrškov (126. člen ZVKD-1):

- nedovoljeno hranjenje arheološke najdbe (prekršek),
- velika tatvina (kaznivo dejanje),
- nedovoljeno raziskovanje in iskanje arheološke ostaline (prekršek),
- opustitev dolžnosti o obveščanju pristojne organizacije o arheološki najdbi (prekršek).

Kazni in globe so visoke, saj se gibljejo med 400 in 4.000 EUR. Policija je sicer že pred uvedbo abolicije zaradi odkrivanja preprodaje umetniških predmetov in zaznavanja kaznivih dejanj skupaj s pristojno inšpekcijsko službo nadzorovala sejme, spletne strani z oglasi in avkcijske prodaje po Sloveniji in to delo tudi nadaljuje. Policija je pozorna še na ogrožena območja, kjer bi se lahko nahajali predmeti kulturne dediščine, in sicer na gradbišča cest slovenskega cestnega križa, območje reke Ljubljanice, območje soške fronte in celotnega Ljubljanskega barja, posebej pa so pozorni še na nezakonita izkopavanja arheoloških ostalin. Kupci arheoloških predmetov morajo biti pozorni predvsem na provenienco predmeta, torej na dokazila in potrdila o izvoru in prejšnjih lastnikih. V primerih, ko posamezniki dvomijo o izvoru predmeta arheološke dediščine, je najbolje, da se obrnejo na pristojne službe – muzeje, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije ali na Direktorat za kulturno dediščino na Ministrstvu za kulturo (MMC RTV SLO/STA, 2009).

Za **izvoz predmetov kulturne dediščine** v tretje države in iznos v države članice Evropske unije je potrebno pridobiti ustrezno dovoljenje, ki ga izda Ministrstvo za kulturo (1. člen Pravilnika o postopku izdaje dovoljenj za izvoz in iznos predmetov kulturne dediščine, Ur. l. RS št. 48/2004, 106/2004, 16/2008 - ZVKD-1, 26/2011). Uvoz predmetov kulturne dediščine je prost, v kolikor to dovoljujejo države izvora. Če država izvora predpisuje izvozna dovoljenja ali dovoljenja za iznos, je takšno dovoljenje pristojnim organom potrebno predložiti. Če predmete kulturne dediščine uvaža institucija s področja varstva kulturne dediščine za dopolnitev svojih zbirk, je na predlog Ministrstva za kulturo možna oprostitev uvoznih carinskih dajatev. Ukrep velja le za oprostitev carinskih dajatev ob uvozu v Slovenijo, v vsakem primeru pa mora izvoznik (tisti, ki predmete izvažajo v Slovenijo), imeti izvozno dovoljenje

države izvoza in to dovoljenje se upošteva kot dovoljenje za uvoz v Slovenijo. Merili, po katerih se ugotavlja, ali je predmet kulturna dediščina, sta njegova zvrst in starost, pri večini zvrsti pa tudi vrednostni pragovi, in sta določeni v Uredbi Sveta (ES) št. 116/2009 z dne 18. decembra 2008 o izvozu predmetov kulturne dediščine (Ur. l. EU, št. L 39/1, v nadaljevanju Uredba), ki je v celoti zavezujoča in se neposredno uporablja v vseh državah članicah EU. V 10. členu veljavnega Pravilnika o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah, kjer so zapisane mejne vrednosti, ki jih morajo dosegati ali presežati predmeti dediščine, le-teh (še) nismo uskladili z Uredbo, zato moramo pri ugotavljanju zvrsti kulturne dediščine za potrebe nadzora nad trgovanjem in drugimi pravnimi posli upoštevati neposredno merila iz Uredbe.

Poročilo Evropske komisije o izvajanju Uredbe Sveta (ES) o izvozu predmetov kulturne dediščine za obdobje 1. januar 2011 do 31. december 2013 (Evropska komisija, 2015) (v nadaljevanju Poročilo) navaja naslednje ovire pri preprečevanju nezakonite trgovine s predmeti kulturne dediščine in pri boju proti njej: težave pri izmenjavi informacij med državami članicami EU in potrebo po posebnem usposabljanju za carinike, da bi prepoznali sumljive predmete. Zato Evropska komisija v Poročilu med drugim tudi priporoča: »države članice naj okrepijo medsebojno sodelovanje med organi kazenskega pregona, organi na področju kulture in zasebnimi organizacijami« (str. 7). Oktobra 2012 je bila vzpostavljena neuradna mreža organov kazenskega pregona in strokovnjakov, pristojnih na področju predmetov kulturne dediščine (EU CULTNET). Glavni cilj mreže je izboljšati izmenjavo informacij v zvezi s preprečevanjem nezakonite trgovine s predmeti kulturne dediščine, kot so prepoznavanje in izmenjava neoperativnih informacij o kriminalnih družbah, za katere obstaja sum, da so vpletene v nezakonito trgovino z ukradenimi predmeti kulturne dediščine, in informacij o ovirah za čezmejno sodelovanje. Poročilo zagotavlja tudi informacije o trenutnih pobudah in prihodnjih izzivih, kot so morebitna uvedba spletne podatkovne baze izdanih izvoznih dovoljenj, ki bi povezovala nacionalne sisteme carinjena, razlago problematičnih kategorij predmetov kulturne dediščine, sodelovanje med organi, ustreznost finančnih pragov in odsotnost kontrol ob uvozu predmetov kulturne dediščine. Uredba za izvoz določenih predmetov kulturne dediščine s carinskega območja Evropske unije določa predložitev izvoznega dovoljenja in zagotavlja, da za izvoz teh predmetov veljajo enotne kontrole na zunanjih mejah Evropske unije (v nadaljevanju EU). Izvozna dovoljenja izdaja pristojni organ države članice, na ozemlju katere se predmet kulturne dediščine zakonito nahaja. Carinske kontrole zagotavljajo, da lahko predmeti kulturne dediščine carinsko območje EU zapustijo le, če jih spremlja veljavno izvozno dovoljenje, kar naj bi zagotavljalo visoko stopnjo zaščite predmetov kulturne dediščine na notranjem trgu.

Države članice trdijo, da Uredba zaradi visokih vrednostnih pragov ne izpolnjuje svoje vloge pri zaščiti njihove nacionalne dediščine. Kot navaja Poročilo (str. 12) so za večino držav članic (tudi za Slovenijo) finančni pragovi previsoki, potrebno bi jih bilo znižati in s tem bi se bolj zaščitila nacionalna dediščina. Na primer mejna vrednost za slike in slikarska dela je po 10. členu Pravilnika o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah 15.000 EUR, po Uredbi Sveta (ES) št. 116/2009 z dne 18. decembra 2008 o izvozu predmetov kulturne dediščine pa je

150.000 EUR (točka B. Priloge I). S tako politiko EU, ki očitno ustreza državam, podpornicam liberalne svetovne trgovine s predmeti kulturne dediščine (predvsem Velike Britanije), prihaja do nesorazmerja med diskrecijsko pravico držav članic, da določajo svojo kulturno politiko glede kroženja premične kulturne dediščine znotraj EU. Države članice lahko tako omejujejo iznos predmetov, ki jih štejejo za nacionalno bogastvo na podlagi svojih predpisov, v druge države članice EU. Istočasno pa pravni red EU omogoča, da kdorkoli z ozemlja EU v države zunaj carinske unije EU izvozi predmete, ki za posamezno državo predstavljajo nacionalno bogastvo in hkrati njihova ekonomska vrednost ne presega pragov, določenih z Uredbo. To delno pojasnjuje zelo omejeno uporabo Uredbe v številnih državah članicah EU. Neupoštevanje Uredbe je možno le takrat, ko se dediščina izvaža neposredno iz države, kjer je določen predmet na podlagi nacionalne zakonodaje definiran kot nacionalno bogastvo. Kot izhaja iz Poročila (2015, str. 12), bi bilo potrebno zneske (Priloga I) redno pregledovati in morebiti posodabljeni na podlagi gospodarskih in monetarnih kazalnikov, kar bi odpravilo omenjene nedoslednosti. Morda bo po odhodu Velike Britanije iz EU postopek prilagajanja pragov potrebam držav članic lažje stekel.

3.4 Fizično varovanje zbirk in dokumentacije

Poleg inventarizacije je treba muzejske zbirke še podrobneje dokumentirati in to v skladu s strokovnimi standardi. Dokumentacija mora vsebovati podrobno identifikacijo in opis vsakega predmeta, njegove povezave, provenienco, stanje, obdelavo in sedanjo lokacijo. V skladu z 2.20. odstavkom ICOM-ovega kodeksa muzejske etike (2005, str. 19) morajo biti podatki shranjeni v varnem okolju, ki omogoča muzejskim delavcem in drugim upravičenim uporabnikom dostop do informacij. Kadar muzej daje podatke o zbirkah na vpogled javnosti, mora paziti, da ne razkrije občutljivih osebnih podatkov in drugih podatkov zaupne narave, 2.22. odstavek ICOM-ovega kodeksa muzejske etike (Društvo ICOM, Mednarodni muzejski svet, 2005, str. 19). Po drugi strani pa muzeji kot javni zavodi sodijo med zavezane organe za posredovanje informacij javne narave, saj informacije pridobivajo v času in prostoru kot javni uslužbenci, ne glede na 10. točko 1. odstavka 6. člena Zakona o dostopu do informacij javnega značaja (Ur. list RS, št. 24/2003, 61/2005, 113/2005 - ZInfP, 109/2005 - ZDavP-1B, 28/2006, 117/2006 - ZDavP-2, 23/2014, 50/2014, 72/2014 - skl. US, 19/2015 - odl. US, 102/2015, 32/2016), ki pravi: »Podatek o naravni oziroma kulturni vrednoti, ki v skladu z zakonom, ki ureja ohranjanje narave ali kulturne dediščine, ni dostopen javnosti zaradi varovanja naravne oziroma kulturne vrednote«. Postavlja pa se vprašanje zaščite avtorskih pravic in zaščite intelektualne lastnine, saj informacije, ki jih ustvarjajo kustosi, niso samo fotografije ali inventarna knjiga, ampak tudi njihova vsebina, ki je plod trdega dela, ne glede na to, da kustosi informacije pridobivajo med svojim rednim delom, za katero so plačani. Kustosi bi zato morali imeti zagotovljeno pravico, da se njihovo intelektualno in strokovno delo pri objavi tovrstnih informacij ustrezno ovrednoti (Knez, 2012, str. 101, 102) .

V skladu z 2.22. odstavkom ICOM-ovega kodeksa muzejske etike (2005, str. 19) je treba posebno pozornost nameniti izdelavi programa ukrepov za varovanje zbirk med oboroženimi

spopadi, naravnimi in drugimi nesrečami. Muzejski delavci so prvi odgovorni za ustvarjanje in vzdrževanje primerne okolja za predmete, za katere skrbijo, bodisi v depozu, na razstavi ali med prevozom (2.23. odstavek ICOM-ovega kodeksa muzejske etike, 2005, str. 19). ICOM-ov kodeks muzejske etike v odstavku 2.18 določa: »Muzej mora sprejeti in izvajati tako programsko politiko, ki bo zagotavljala, da so njegove (stalne in začasne) zbirke in spremljajoča dokumentacija na razpolago za sprotno uporabo in da bodo, ob upoštevanju znanja in virov, predani naslednjim rodovom v čim boljšem in varnem stanju«.

3.5 Zavarovanje zbirk

Zavarovanje (zavarovalne pogodbe z zavarovalnimi shemami) zbirk pred krajo, poškodbami oziroma različnimi vrstami nevarnosti na splošno velja za sestavni del obvladovanja tveganj. Zavarovanje ni nadomestilo, če nekdo slabo upravlja z zbirkami in ne poskrbi za ustrezno varnost, saj so muzejski predmeti in zbirke nenadomestljive. Namen sklenjenega zavarovanja je, da se zagotovi dovolj sredstev za popravilo ali zamenjavo zbirk, če so le-te poškodovane ali izgubljene. Oblike zavarovanja so zelo različne v smislu, kaj lahko zavarujemo in proti kateremu tveganju, kje, kdaj in pod katerimi pogoji velja zavarovanje in kako je treba obravnavati zahteve. Zbirke je treba redno oceniti glede na stroške za njihovo zamenjavo, da ima muzej zadnje informacije o zavarovalni vrednosti. Te informacije morajo biti varno shranjene, dostop do njih mora biti omejen. Splošno pravilo premoženjskega zavarovanja je, da če so zbirke na splošno podcenjene, je zavarovalec dolžan povrniti samo ustrezen odstotek zahtevka. Na primer: če muzej zavaruje zbirke za samo 50 % njihove prave tržne vrednosti, bo zavarovalec izplačal samo polovico vsakega zahtevka zaradi izgube ali škode, ki se morda nanaša na en sam predmet (Ladkin, 2011, str. 56). Zavarovalna vrednost za primer poškodovanja muzejskih predmetov bi lahko kot osnovno vrednost upoštevala stroške restavriranja, potrebnega za saniranje poškodovanja, ki je predmet rizika (vandalizma, poškodb ob transportu), pomnoženih s količnikom, ki ustreza varstveni vrednosti konkretne muzealije (na primer v razponu od 0,20 do 1,5). Ugotavljam, da naši muzeji uporabljajo »ad hoc« opredeljeno vrednost muzejskih predmetov za določitev zavarovalne vrednosti.

V različnih državah in tudi v različnih muzejih se politika in praksa zavarovanja razlikujeta. Kjer je komercialno premoženjsko zavarovanje dovoljeno, mora muzej skrbno pretehtati svoje potrebe po zavarovanju. V večini držav zbirke muzejev v državni lasti niso zavarovane pri zavarovalnicah, saj ima država uveljavljen sistem odškodnine za predmete, ki so začasno ali dolgoročno izposojeni nacionalnim muzejem in ponekod tudi drugim javnim muzejem. Neodvisen strokovnjak, zavarovalni agent za določeno zvrst muzealij, mora biti sposoben ugotoviti, kakšno zavarovanje najbolj ustreza tem zahtevam in lahko od zavarovalnic pridobi konkurenčne ponudbe, poleg tega je dobro tudi, da muzej vsaj malo ve, kaj rabi (Ladkin, 2011, str. 57).

Premično nacionalno bogastvo je potrebno zavarovati za primer poškodovanja, uničenja in kraje, ravno tako med prevozom le-tega za enake rizike. Za prevoz premičnega nacionalnega

bogastva je treba upoštevati še klimatske standarde, ki so določeni v 3. poglavju Priloge 1 Pravilnika o varovanju in hranjenju nacionalnega bogastva in muzejskega gradiva, o vpisu v razvid muzejev in o podelitvi pooblastila za opravljanje državne javne službe muzejev (Ur. l. RS, št. 47/2012).

Muzeji po svetu ugotavljajo, da so izredno redki primeri, ko muzejski predmeti utrpijo škodo. To pomeni, da so visoke zavarovalne premije pogosto nepotreben finančni izdatek. Problematika je povezana z nacionalno zakonodajo, z vprašanjem graditve zaupanja in uvajanja dovolj visokih standardov, ki so predpogoj za zaupanje med muzeji na nacionalni in evropski ravni, medsebojno sodelovanje med muzejskimi strokovnjaki, ter dovolj visoko ozaveščenostjo o alternativnih možnostih garancije za varnost muzejskih zbirk v času, ko so na poti in na ogled javnosti izven matičnega muzeja (Kos, b.l.).

V Mestnem muzeju Ljubljana je praksa, da v primeru izposoje umetniških del znanih umetnikov iz tujine plačajo avtorju ali lastniku razstavljenih umetniških del razstavnino, v katero je vključen tudi strošek zavarovanja za izposojena umetniška dela.

Razstavnina (angl. *artist's fee*) obsega:

- plačilo avtorju ali lastniku umetniškega dela za pravico razstavljanja ali predstavljanja le-tega v javnosti,
- lahko tudi plačilo za dodatno delo kustosa s samo razstavo.

Termin razstavnina v slovenskem prostoru opredeljuje Društvo likovnih umetnikov kot »pavšal« razstavljalcem za kritje materialnih stroškov v višini povprečne mesečne plače, Ministrstvo za kulturo pa jo opredeljuje kot avtorski honorar za umetnika s področja likovne umetnosti. Pri muzejih pride plačevanje razstavnine v poštev le, če gostijo razstave likovne umetnosti tujih avtorjev.

Razstavnina ni plačilo materialnih stroškov za razstavljanje, niti ne prevoznih, komunikacijskih, zavarovalnih ali drugih stroškov, ki jih ima muzej s samim razstavljanjem. Zato ti stroški ne smejo biti všteti v znesek razstavnine, ampak specifično opredeljeni in plačani posebej izvajalcem posameznih storitev (kot so najemnine, prevoz, zavarovanje). Pri nas avtorji umetniških del, katerih predstavitve pripravljajo galerije in muzeji, ne dobijo plačila za razstavljanje svojih del (Čigon, 2012, str. 2, 3).

Svet EU je v svojem delovnem načrtu za kulturo 2011 – 2014 (Ur. l. EU št. C325/01) v okviru izvajanja Evropske agende za kulturo marca 2011 ustanovil **delovno skupino o mobilnosti zbirk**. V okviru evropskega medkulturnega dialoga je tako mobilnost muzejskih zbirk ena od prednostnih nalog. Obsega izposoje posameznih predmetov iz zbirke enega muzeja v zbirko drugega, ki je lahko tudi v tujini, gostovanja razstav in podobno. Ker so pogoji, ki urejajo področje mobilnosti zbirk v različnih državah članicah različni, je bila oblikovana delovna

skupina pri Generalnem direktoratu za izobraževanje in kulturo Evropske komisije. Delovno skupino sestavljajo člani iz vseh držav članic EU. Delo v skupini je organizirano v petih delovnih skupinah (podskupinah) in ena od podskupin se ukvarja s področjem državne garancije kot nadomestila za komercialno zavarovanje muzejskih predmetov in zbirk. Tak ali soroden sistem državnih garancij ima 19 držav članic EU. Med letoma 2003 in 2008 je bilo odobrenih 5.174 prošelj za državno garancijo, škod pa je bilo v tem času 7. Gre za sistem z izredno majhnim tveganjem. Žal pa ta skupina za mobilnost zbirk ni uspela doreči vrednotenja predmetov v smislu določanja vrednosti za zavarovanja, kar je pereč problem tudi v Sloveniji (Kos, b.l.)

V Sloveniji je možnost, ki bo v prihodnosti gotovo omogočila večjo mobilnost premične kulturne dediščine med muzeji in galerijami. Možnost je prinesel ZVKD-1, ki prvič uvaja sistem državnih garancij, le da v praksi še ni zaživel, vendar je ta možnost ponujena. S tem se bi povečala mobilnosti zbirk, kar je sedaj oteženo zaradi visokih stroškov za zavarovanje muzejskih predmetov iz tujine. Državne garancije bodo vzpodbudile tudi dolgoročno medmuzejsko izposajo predmetov na mednarodni ravni in tako omogočile širokemu občinstvu ogled muzealij iz evropskih muzejskih zbirk, seveda tudi tistih, ki so pomembne za slovensko zgodovino, a so v tujih muzejih. Finančna ovira, ki jo prirediteljem predstavlja predvsem visoka zavarovalna premija, bo s tem postala precej nižja, in tudi naši muzeji in galerije bodo lahko pripeljali v Slovenijo katero od odmevnih evropskih potujočih razstav (Kos, b.l.).

3.6 Odsvojitve

Z vidika ekonomske teorije problem odsvojitve muzejskih predmetov zadeva ali je muzej upravljan učinkovito in ali imajo tisti, ki muzej upravljajo primerne in zadostne spodbude. Analizo problemov odsvojitve muzejskih predmetov³ in presežnih premoženj za upravljanje v muzejih in neprofitnih organizacijah je z vidika teorije agentov (angl. *agency theory*) v doktorski disertaciji leta 2015 obdelal Andrej Srakar. Njegova študija se nanaša na muzeje v državah, kjer prevladujejo muzeji v zasebni lasti ali lasti nevladnih organizacij. Svet, kot nadzorni organ muzeja (kot principal), zanima predvsem kako uspešen je muzej (npr. kakšen ima dobiček), medtem ko direktorja muzeja (kot agenta) vodijo predvsem lastni interesi (plača, različni dodatki in ugodnosti, ipd.). Možnost uporabe sredstev z naslova odsvojitve muzejskih predmetov je bolj mamljiva za menedžerje kot pa večanje prihodkov muzeja. Večinoma s sredstvi iz naslova odsvojitve muzejskih predmetov pokrivamo likvidnostne težave muzeja ali pa jih uporabimo kot vir za kritje morebitnega primanjkljaja muzeja. Bolj ko dovolimo uporabo sredstev od odsvojitve muzejskih del za kritje primanjkljaja muzeja, manjši bodo pričakovani prihodki. Na podlagi matematične analize problema principala in agenta v situacijah odsvojitve muzejskih predmetov Srakar dokaže, da problem vodi v obstoj negativnih učinkov dovoljevanja uporabe sredstev z naslova odsvojitve muzejskih predmetov (Srakar, 2015, str. 11-14).

³ Srakar (2015, str. 11-14) uporablja termin muzejsko delo (angl. *work*) predvsem z mislijo na umetniško delo kot muzealijo, nekajkrat tudi muzejski predmet (angl. *object*).

4 VREDNOTENJE KULTURNE DEDIŠČINE

4.1 Kulturno vrednotenje

Kultura in s tem tudi kulturna dediščina ima tri oblike vrednosti oziroma vrednot (Srakar, 2010, str. 20):

- **vrednost uporabe** (ki jo plača vsak uporabnik kulturne dobrine),
- **vrednosti neuporabe** (pomeni, da ima kulturna dediščina vrednosti tudi za tiste, ki je neposredno ne uporabljajo, zato je vredna podpore javnih institucij),
- **kulturne vrednote**⁴, torej vrednosti, ki jih predmet ali objekt ima, ne glede na njegovo mesto v ekonomskem sistemu. Te vrednote so kulturni dediščini pripisane in ne obstajajo »same po sebi«.

Podrobnejša analiza vrednotenja kulturne dediščine pokaže, da se tako kulturna kot ekonomska vrednost v osnovi ne nanašata na različni, ločeni skupini vrednosti, temveč predstavljata dva alternativna načina razumevanja in označevanja istega širokega področja dediščinskih vrednosti oziroma vrednot, pri čemer nam ločevanje kulturnih vrednot od ekonomske vrednosti omogoča identificiranje procesa določanja vrednosti oziroma oblikovanja vrednot (Sirovica, 2015, str. 26).

Kulturne vrednote so praviloma odvisne od tega kako jih posameznik doživlja in interpretira v postopku identifikacije predmeta (t.i. muzejsko vrednotenje) ali objekta kulturne dediščine (t.i. varstveno vrednotenje). Na osnovi teh ocen se lahko na primer določi kakšna je stopnja interesa države do določenega objekta in njegove okolice ter interpretacija njunih kulturnih značilnosti, kar omogoča razvrščanje nepremične kulturne dediščine pod ustrezni režim varstva in določanje razvojno-vzdrževalnih ukrepov. Posledično so torej ekonomske in kulturne vrednote tesno povezane. Na primer turistična dejavnost sicer promovira kulturne vrednote, vendar jih istočasno pretvori tudi v ekonomske vrednosti. Večina ekonomistov je mnenja, da prednosti zaščite nepremične kulturne dediščine v smislu preprečevanja njenega poslabšanja pretehtajo njene stroške v kulturno dediščino. To dodatno pomeni, da so ekonomski stroški varovanja preseženi s širšimi ekonomskimi in kulturnimi koristmi. Na primer nepremični spomenik predstavlja sicer stavbo kot nepremičnino, vendar ima dodatno tudi zgodovinske in druge lastnosti, ki jih običajna nepremičnina nima. Te lastnosti se lahko opredelijo kot kulturna vrednota stavbe oz. nepremičnine. Kulturna vrednota torej obsega estetske, zgodovinske, avtentične, socialne, duhovne, simbolne in druge vrednote kulturne dediščine (Ivanc, 2011, str. 169, 171, 172).

⁴ Pri kulturni dediščini ne uporabljamo termina »vrednost« temveč »vrednote«. Termin »vrednost« se uporablja v ekonomiki dediščine, termin »vrednota« pa v teoriji in praksi varstva.

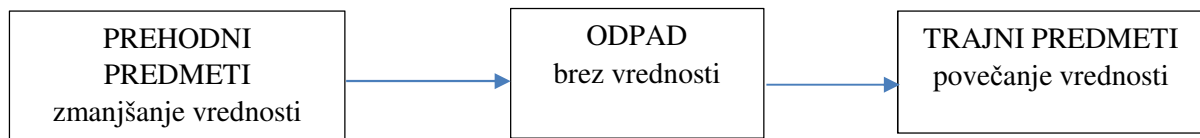
Pojem vrednosti oziroma vrednote tako predstavlja osnovo vsake razprave o kulturni dediščini, pri čemer je vrednostna kategorija ključni faktor pri sprejemanju odločitev o načinu ravnanja s kulturno dediščino. Vrednota je dinamičen in relativen pojem, ki je odvisen od prostora in časa ter družbenega konteksta. V kontekstu kulturne dediščine, ki jo sestavljajo različne zvrsti, vrednote odražajo potrebo družbe po kontinuiranem prenosu kulturnih informacij skozi čas, pri čemer posamezna enota kulturne dediščine služi kot posrednik pri prenosu določenega tipa informacij in ima drugačno vlogo kot v svojem izvornem kontekstu. Družba zanimanje za posamezne enote kulturne dediščine ustvarja na podlagi političnih ali religijskih trendov, družbenih gibanj, pa tudi znanstvenega diskurza (Sirovica, 2015, str. 8, 9).

Thompsonova teorija odpada (angl. *Rubbish Theory*) govori o kroženju predmetov skozi procese izdelave, uporabe in odmetavanja (izločanja iz uporabe) in velja predvsem za arheološko dediščino. Thompson predmete deli na 3 kategorije (Thompson, 1979, str. 7):

- trajni predmeti, katerih vrednost se s časom povečuje,
- prehodni predmeti, katerih vrednost se s časom zmanjšuje in
- odpad, ki predstavlja odvržene predmete brez vrednosti.

Thompsonov model poskuša pojasniti, kako predmeti prehajajo iz ene kategorije v drugo, pri čemer je oblika njihove eksistence obenem tudi odraz njihove vrednosti.

Slika 1: Thompsonov model cirkulacije predmetov

Vir: M. Thompson, *Rubbish Theory: The Creation and Destruction of Value*, 1979, str. 10.

Z vstopom v kategorijo trajnih predmetov, kar se zgodi s tem, ko pridobijo status dediščine ali muzealije, predmet postane obsojen na neprekinjeno eksistenco in stalno povečevanje vrednosti. Čeprav si lahko predstavljamo, da kroženje predmetov poteka tudi v drugih smereh (npr. iz prehodnih v trajne ali celo iz trajnih v prehodne ali v odpad), nam Thompsonova teorija jasno prikazuje fleksibilnost in minljivost vrednostnih sistemov ter družbeni značaj trajne vrednosti. Ko predmet doseže stopnjo vrednosti, ki je ni več mogoče meriti, izstopi iz cirkulacije in področja zasebnega delovanja. S tem dobi visoko oziroma neprecenljivo vrednost v novem, vzvišenem, javnem kontekstu in postane sredstvo dostopa do preteklosti oziroma dediščina (Sirovica, 2015, str. 10, 11).

Z vzpostavitvijo zakonske zaščite kulturne dediščine, so te stvari dobile značaj javnega interesa in (kulturne) vrednosti, ki je vredna ohranjanja. Danes je splošno sprejeto, da so za varstvo kulturne dediščine poleg lastnikov odgovorne država, regije in lokalna samouprava, državni

sistem upravljanja kulturne dediščine pa temelji na zakonih, predpisih in smernicah, povezanih s postopki identifikacije, evalvacije (ovrednotenja) in inventarizacije ter varstva, upravljanja in ravnanja z različnimi vrstami kulturnih dobrin. Dediščinska zakonodaja se je v Evropi sicer začela razvijati ob koncu 19. stoletja, vendar se je prava zavest o (kulturni) vrednosti kulturne dediščine izoblikovala v 20. stoletju, ki so ga zaznamovali intenzivni tehnološki razvoj, pojav novih materialnih vrednot in konstantna vojna grožnja. V tem obdobju je kulturna dediščina postopoma prenehala predstavljati sfero nacionalnih interesov in je, še posebej po drugi svetovni vojni, prerastla v mednarodno vrednoto. Naslednja velika sprememba v zahodnem svetu v 60. letih 20. stoletja je bila posledica intenzivnega infrastrukturnega razvoja, ki je močno spremenil izgled okolja in uničil številne kulturne dobrine, še posebej arheološka najdišča. Že v 80. letih 20. stoletja je kulturna dediščina postala eden od vodilnih ekonomskih potencialov, istočasno pa je predstavljala tudi odraz ponovnega poudarjanja pomena zgodovinskega spomina in nacionalnih teženj v državah nekdanjega sovjetskega bloka. Pojavili so se novi trendi in v skladu z njimi kulturna dediščina primarno ne velja več zgolj za objekt raziskav, temveč za javno kulturno dobro, ki prinaša korist sedanjim, prav tako pa tudi prihodnjim generacijam. Na drugi strani se je pojavila težnja po zamenjavi koncepta varstva spomenikov z novim pristopom upravljanja kulturne dediščine. V zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja se je razvila tudi ostra kritika eksploatacije kulturne dediščine v okviru turistične industrije in masovnega potrošništva, ki kulturno dediščino reducira zgolj na prostočasno zabavo. Čeprav še vedno v razvojni fazi, so bili zahvaljujoč tej ozaveščenosti ustvarjeni pravni in organizacijski pogoji za ohranjanje kulturne dediščine, v okviru katerih imata javni interes in dobrobit družbe velik vpliv na način vrednotenja in procesa upravljanja dediščine ter tvorita temeljni okvir oblikovanja njene strokovne prakse (Sirovica, 2015, str. 17 – 21).

Vodopivec, Šelih in Žarnič (2015, str. 4, 5, 9) ugotavljajo, da v strokovni in znanstveni literaturi obstajata dva različna pogleda k pristopu vrednotenja kulturne dediščine. Prvi pogled si prizadeva za uvedbo merljivih, kvantitativnih metod vrednotenja, torej za objektivno vrednotenje. Razlog išče v dejstvu, da je ohranjanje kulturne dediščine zaradi njenega pomena v javnem interesu in da so tisti, ki odločajo, dolžni javna sredstva porabljati varčno, pregledno ter dosledno. S tem bi odpadli vsi dvomi o subjektivnem odločanju. Primer takšnega vrednotenja je pri nas formula (predstavljena v poglavju 2.4 v enačbi (1)), ki jo v 5. členu določa Pravilnik o metodologiji za ocenjevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti in Navodilo za določitev in izvedbo izravnalnega ukrepa pri odstranitvi arheoloških ostalin (2012, str. 1,2). Drugi pogled je prepričanje, da je zaradi kompleksnosti vrednotenja kulturne dediščine potrebno upoštevati tako stališča različnih znanstvenih ved kot tudi značilnosti posameznih primerov in je zato vrednotenje nemogoče poenostaviti z matematično formulo. Vrednotenje mora bazirati na intenzivnih strokovnih študijah, ob tem moramo upoštevati metode posameznih ved, ki so vključene v proces vrednotenja, in na ta način se izognemo subjektivnosti. Iz takšnega pogleda je mogoče sklepati, da se njegovi zagovorniki zavzemajo za opisno, nekvantificirano vrednotenje. Okvirna konvencija Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo na prvi pogled izraža način vrednotenja kulturne dediščine, ki je bližji drugemu pogledu. Proces je zaradi uveljavitve t.i. trajnostnih načel ohranjanja kulturne

dediščine vse bolj kompleksen. Tu gre predvsem za vključevanje krajevnega prebivalstva v ohranitev kulturne dediščine, povezovanje naravne in kulturne dediščine ter za zahtevo, da se je za prejeta evropska sredstva za ohranjanje kulturne dediščine potrebno povezovati s področji, ki naj bi zagotavljala konkurenčnost in gospodarsko rast. Tudi programi Evropske unije od držav zahtevajo bolj pregledno in argumentirano vrednotenje dediščine, ki upošteva širše razsežnosti vrednot kulturne dediščine za družbo. Po drugi strani pa vse večja vloga naravoslovja in tehnike ter zahteva javnosti glede transparentnosti in nadzora nad porabo javnih sredstev nagibata tehcnico v prid prvemu pogledu, ki temelji na kvantitativnem vrednotenju.

Kulturno vrednotenje (v nadaljevanju vrednotenje), ki temelji na metodologiji podprti s strokovnimi argumenti, je najpomembnejša naloga strokovne javne službe varstva kulturne dediščine, saj je takšno vrednotenje osnova za vse odločitve konservatorjev ali kustosov v zvezi z ohranjanjem kulturne dediščine, kot tudi odločitve, ki jih sprejemajo Ministrstvo za kulturo in vlada na področju varstva, kulture, prostorskega načrtovanja, okolja, izboljšanja kakovosti življenja. Hkrati pa tudi državljani brez pravih informacij o vrednotenju kulturne dediščine ne moremo razviti pozitivnega odnosa do kulturne dediščine in zavedanja o pomenu njenega ohranjanja. Že od sredine 19. stoletja je bilo vrednotenje kulturne dediščine v središču nastajajoče spomeniške vede. Konservatorstvo kot stroka si mora prizadevati za večjo sistematičnost in preglednost ter s tem tudi preverljivost vrednotenja kulturne dediščine. O tem govorijo tudi Operativne smernice za izvajanje Konvencije o varstvu svetovne dediščine (angl. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, zadnjič novelirane leta 2013) in dokument avstralskega Icomos-a, tako imenovana Listina iz Burre (angl. *The Burra Charter*), ter ostali dokumenti, ki so na to temo nastali v zadnjem času. Pomembno je, da konservatorji pri vrednotenju uporabljajo tudi metode, ki so jih razvile druge vede, predvsem ekonomija (Pirkovič, 2012a, str. 21).

Na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije je bila leta 2014 imenovana Delovna skupina za pripravo splošnih kriterijev in meril za vrednotenje nepremične kulturne dediščine (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2015, str. 19), ki je upoštevala splošna merila za vrednotenje, ki jih je postavila in opredelila Pirkovič (1987), mednarodna priporočila Operativnih smernic za izvajanje konvencije o varstvu svetovne dediščine in priporočila ICOMOS, objavljena v *Monuments and Sites XVI* (2008, str. 12). Delovna skupina je oblikovala šest splošnimi merili za vse zvrsti nepremične kulturne dediščine, ki so sledeča:

- izjemnost: posamezni primeri izstopajo iz splošnih tipoloških značilnosti po obliki, pomenu in/ali materialu,
- vplivnost: obravnavan je časovni in prostorski razvoj stavb in naselij,
- tipološka vrednota: obravnava se značilnosti različnih prostorov, zato je treba določiti tipološke značilnosti v kontekstu širšega in ožjega prostora,
- redkost: pomemben poudarek je na redkosti primerov, vendar ne v smislu kvalitete temveč kvantitete,
- starost

- zgodovinska pričevalnost.

Glede navedenih kriterijev (meril) vrednotenja so člani Delovne skupine za vrednotenje v začetku leta 2015 priporočili sledeči način vrednotenja, ki naj bi potekal v dveh korakih:

- 1. korak: določen objekt, ki ga vrednotimo, se opredeli glede na kriterije (merila) po točkah od 1 do 6,
- 2. korak: treba je preveriti ali objekt zdrži kot objekt nepremične kulturne dediščine oziroma ali zadosti temeljnima meriloma: avtentičnosti in integriteti.

Zaenkrat se ti splošni kriteriji in merila za vrednotenje nepremične kulturne dediščine še ne uporabljajo v praksi, ker je potrebno podrobneje vsebinsko razdelati kriterije vrednotenja v točkah 1. do 6. in sicer za vsako posamezno vrsto nepremične kulturne dediščine posebej v smislu podkriterijev in predvsem vrednostnih stopenj. Kot je že bilo pojasnjeno (str. 22), v slovenskem sistemu varstva kulturne dediščine obstajajo tri zakonsko določene vrednostne stopnje, in sicer spomeniki državnega pomena, spomeniki lokalnega pomena in dediščina, ki ne dosega spomeniškega pomena. Za vsako ovrednoteno enoto nepremične kulturne dediščine bi bilo potrebno v nadaljevanju v praksi izdelati inventarni/popisni list z osnovnimi podatki o enoti, ki bi vseboval tudi merila vrednotenja in hkrati zagotavljal jasen in transparenten postopek vrednotenja. Takšno vrednotenje je v nadaljevanju podlaga za pripravo predlogov za razglasitev dediščine za spomenik oziroma za opredelitev najprimernejšega režima varstva v skladu s ZVKD-1.

Kulturne vrednosti tvorijo jedro področja upravljanja in ravnanja z dediščino, po drugi strani pa ekonomsko vrednotenje predstavlja enega od načinov, na osnovi katerih družba identificira, ocenjuje in definira relativno vrednost materialnih dobrin. Pri tem torej ne gre za vprašanje ali lahko ekonomija oblikuje ustrezno metodo vrednotenja dediščine, temveč kako ekonomske metode evalvacije izkoristiti pri sprejemanju uporabnih in primernih ocen vrednosti elementov kulturne dediščine.

4.2 Ekonomsko vrednotenje

4.2.1 Ekonomske vrednosti

Družba ohranja in varuje kulturno dediščino predvsem zaradi ekonomskega motiva. Pri kulturni dediščini na splošno ločimo tri oblike vrednosti: vrednost uporabe oziroma tržno vrednost, vrednost neuporabe, ki jo imajo javne dobrine, in kulturne vrednosti (Srakar, 2010, str. 20). Kulturno dediščino po definiciji razumemo tudi kot javno dobro, zato morajo ekonomske vrednosti, ki ji jih želimo pripisati, odražati kolektivne odločitve in zaradi tega te vrednosti niso zaobjete v merilih tržnih cen. Uporabne vrednosti predstavljajo vrednosti, ki jih dobimo na trgu, medtem ko vrednosti neuporabe predstavljajo vrednosti s katerimi se ne trguje, zato jih je težko

izraziti na osnovi cene. (Sirovica, 2015, str. 27, 28). Kulturne dobrine lahko postanejo predmet tržne ekonomije na več načinov: potrošniki so pripravljeni plačati obisk muzeja, želijo kupiti spominke in knjige, pripravljeni pa so tudi plačati, da bi posedovali neko kulturno dobrino.

Pri nas država oziroma lokalna skupnost zagotavlja kulturne dobrine v javnem interesu, in sicer ali kot javno službo ali v obliki podpore posamičnim kulturnim projektom (5. alineja 2. člena ZUJIK). Poseben primer kulturnih dobrin so tiste dobrine, ki so na podlagi varstvenega in muzejskega vrednotenja bile uvrščene med kulturno dediščino in jih zato po zakonu moramo varovati. Z vrednotenjem kulturne dediščine je mogoče pridobiti informacijo kakšna je njihova vrednost in jo uporabiti za upravičenje zahtev po povečanju sredstev za njihovo ohranjanje ali prerazporeditvi teh sredstev. Prav tako je mogoče na ta način oceniti prispevek določene dejavnosti (na primer turizma) k vrednosti kulturne dediščine. Pozitiven prispevek k ohranjanju kulturne dediščine je odlična rešitev za financiranje vzdrževanja vrednote, ki hkrati prispeva h gospodarskemu razvoju (Verbič & Slabe Erker, 2004, str. 52).

Pomemben faktor na tem področju, ki izhaja iz razmerja med ekonomijo in stavbno kulturno dediščino kot eno od zvrsti nepremične kulturne dediščine, je ugotovitev, da je to razmerje večdimenzionalno in ima povezave na treh področjih:

- stavbna kulturna dediščina kot predmet ekonomskega načrtovanja: analiza stroškov in koristi ter ovrednotenje stavbne kulturne dediščine kot vrsta informacije pri odločanju za investicijo v kulturno dediščino;
- stavbna kulturna dediščina kot nepremičnina v urbanem prostoru in nepremičninskem trgu: tržna vrednost stavbne kulturne dediščine na nepremičninskem trgu;
- stavbna kulturna dediščina kot vir (kapital) za ekonomsko izboljšanje: možnost javno-zasebnega partnerstva pri razvoju lokalne stavbne kulturne dediščine.

Kadar določamo ekonomsko vrednost objektom kulturne dediščine moramo v ekonomskem smislu upoštevati posebnosti pojma dobrine. Dobre so stvari, ki zadovoljujejo katero od raznovrstnih potreb, ki jih imamo. Ekonomisti glede na dostopnost in razpoložljivost dobrin v odnosu do potreb ločijo dve glavni karakteristiki dobrin, in sicer **javne dobrine** morajo biti:

- **proste**: v trenutku ko so zagotovljene, od njihovega uživanja ni mogoče izključiti drugih in
- **neomejene**: pomeni, da poraba posameznika ne zmanjšuje možnosti drugih porabnikov.

Ločiti moramo javne dobrine, uporabno in neuporabno vrednost javnih dobrin in ekonomsko vrednost proti kulturni vrednoti dobrine (Ivanc, 2011, str. 170).

Za **javne dobrine** je značilno, da poraba posameznika ne zmanjšuje možnosti drugih porabnikov, da porabljajo to dobrino. Za javne dobrine velja načelo netekmovalnosti v porabi, kar pomeni, da če porablja neko dobrino posameznik, s tem ne ovira drugih pri porabi iste

dobrine. Načelo neizločljivosti pa pravi, da se poraba ne da onemogočiti ali prepovedati, da torej ni mogoče, da bi bile dobrobiti porabe določenega blaga omejene zgolj na izbrano skupino posameznikov. Javne dobrine so povezane tudi s tako imenovanim zastojkarskim problemom (angl. »*free-rider problem*«). Ta problem nastane, če javna dobrina ni neizločljiva. V tem primeru lahko začne posameznik verjeti, da bo dobil določeno javno dobrino, tudi če ne bo prispeval k plačilu njene proizvodnje oziroma nakupa. Ker javne dobrine vedno financira večje število posameznikov, lahko posameznik sklepa, da njegovo prenehanje financiranja javne dobrine ne bo opazno. Problem nastane, če se število takih posameznikov poveča, saj v takem primeru ni mogoče zbrati dovolj denarja za optimalni obseg proizvodnje in porabe javne dobrine. Zastojkarski problem lahko reši država in sicer tako, da z davki zbere ustrezno količino denarja za financiranje optimalne količine javne dobrine (Tajnikar, 2006, str. 378, 379). Lastnina v tem primeru omogoča državi, da od podjetij zahteva in uresniči neprofitno in količinski cilj podrejeno poslovanje (Tajnikar & Došenović Bonča, 2015, str. 747).

Pojem javne kulturne dobrine je opredeljen v 25. členu Zakona o uresničevanju javnega interesa za kulturo (Ur. l. RS, št. 96/2002, 123/2006 - ZFO-1, 7/2007 - odl. US, 53/2007, 65/2007 - odl. US, 56/2008, 4/2010, 20/2011, 100/2011 - odl. US, 111/2013) in sicer, da država in lokalne skupnosti v javnem interesu zagotavljajo pogoje za ustvarjanje, posredovanje in varovanje kulturnih dobrin, ki se na trgu ne zagotavljajo v zadostnem obsegu ali kakovosti, ali zaradi dostopnosti najširšemu krogu uporabnikov. Javne kulturne dobrine zagotavlja država oziroma lokalna skupnost v obliki oziroma na način javne službe in s podporo posamičnim kulturnim projektom ter javnim kulturnim programom.

Ideja o individualnih vrednotah kulturne dediščine izhaja iz ohranjanja in varovanja posameznega objekta. Individualne vrednote kulturne dediščine so tiste vrednote, za katere so posamezniki pripravljeni plačati na podlagi tega, ker jih prepoznajo. V ekonomski literaturi se torej vrednote kulturne dediščine na podlagi načinov, ki povedo, kako posamezniki doživljajo kulturno dediščino, razvrščajo na uporabne vrednosti ali na vrednosti neuporabe (Ivanc, 2011, str. 171).

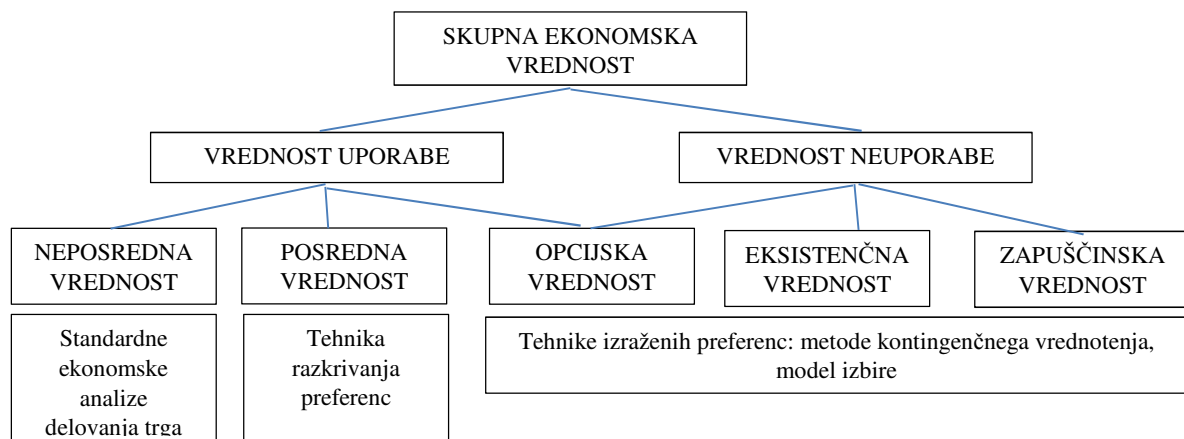
Uporabne vrednosti so torej značilne za dobrine in z njimi povezane storitve, s katerimi je mogoče trgovati ali jim je mogoče določiti ceno na obstoječih trgih in vključujejo na primer vstopnice za muzeje, cene zemljišč, umetniška dela (Ivanc, 2011, str. 171).

Vrednosti neuporabe so ekonomske vrednosti, s katerimi se ne trguje in ki niso vključene na tržišče, zato jih je težko izraziti s ceno. Vendar pa se tudi vrednosti neuporabe lahko izmerijo na osnovi povpraševanja, koliko so posamezniki pripravljeni plačati, da bi jim bile te dobrine še naprej dostopne, ali na osnovi analize izbora enega izmed mogočih scenarijev. Ekonomija vrednosti neuporabe opisuje kot tiste, ki izhajajo neposredno iz lastnosti javnih dobrin. Te kvalitete niso konkurenčne, kar pomeni, da uporaba dobrine s strani ene osebe ne izključuje možnosti njene uporabe drugim. Prav tako niso izključujoče: če je dobrina dostopna vsem, je vsem omogočena tudi njena uporaba. Teorija je razvila tri kategorije vrednosti neuporabe (Sirovica, 2015, str. 29):

- **opcijska vrednost**, ki se nanaša na ohranjanje možnosti, t.j opcije, da se kulturna dediščina uporabi enkrat v prihodnosti,
- **eksistenčna vrednost**, pri kateri je element kulturne dediščine cenjen zgolj zaradi svojega obstoja, čeprav ni v uporabi,
- **zapuščinska vrednost**, ki vključuje moralno dimenzijo in predstavlja željo po ohranitvi elementa kulturne dediščine, da bi bil ta lahko posredovan prihodnjim generacijam.

Potrebno je omeniti, da opcijske, eksistenčne in zapuščinske vrednosti vsebujejo protislovje, saj kljub temu, da so nasprotno uporabnim vrednostim, njihova realizacija zahteva preoblikovanje teh vrednosti v uporabne vrednosti. Vse tri oblike vrednosti neuporabe predstavljajo odložene uporabne vrednosti. Obstoj odloženih uporabnih vrednosti ni zgolj odraz etike varstva in ohranjanja kulturne dediščine, temveč vključuje tudi spoznanje, da v danem trenutku ni mogoče definirati vseh potencialnih načinov uporabe. Zaradi tega lahko rečemo, da se vrednosti neuporabe in uporabne vrednosti v praksi dopolnjujejo in medsebojno niso izključujoče, saj v osnovi predstavljajo različne oblike istih vrednosti, pri katerih edini pomemben dejavnik predstavlja čas (Sirovica, 2015, str. 30).

Slika 2: Ekonomske vrednosti kulturne dediščine

Vir: F. Sirovica, *Ocena izgube vrednosti in znanstvenega informacijskega potenciala pri uničenih arheoloških depozitih*, 2015, str. 30.

Ekonomska vrednost kulturne dediščine sestavljata uporabna vrednost in vrednost neuporabe (Throsby, 2000, str. 30). Lastnikom, ki želijo investirati v nepremično kulturno dediščino in upravičiti stroške, je ekonomsko vrednotenje zaželeno.

4.2.2 Metode ekonomskega vrednotenja kulturne dediščine

Metode za ekonomsko vrednotenje kulturne dediščine prispevajo k ekonomskemu odločanju za posamezno investicijo v nepremično kulturno dediščino, še posebej kot pripravljenost posameznika, da investira v njeno vzdrževanje (Ivanc, 2011, str. 172).

Metode za ekonomsko vrednotenje kulturnih vrednot se delijo na:

- metode krivulje povpraševanja, kamor sodita:
 - pristop **razkrivanja preferenc**: metoda potnih stroškov in metoda hedonističnih cen,
 - pristop **izraženih preferenc**: metoda kontingenčnega vrednotenja in metode diskretne izbire,
- metode netržnega povpraševanja.

Pristopi netržnega povpraševanja (angl. *non-market inquiry*) dobrine ne vrednotijo s pomočjo krivulje povpraševanja, zato so nam lahko le dodatna informacija pri izbiri določenega projekta (Ivanc, 2011, str. 172). Trg sam ne more učinkovito porazdeliti kulturnih dobrin, ker le-te posedujejo tudi netržno (angl. *non-use*) vrednost ter povzročajo za uporabnike učinke eksternalij. »Vsak posameznik kupi dobrino (če sploh) z ozirom zgolj na svoje koristi; vendar pa vsaka enota takšne dobrine prinaša koristi vsem posameznikom« (Srakar, 2010, str. 42). Cene, ki se oblikujejo na trgu, ne zagotavljajo družbeno zaželenega obsega proizvodnje javnih dobrin glede na obseg proizvodnje zasebnih dobrin. Da bi zagotovili zadosten obseg proizvodnje javnih dobrin, mora odločitev o tem sprejemati država (Tajnikar, 2006, str. 383, 384). V preteklosti je metode netržnega povpraševanja uporabljala država, ko je ocenjevala stroške okoljskih vplivov danega projekta, da bi se lahko primerno odzvala s svojo politiko (Ivanc, 2011, str. 172).

Za **metodo potnih stroškov** (angl. *travel-cost method*) je osnovna enota analize pot oziroma obisk. Utemeljena je na predpostavki, da obiskovalci odkrivajo vrednost skozi čas in/ali denar, ki so pripravljene porabiti, da obišejo določen element kulturne dediščine. Stroški obiska in število obiskov so obratno sorazmerni. Vir podatkov predstavljajo anketni vprašalniki. Ta metoda zajema le kategorije uporabnih vrednosti in ne celotnega spleta koristi obravnavane kulturne dobrine (t.i. neuporabne vrednosti) (Srakar, 2010, str. 109, 110). Poleg tega lahko daje odgovore na vprašanja, ki se tičejo obstoječe situacije, a ni v stanju zaobjeti bodočih situacij. Kulturne dobrine imajo navadno veliko vrednost neuporabe, zato se strokovnjaki pri vrednotenju kulturnih dobrin redkeje odločajo za uporabo te metode (Verbič & Slabe Erker, 2004, str. 13).

Z **metodo hedonističnih cen** (angl. *hedonic-price method*) se v večini primerov ugotavlja cena nepremičnin oziroma stanovanj (nepremičnine so v privlačnejših okoljih dražje kot v manj privlačnih okoljih). Vlaganje v kulturno dediščino zvišuje ceno nepremičnin v bližini in s tem prinaša koristi tudi širši okolici. Metoda lahko daje odgovore samo na vprašanja, ki se tičejo obstoječe situacije in ni v stanju zaobjeti bodočih možnosti. Slabost te metode vrednotenja nastane, ko imajo koristi od dobrine tudi tisti, ki ne prebivajo v njeni neposredni bližini, torej obiskovalci te dobrine oziroma kulturne dediščine (Srakar, 2010, str. 111).

Pri ekonomskih ocenah vrednosti naravne in kulturne dediščine se raje uporabljajo metode izraženih preferenc. Najpogostejši metodi sta metoda kontingenčnega vrednotenja in metoda diskretne izbire (Verbič & Slabe Erker, 2004, str. 24).

Metoda kontingenčnega vrednotenja (angl. *contingent valuation method – CVM*) se uporablja za določanje ekonomske izvedljivosti javne politike izboljšanja kvalitete okolja. V 80. letih so jo uspešno začeli prenašati tudi na področje kulturne ekonomike. Gre za anketno metodo, ki zahteva od vprašanih, da izrazijo vrednost, ki jo pripisujejo posameznim elementom kulturne dediščine. Ker gre za hipotetična vprašanja, ki imajo nujno hipotetične odgovore, njeni rezultati ne predstavljajo pravega odraza merjene vrednosti. Obstaja tudi nevarnost, da so vprašanja zavajajoča in da anketiranci niso iskreni oziroma niso pripravljeni plačati toliko, kot so navedli v anketi (Serec Hodžar & Toplak, 2009, str.25). Verbič in Slabe Erker (2004, str. 26) sta mnenja, da bi za enote kulturne dediščine nacionalnega pomena lahko uporabili to metodo kadar ugotovljamo ali je obnavljanje z javnimi sredstvi upravičeno ali ne in kadar ima proučevana dobrina pomembne vrednosti neuporabe. Cilj te metode je izmera skupne vrednosti, ne pa tudi posameznih lastnosti te dobrine.

Primer uporabe metode kontingenčnega vrednotenja je ocena Svetovne banke leta 1998 glede obnove mestnega jedra mesta Split, kjer je bilo na podlagi rezultatov analize bilo ugotovljeno, da bi skupna korist obnovitve mestnega jedra ob upoštevanju števila stanovalcev in turistov dosegla 60 milijonov dolarjev, kar je petkrat več, kot je bila ocenjena vrednost investicije, to je 12 milijonov dolarjev. Z obnovo bi se izboljšala mestna infrastruktura, ponudba storitev v mestu, povečala bi se možnost zaposlitve prebivalcev, zaradi vsega navedenega bi zrasle tudi cene nepremičnin. Prav tako bi turisti lahko uživali v boljši ponudbi. Obnova in uporaba objektov kulturne dediščine je zaradi zahtev in omejitev spomeniško varstvene službe izredno zahtevna, po drugi strani pa se obnove spomenikov zaradi majhnega tržnega potenciala financirajo pretežno iz javnih sredstev; bodisi evropskih, bodisi državnih ali lokalnih. Če pa upoštevamo vse koristi, ki jih prinaša kulturna dediščina, se le redko zgodi, da bi bili stroški vlaganja višji od koristi, ki jih prinaša. Vlaganja v ohranjanje in obnovo kulturne dediščine prinašajo tako posredne koristi tudi prebivalcem območja, kjer se kulturna dediščina nahaja, in lokalnemu gospodarstvu (t.i vrednost neuporabe) (Deanovič, 2006, str. 21).

V zadnjem času se uporabljajo **metode diskretne izbire** (angl. *discrete choice methods – DC*). Vprašani (uporabniki in neuporabniki te dobrine) se na podlagi vprašalnikov odločijo za določeno kombinacijo lastnosti dobrine pri različnih cenah. Zaradi vprašanj dvojne izbire posamezniki težje prepoznajo kakšen je namen anketiranja in se posledično težje pristransko odzovejo. Metoda omogoča preciznejše opisovanje lastnosti posameznih elementov kulturne dediščine in omogoča merjenje vrednosti posameznih značilnosti kot tudi vrednosti elementa kulturne dediščine v celoti. Od sodelujočih se zahteva dobra informiranost. Slabost te metode je pristranskost, saj je vrednost na koncu pogosto odvisna od začetne vrednosti oziroma razponov zneskov pripravljenosti na plačilo in od izbire največjega zneska. Ta metoda je

posebej primerna, kadar ima proučevana dobrina pomembne vrednosti neuporabe in kadar se ocenjuje hipotetična stanja dobrine v prihodnosti, še posebej pa posamezne značilnosti te dobrine. Ker se vrednoti tudi vrednosti neuporabe, je metoda posebej primerna za vrednotenje ohranjanja in obnavljanja različnih spomenikov in artefaktov ter posameznih atributov starih mest (Verbič & Slabe Erker, 2004, str. 38, 39).

Dosedanja uporaba metod ekonomskega vrednotenja je v Sloveniji zelo skromna. Vse navedene metode se osredotočajo izključno na določanje cene kulturni dediščini, vendar le metode izraženih preferenc omogočajo vrednotenje vrednosti neuporabe (Verbič & Slabe Erker, 2004, str. 45). V resnici posamični odnosi do kulturne dediščine predstavljajo kompleksno zmes emotivnih in pragmatičnih potreb, zaradi česar o tem, katere dobrine si zaslužijo status kulturne dediščine, ne more odločati trg. Glede na to, da dediščinske vrednote ne morejo biti izražene zgolj kot vsota posameznih vrednosti, ekonomisti ugotavljajo, da tako uporabne vrednosti, še posebej pa vrednosti neuporabe kulturnih dobrin, odražajo značilne nepopolnosti trga. Dobrine z vrednostmi neuporabe veljajo za javne dobrine, s katerimi upravlja država. Prisotne so tudi številne druge pomanjkljivosti, kot je monopol institucij in oblasti, ki onemogoča konkurenčne cene. Posledično se vse pogosteje priznava, da dokler so vrednosti določene zgolj na podlagi pripisane cene ali izbrane odločitve in so pod vplivom posameznih afinitet ali procesa sprejemanja odločitev, te ne morejo veljati za pravi izraz vrednosti kulturne dediščine niti predstavljati primernih metod za njeno merjenje (Sirovica, 2015, str. 34, 35).

Sprejeti je potrebno dejstvo, da vrednot kulturne dediščine ni lahko preoblikovati v ekonomske vrednote. Na srečo obstaja zavest o nujnosti ohranjanja kulturne dediščine, ki je pristna navkljub možnosti, da so nekatere javne dobrine z ekonomskega vidika brez vrednosti. Čeprav ekonomske vrednosti lahko predstavljajo pomemben segment v ohranjanju in upravljanju kulturne dediščine, te ne morejo biti edino merilo, na osnovi katerega se odločamo o tem, kaj bo in kaj ne bo ohranjeno ter s čim in na kakšen način se bo upravljalo. Ker so ocene vrednosti nujne in omogočajo izbiro znotraj področja vrednosti, je potrebno sprejeti dejstvo, da definiranje koncepta vrednosti kulturnih dobrin predstavlja predvsem teoretsko vprašanje, izhodišče pri tem pa je, da morajo tisti, ki želijo in se trudijo ohraniti kulturno dediščino, natančno predstaviti, kaj je vredno in na kakšen način je kriterij vrednotenja utemeljen (Sirovica, 2015, str. 35, 36).

Čeprav kulturna dediščina predstavlja kompleksno in abstraktno simbolno področje, v okviru katerega je ekonomski kapital pogosto brez vrednosti oziroma kulturna dediščina pogosto nima neke finančne vrednosti, so objekti, ki vsebujejo simbolne, kulturne vrednote in služijo ustvarjanju zaloge kulturnega kapitala splošnih vrednostnih značilnosti, nujno podvrženi ekonomskemu preučevanju, da bi jim bila lahko zagotovljena primerna oblika upravljanja in dolgoročen obstoj. Upravljanje kulturne dediščine v naši družbi zahteva njeno ekonomsko utemeljitev, zaradi česar ne moremo zanemariti potrebe po aktivnem sodelovanju ekonomistov v raziskavah o vrednosti elementov kulturne dediščine (Sirovica, 2015, str. 36, 37).

Nizozemski ekonomist Arjo Klamer pri vrednotenju kulturne dediščine upošteva tudi njene simbolne vrednote, ki se v času spreminjajo, ker se tudi okusi in preference ljudi spreminjajo. Ta postopek spreminjanja imenuje valorizacija. Meni, da če je nek predmet razstavljen v muzeju ali če je zanj ponujena visoka cena na avkciji, ljudje začnejo tak predmet vrednotiti višje (Serec Hodžar & Toplak, 2014, str. 26).

Pri merjenju kulturnih vrednot obstajajo precejšnje težave. Trenutno so boljše dodelane metode ekonomskega vrednotenja kulture (Srakar, 2010, str. 45), ki sem se jim posvetila tudi v nalogi in sicer metode, ki merijo dolgoročne učinke. Metode, ki merijo kratkoročne učinke kulturnih dobrin (npr. na BDP, zaposlenost oz. nova delovna mesta, davčne prihodke) izhajajoč iz učinkov neposredne porabe, t. i. študije vplivov ali impaktne študije (metode merjenja ekonomskih učinkov umetnosti, angl. *economic-impact of art studies*, EIM), pa niso bile predmet mojega raziskovanja (Srakar, 2010, str. 86-89).

Serec Hodžar in Toplak (2009, str. 26) sta prišli do zaključka, da se cena kulturni dediščini v času spreminja, ne glede na to, s katero metodo je cena določena. Zato sta mnenja, da bi bilo potrebno te cene v primernih intervalih revidirati.

Pri projektih, ki so delno financirani s strani Evropske unije, še ni opaziti uporabe metod ekonomskega vrednotenja za upravičenost oziroma pridobitev sredstev. Upoštevajo pa se različni kazalniki v fizičnem smislu, na primer število obiskovalcev določenega dogodka.

4.2.3 Razlogi zakaj dediščini določiti ekonomsko vrednost

Lahko se vprašamo, zakaj sploh določiti ekonomsko vrednost kulturni dediščini, ki velja za nacionalno bogastvo, kot so na primer Brižinski spomeniki, Blejski grad ali vaška situla? Kulturni dediščini določamo ekonomsko vrednost vsaj zaradi treh razlogov (Serec Hodžar & Toplak, 2009, str.23):

- zaradi varstva (prenoviti ali odstraniti),
- zaradi zavarovanja (pred krajo, poškodbami, zaradi izvoza),
- zaradi evidentiranja premoženja države.

Da bi se prikazala dejanska vrednost »neprecenljive« kulturne dediščine, se vedno bolj uporabljajo metode ekonomskega vrednotenja.

Čeprav objektom, ki veljajo za stavbno kulturno dediščino, pripisujemo visoko kulturno in zgodovinsko vrednost in jih želimo ohranjati tudi v sodobnem času, našim zanamcem pa omogočiti ogled, se je marsikatera zgodba nekaterih dragocenih objektov končala s poružitvijo (kot na primer hotel Prisank v Kranjski Gori arhitekta Janeza Lajovica, ki je leta 1963 prejel nagrado Prešernovega sklada za njegovo realizacijo). Pričakovali bi, da bodo takratni lastniki

hotela, igralnica HIT, prepoznali ekonomsko vrednost uspešne turistične infrastrukture, vendar so se odločili, da objekt porušijo (Meh, 2014).

Lastniki stavbe, ki je kulturna dediščina, so zainteresirani, da vzdržujejo ekonomsko vrednost svoje stavbe, šele za tem pa tudi kulturne ali druge osebne vrednote, ki so povezane s to kulturno dediščino. Upravljanje dediščine zahteva ekonomsko utemeljitev tako s strani družbe kot zaradi javnega financiranja (Ivanc, 2011, str. 169).

V sodobni družbi, v kateri se na dinamičen odnos med ohranjanjem in napredkom gleda skozi prizmo ekonomskih odnosov med stroški in prihodki, so odločitve o ohranjanju, preučevanju, restavriranju, raziskovanju, prezentaciji ali zanemarjanju in uničevanju neizogibno dobile tudi ekonomsko dimenzijo, s čimer so neekonomske vrednosti kulturnih dobrin postale predmet ekonomije in tržne manipulacije. Glede na izjemno veliko količino finančnih sredstev, običajno potrebnih za ohranjanje, nadzor ali raziskovanje elementov kulturne dediščine, je podpora družbe v tem postopku izjemno pomembna. Polega tega se stroški kulturne dediščine vse bolj pogosto zaračunajo posamezniku ali skupini posameznikov, zaradi česar kulturna dediščina postaja osebni izdatek in lahko pridobi negativne konotacije kot ovira oziroma težava. Proces ocenjevanja kulturnih vrednot, ki poteka v akademskih in znanstvenih okvirih, običajno ne upošteva finančnih možnosti upravljanja kulturne dediščine niti politične in družbene motiviranosti za ta postopek, zaradi česar širše družbeno razumevanje problematike kulturnih vrednot in razvijanje interesa za njihovo ohranjanje predstavljata pomembno področje preučevanja kulturne dediščine (Sirovica, 2015, str. 26).

Z ekonomskega vidika kultura ni javna niti zasebna dobrina, ampak ima lastnosti tako javnega kot zasebnega. Država in trg sta dopolnjujoča mehanizma razvoja kulture, preskrba kulturnih dobrin pa bo najbolj optimalna takrat, ko se bo navezovala na oba družbena segmenta (Srakar, 2010, str. 181).

V prihodnjih letih lahko pričakujemo, da bodo s strani družbe najbolj podprte tiste kulturne dejavnosti, ki bodo znale upravičiti svoje ekonomske koristi. Zaradi eksternalij oz. stranskih učinkov kulture je potrebna podpora države in drugih javnih institucij. Metode kontingenčnega vrednotenja so edine zmožne meriti eksternalije, ki jih imajo kulturne dejavnosti za prebivalce. Šele z upoštevanjem teh vrednosti (vrednosti neuporabe) lahko dobimo pravo sliko o celotni ekonomski vrednosti kulture. Nujno je tudi, da ne upoštevamo zgolj pozitivnih eksternalij, pač pa tudi negativne eksternalije, negativne učinke (npr. hrup, preobremenjenost okolja), ki jih neki kulturni dogodek ali dejavnost lahko prinese prebivalcem. Kultura potrebuje tudi javne subvencije in pomoč javnih institucij (Srakar, 2010, str. 182-184). Za vrednotenje kulturnih vrednot za zdaj ne poznamo enotne metode oziroma univerzalne formule, ki bi lahko bila osnova za njihovo določanje. Zato menim, da bi se v prihodnje moral večji pomen nameniti vrednotenju vrednosti neuporabe, ki vključuje vrsto vrednot, ki jih kultura kot vsaka delno javna dobrina zagotavlja: izobraževalna, zapuščinska, opcijska, eksistenčna in druge vrste vrednot (Srakar, 2010, str. 186).

4.3 Knjigovodska vrednost kulturne dediščine

Premična in nepremična kulturna dediščina se ne amortizira in se vodi v poslovnih knjigah posebej kot opredmetena osnovna sredstva (analitična evidenca opredmetenih osnovnih sredstev). Njihova nabavna vrednost se ugotavlja v skladu s Slovenskim računovodskim standardom 1- Opredmetena osnovna sredstva (Ur. l. RS, št. 95/2015, v nadaljevanju SRS 1), če pa niso zagotovljeni dokumentirani podatki o stroških pridobitve, se nabavna vrednost ugotovi s cenitvijo. Tudi 1. odstavek 32. člena Zakona o računovodstvu (Ur. l. RS, št. 23/1999, 30/2002 – ZJF – C, 114/2006 – ZUE, v nadaljevanju ZR) govori, da se opredmetena osnovna sredstva vrednotijo po nabavni vrednosti oziroma po ocenjeni vrednosti, če nabavna vrednost ni znana. 5. odstavek istega člena pravi, da knjigovodska vrednost opredmetenih osnovnih sredstev ter drugih sredstev pravne osebe ne more biti večja od njihove iztržljive oziroma realne vrednosti. V skladu z 2. členom Pravilnika o načinu in stopnjah odpisa neopredmetenih sredstev in opredmetenih osnovnih sredstev (Ur. l. RS, št. 120/2007, 48/2009, 112/2009, 58/2010, 108/2013, 100/2015) se popravek vrednosti, ki je povezan z amortiziranjem, ne pojavlja tudi pri opredmetenih osnovnih sredstvih kulturnega, zgodovinskega ali umetniškega pomena.

Register muzejskih predmetov oziroma umetnostnega fonda se mora voditi podobno oziroma na enak način kot se vodi register drugih opredmetenih osnovnih sredstev. Še več, register muzejskih predmetov oziroma umetnostnega fonda naj bi bil povezan z inventarno knjigo oziroma se ujemal s popisanimi muzejskimi predmeti oziroma umetniškimi deli v inventarni knjigi, ki sem jo predstavila v poglavju 3.3 Vodenje inventarnih knjig. Zaradi različnih razlogov (na primer zaradi izgube, kraje ali zlorabe sredstev) je lahko knjigovodsko stanje sredstev in obveznosti do njihovih virov, ki je izkazano v poslovnih knjigah, drugačno od dejanskega stanja. Razlike ugotavljamo s popisom. Ob popisu se mora knjigovodsko stanje muzealij oziroma umetniških del usklajevati z dejanskim stanjem v skladu s 36. členom ZR. V primerjavi z drugimi osnovnimi sredstvi se knjige, filmi, fotografije, arhivsko gradivo, kulturni spomeniki, predmeti muzejske vrednosti, likovne umetnine ter predmeti, ki so posebej zavarovani kot naravne in druge znamenitosti, lahko popisujejo v daljših obdobjih (ne vsako leto), vendar obdobje med zaporednima popisoma ne sme biti daljše od 5 let (38. člen ZR). Neizkazovanje oziroma prenizko izkazovanje vrednosti muzejskih predmetov ni v skladu z 32. členom ZR ter 7. in 68. členom Pravilnika o enotnem kontnem načrtu za proračun, proračunske uporabnike in druge osebe javnega prava (Ur. l. RS, št. 112/2009, 58/2010, 104/2010, 104/2011, 97/2012, 108/2013, 94/2014, 100/2015). Popis stanja sredstev in obveznosti je tudi vsebinski postopek ugotavljanja gospodarjenja z javnimi sredstvi. S popisom ugotovimo dejansko stanje in uskladimo računovodske podatke, s čimer nastane podlaga za sestavitev pravih računovodskih izkazov. Računovodja lahko zahteva vse podatke, na podlagi katerih lahko primerja knjigovodsko stanje s popisnim stanjem. Kot določa 39. člen ZR, so uporabniki enotnega kontnega načrta (kamor sodijo muzeji) dolžni opraviti popis po stanju na dan 31. december. Med letom opravljeni popis ga ne more nadomestiti.

Problem, ki se je pojavljal v slovenskih muzejih v preteklosti, je bil neizkazovanje vseh muzejskih predmetov v knjigovodskih evidencah. Izkazovali so zgolj tiste muzejske predmete, ki so jih prejeli odplačno in jih vrednotili po nabavni ceni. Večino muzejskih predmetov pa je podarjenih ali drugače brezplačno pridobljenih (po letu 1945 z zaplembami in nacionalizacijo, kasneje predvsem z arheološkimi izkopavanji, izmenjavo gradiva z drugimi muzeji in podobno) in ravno za te predmete muzeji nimajo določene vrednosti in zato niso vključeni v bilanco stanja, v drugih evidencah (npr. inventarne knjige) pa so vpisani, čeprav brez vrednosti. V obeh evidencah (knjigovodska evidenca: register muzejskih predmetov in inventarna knjiga) morajo biti muzejski predmeti vpisani s svojo vrednostjo in vrednosti morajo biti v obeh evidencah enake. V skladu s 7. členom Pravilnika o razčlenjevanju in merjenju prihodkov in odhodkov pravnih oseb javnega prava (UR. l. RS, št. 138/2006, 120/2007, 112/2009, 58/2010, 97/2012, 100/2015) se nabavna vrednost brezplačno pridobljenih opredmetenih osnovnih sredstev ter neopredmetenih sredstev oziroma opredmetenih osnovnih sredstev ter neopredmetenih sredstev, za katere ne obstaja dokumentacija o stroških pridobitve ali je takšna dokumentacija nepopolna, določi z ocenitvijo, pri čemer se upoštevajo razpoložljivi podatki o tržnih cenah, lahko pa tudi knjigovodski podatki primerljivih enakih ali podobnih sredstev, ki so v lasti ustanovitelja uporabnika enotnega kontnega načrta. Do pridobitve ocenjene vrednosti opredmetenih osnovnih sredstev se sredstva evidentirajo po nabavni vrednosti 1 EUR, vendar najdlje za dobo enega leta. Za določitev nabavne vrednosti nepremičnin se lahko uporabi cenitev iz množičnega vrednotenja nepremičnin. 1EUR (simbolna vrednost) se lahko uporablja, vendar ne več kot za dobo enega leta, potem je treba določiti realno knjigovodsko vrednost. Kot bo podrobneje predstavljeno v poglavju 5 Sistem vrednotenja v izbranih nacionalnih muzejih, simbolno vrednost 1 EUR uporabljajo samo v SEM, vendar njene uporabe nimajo časovno omejene za dobo enega leta. V NMS pa za muzejske predmete, ki jim še niso določili vrednosti, ne uporabljajo simbolne vrednosti 1 EUR, zato ti muzejski predmeti v knjigovodskih evidencah niso izkazani.

Muzejskih predmetov, ki so vpisani v register muzejskih predmetov, vendar jih ob popisu ne najdemo oziroma ne vemo, kje se nahajajo (t.i. odsotni muzejski predmeti), knjigovodsko ne smemo odpisati in ostajajo v registru muzejskih predmetov. »Odsotnost« predmetov je namreč lahko zgolj navidezna oziroma začasna (nehoten izbris inventarnih številok ali navedba lokacije, ki ni usklajena z inventarno knjigo). Poleg tega ima muzealija vsaj dve številki, in sicer: številko iz registra muzejskih predmetov in številko iz inventarne knjige, ki je povezana s tem, ali je predmet na vhodu, v akcesiji ali je inventariziran. Obe številki bi morali biti med seboj povezani. Vsaj v registru muzejskih predmetov bi morala biti navedena številka iz inventarne knjige. Možno je celo, da bi bili obe številki enaki oziroma da bi bil register muzejskih predmetov samo poseben modul inventarne knjige. Drugače povedano, ustvarjena bi morala biti povezava z vhodno, akcesijsko knjigo in inventarno knjigo na eni strani ter na drugi strani z registrom muzejskih predmetov. Ta povezava je dosežena z enotno inventarno številko, tako kot to velja za register nepremične kulturne dediščine, kjer so različni moduli informacijskega sistema povezani z enotno evidenčno številko dediščine (EŠD). Vsi muzejski predmeti, ki so bil pridobljeni na kakršenkoli način (ali z nakupom, ali so bili podarjeni ipd.) do leta 1991 in so

bili izraženi v SIT, so morali biti tudi prevrednoteni v EUR. Pri tem je bilo potrebno paziti, da če je bil muzejski predmet ovrednoten dvakrat – enkrat na akcesiji in enkrat na inventarizaciji, da se je upoštevala samo vrednost iz inventarne knjige.

Prevrednotovanje sredstev in obveznosti do virov sredstev zaradi njihove okrepitve ali oslabitve se opravlja v obsegu in v skladu z določbami Pravilnika o razčlenjevanju in merjenju prihodkov in odhodkov pravnih oseb javnega prava. Prevrednotenje muzejskih predmetov morajo opraviti pooblaščen cenilci, teh pa za področje muzejskih predmetov skoraj ni, poleg tega je to zelo drago, muzeji pa nimajo denarja, zato se načeloma prevrednotenje ne izvaja, še za nepremično kulturno dediščino ne (razen v primeru prodaje), kaj šele za muzejske predmete.

5 SISTEM EKONOMSKEGA VREDNOTENJA V IZBRANIH NACIONALNIH MUZEJIH V SLOVENIJI

Metodologija vrednotenja kulturne dediščine razen redkih izjem ni zakonsko predpisana. Glavni cilj magistrskega dela je oblikovati predloge za učinkovitejše ekonomsko vrednotenje kulturne dediščine v Sloveniji s posebnim poudarkom na premični dediščini, ki jo hranijo nacionalni muzeji. Odpravila sem se v muzeje in s pogovori s strokovnimi delavci poskušala ugotoviti kje so zadrege ekonomskega vrednotenja premične dediščine.

Za pregled stanja vrednotenja premične kulturne dediščine v Sloveniji sem za vzorec izbrala tri po dejavnosti zelo različne slovenske nacionalne muzeje. Glede na vrsto zbirke ločimo tri glavne vrste muzejev:

- umetnostne galerije,
- druge specialne muzeje in
- splošne muzeje.

V Sloveniji je samo eden izmed 12 nacionalnih muzejev pravi splošni muzej, to je Narodni muzej Slovenije, dve sta umetnostni galeriji (Narodna galerija in Moderna galerija), ostalih 9 je specialnih muzejev. Na podlagi strukturiranih intervjujev sem zbirala informacije o sedanjem stanju vrednotenja premične kulturne dediščine, na primerih muzejskih predmetov in zbirk, ki jih hranijo: Narodna galerija kot osrednji slovenski nacionalni muzej za starejšo likovno umetnost, Narodni muzej Slovenije kot osrednji slovenski kulturnozgodovinski muzej in Slovenski etnografski muzej kot osrednji slovenski muzej za etnološko dediščino. Zanimalo me je ali je tržna cena lahko prava cena za muzejske predmete ter kje so zadrege ekonomskega vrednotenja. Ob tem velja poudariti, da so inventarizirane umetnine v izbranih muzejih nacionalno bogastvo po 10. členu ZVKD-1.

Ustanovitelj vseh treh preučevanih nacionalnih muzejev je Republika Slovenija, njene ustanoviteljske pravice in obveznosti pa izvaja Vlada RS, delno pa tudi Ministrstvo za kulturo in to na podlagi ZUIK (npr. imenovanje direktorjev, potrjevanje letnih programov dela in

poročil). Vsi muzejski predmeti, ki so vpisani v inventarno knjigo, so last ustanovitelja, ne glede iz katerih virov so pridobljeni. Muzejski predmeti s svojo vrednostjo posredno povečujejo premoženje ustanovitelja. Vsi drugi financerji, ki omogočajo muzeju nakup muzejskih predmetov, sodijo med donatorje. V inventarnih knjigah muzejev so tako vpisani kot lastniki ustanovitelji ali soustanovitelji.

Preden sem obiskala muzeje, sem jim vnaprej poslala vprašanja ter iz različnih virov pridobila informacije in podatke o posameznem muzeju. Muzeje sem povprašala ali so inventarne knjige, katerih vsebino in način vodenja predpiše minister, usklajene s knjigovodsko evidenco, ter ali je knjigovodsko stanje usklajeno z dejanskim stanjem, ugotovljenim s popisom, v skladu s 36. členom ZR. Kot vodilo so mi bile ugotovitve iz revizijskih in porevizijskih poročil Računskega sodišča (v nadaljevanju RSRS). Posebej me je zanimalo zavarovanje zbirk in muzealij, ker v Zakonu o izvrševanju proračunov Republike Slovenije za leti 2016 in 2017 (Ur. l. RS št. 96/2015, v nadaljevanju ZIPRS1617) ni določena skupna višina jamstev za povračilo škode lastnikom ali upravljavcem muzejskih zbirk in muzealij zaradi poškodovanja, uničenja ali izgube muzejskega gradiva, tudi če jo povzročijo tretje osebe. Po drugi strani se naša zavest o pomembnosti kulturne dediščine najbolj vzbudi takrat, ko jo izgubimo ali ko se poškoduje.

Muzejski predmeti in umetnine se knjigovodsko vodijo pod druga opredmetena osnovna sredstva. Pri izkazovanju opredmetenih osnovnih sredstev in neopredmetenih sredstev, ki jih imajo v upravljanju, ločijo sredstva, ki jih imajo v upravljanju, od sredstev, pridobljenih z donacijami, ter sredstev iz naslova prodaje blaga in opravljanja storitev na trgu. Na koncu leta se lahko opredmetena osnovna sredstva prevrednotijo v skladu s 13. členom Pravilnika o razčlenjevanju in merjenju prihodkov in odhodkov pravnih oseb javnega prava, česar pa v vseh treh preučevanih zavodih ne izvajajo. Knjige, filmi, fotografije, arhivsko gradivo, kulturni spomeniki, predmeti muzejske vrednosti, likovne umetnine ter predmeti, ki so posebej zavarovani kot naravne in druge znamenitosti, se popisujejo po časovnem načrtu na pet let in ne vsako leto, kar je v skladu s 38. členom ZR.

Ekonomski vidiki premične kulturne dediščine so v Sloveniji postali aktualni leta 2004, ko je Ministrstvo za kulturo direktorjem nacionalnih muzejev in galerij odredilo popis in vrednotenje muzealij oziroma premične kulturne dediščine, pridobljene po letu 1991. Odgovora, zakaj je bilo naročeno samo vrednotenje muzealij pridobljenih po letu 1991 (verjetno zato, ker je z osamosvojitvijo ustanoviteljstvo prešlo pod novo pravno osebo Republiko Slovenijo), nisem uspela dobiti. V Narodni galeriji so se pravilno odločili in ovrednotili celoten umetniški fond. Pri tem so kriterije vrednotenja oblikovali na podlagi tržne vrednosti s procentualno prilagoditvijo, zato je vprašanje koliko je vrednotenje iz leta 2005 in 2006 danes še realno, glede na to, da so navedli, da zbirk niso prevrednotevali.

5.1 Narodna galerija

Javni zavod Narodna galerija (v nadaljevanju NG) je bil ustanovljen s Sklepom o ustanovitvi javnega zavoda Narodna galerija (Uradni list RS, št. 8/2004, 31/2009). Že leta 1918 je skupina intelektualcev ustanovila Društvo Narodna galerija. Leta 1946 je Ljudska Republika Slovenija ustanovila državno ustanovo Narodna galerija. Danes je javni zavod NG osrednja nacionalna inštitucija za varovanje, proučevanje in razstavljanje starejše likovne dediščine, ki hrani največjo zbirko likovnih del na slovenskem ozemlju od visokega srednjega veka do 20. stoletja.

Umetnostne zbirke NG so razdeljene na:

- slikarski del (slovenska dela in slike mojstrov drugih evropskih šol) in kiparski fond,
- dela na papirju,
- fotografsko zbirko premične umetnostne dediščine in
- specialne zbirke (npr. zbirka plakatov in koledarjev).

Posebna zbirka je Vladna umetnostna zbirka, kamor sodijo umetniška dela, ki se nahajajo v prostorih organov vlade Republike Slovenije in pri drugih nevladnih proračunskih uporabnikih, in je šele s prehodom v upravljanje NG leta 1986 dobila naravo zbirke, v preteklosti pa je bil njen edini namen oprema uradnih prostorov vladnih uradov. Vladna umetnostna zbirka in zbirka v državnem zboru sta zaradi spleta zgodovinskih okoliščin danes ločeni, čeprav sta nastali iz istega vira – iz javnih sredstev (večinoma iz Federalnega zbirnega centra, kjer so se po letu 1945 hranile zaplenjene premičnine). Do leta 2007 je NG celotno vladno zbirko, ki je zdaj raztresena na 26 lokacijah, dokončno uredila, vzpostavila režim varovanja in razvila oblike sodelovanja z neposrednimi upravljavci, ki so se pogosto menjavali. Vladna zbirka obsega kar 1360 umetnin. Čeprav govorimo o umetnostni »zbirki«, umetnine nimajo narave zbirke in njena dokumentacija ne ustreza muzejskim kriterijem. Umetnine so zbrane brez čvrstega osnovnega koncepta, zelo raznovrstne so glede na čas nastanka, avtorstvo, ikonografijo, način pridobitve, slogovno usmeritev in glede na kakovost (Smrekar, Jaki, 2014, str. 1). Večanje vladne umetnostne zbirke je bilo odvisno od priložnosti in od trenutnih potreb. Prepuščeno je bilo protokolarnemu uradništvu, za samo zbirko umetnin pa so zelo pogosto skrbeli uradniški novinci (Smrekar, Jaki, 2014, str. 4). Eden od temeljev umetnostnozgodovinskega pristopa k preučevanju vsake umetnine je njena provenienca. Nenehna skrb za poravnavo krivic, ki so doletele lastnike umetnin po drugi svetovni vojni z zaplembami in zaradi nacionalizacije, je NG vodila v raziskave izvora vladnega gradiva. Vse umetnine Vladne umetnostne zbirke so popisane in fotografirane. Uporabljajo pravilnik za rokovanje z umetninami iz te zbirke. Vsako leto se opravi inventura vladne umetnostne zbirke.

Po inventarizaciji dobi umetnina inventarno številko in status kulturnega spomenika. Ovrednotene imajo pa tudi umetnine brez inventarne številke, pri čemer se ne poslužujejo možnosti vrednotenja umetnin po vrednosti 1 EUR. Pri vrednotenju umetnin kustosi v NG na splošno upoštevajo tri parametre:

- ohranjenost umetnine (kvaliteta),
- ali je umetnina restavrirana (ko je umetnina restavrirana, se dodatno oziroma ponovno ovrednoti. Vsak restavratorski poseg vpliva na ceno, kajti s posegom smo bližje izvorni podobi. Leta 2015 so v NG za lastno zbirko restavrirali 120 muzejskih predmetov),
- ali je bila umetnina kje objavljena (pomen umetnine raste).

Vrednost umetnin, ki jo določijo kustosi, so enake knjigovodski vrednosti. V redkih primerih kustosi spremenijo vrednost umetnin: npr. da se naknadno ugotovi avtor (sprememba avtorstva). Zapiše se tudi, kdaj so bile umetnine ovrednotene. Hkrati z muzejskim vrednotenjem umetnin se ugotavlja tudi izvirnost umetnine in njena kvaliteta. S tem, ko je umetnina ovrednotena v NG, se nekako dokaže, da je original in da gre za kvalitetno umetnino. Umetnine oziroma umetnostne zbirke razvrščajo v štiri kategorije (tipe):

- slika,
- kip,
- delo na papirju in
- fotografija.

Muzejsko vrednotenje je za kustose NG postal ustaljen postopek. Pri tem spremljajo trg umetnin, ki se je začel razvijati po razpadu Jugoslavije. Z razvojem trga umetnin je več povpraševanja po njih in pojavlja se tudi več ponaredkov. Kustosi menijo, da je ponudbena cena umetnin špekulativna cena, ki odstopa za približno +/- 20 % od cene po kateri je posel dejansko sklenjen. Trdijo, da tržna cena ni prava cena za umetnine nacionalnega pomena, tudi zaradi simbolne vrednosti, ki jo ima umetnina, in lahko celo zasenči estetsko vrednost umetnin. Poleg tega umetnine nacionalnega pomena niso predmet trgovanja in jih zato ne moremo vrednotiti po tržnih cenah. Vrednost bi lahko določili na podlagi licitacije, vendar bi morali umetnine potem prodati, kar pa pri tovrstni premožni dediščini ne pride v poštev. Poleg tega cene umetnin v času zelo nihajo.

NG umetnine manjših vrednosti v glavnem kupuje od fizičnih oseb, saj ni dovolj sredstev za večje nakupe umetnin, ki bi sodile v nacionalno umetniško zbirko galerije, kljub tem da se sedaj dobijo na trgu po najnižjih cenah do sedaj. Zaradi trenutne recesije in s tem povezane finančne stiske so ljudje in podjetja prisiljena prodajati umetnine po nižjih cenah. Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev jih NG ne odkupi in gredo v zasebne zbirke in so za nacionalno zbirko izgubljene, lahko tudi za vedno. Cene za odkup umetnin so plod pogajanj in dolgotrajnih dogovarjanj z dosedanjimi lastniki umetnin, pravijo kustosi. Že podpisanih dogovorov o nameri

ali celo pogodb o odkupu je praktično nemogoče še naknadno znižati. Strokovna komisija pri Ministrstvu za kulturo, ki je financer, potrjuje plan odkupov v muzeju. Plan odkupov strokovno utemeljijo kustosi skupaj z direktorico NG glede na »sive lise« v nacionalni zbirki (t. i. desiderati) in glede na stanje umetnin na trgu.

Način pridobivanja predmetov (umetnost in uporabna umetnost) NG leta 2015 je predstavljen v Tabeli 4.

Tabela 4: Odkupi premične kulturne dediščine NG v 2015

Viri financiranja	Cena oz. vrednost v EUR	Delež (v %)
Ministrstvo za kulturo	74.560	61,6
Lastna sredstva	37.940	31,4
Donacija	8.450	7,0
SKUPAJ	120.950	100,0

Vir: Narodna galerija, Letno poročilo 2015, Poslovno poročilo - muzeji, 2016, str. 16.

Vrednosti doniranih umetnin so največkrat navedene v pogodbi. Ekonomsko vrednotenje pa opravi sodni izvedenec za umetnine. Lahko pa ekonomsko vrednotenje opravijo tudi znotraj hiše, v krogu kustosov.

NG je Ministrstvu za kulturo predlagala, da bi bile umetnine ovrednotene po kategorijah glede na nacionalni pomen, stanje umetnin, objave ipd., vendar do tega ni prišlo. Po drugi strani pa so kustosi menili, da vrednotenje ni smiselno, saj se vrednost umetnin skozi čas spreminja.

5.1.2 Inventarne knjige ter njihova usklajenost s knjigovodsko evidenco

V inventarnih knjigah imajo v NG zapisane tudi knjigovodske vrednosti posameznih umetnin na podlagi računov ali na podlagi vrednosti, ki jih določijo kustosi, kot to določa Pravilnik o vodenju inventarne knjige premične kulturne dediščine. Teh vrednosti ne revidirajo. Računovodstvo dobi ekonomsko vrednost umetnin iz inventarne knjige v papirni obliki in uskladi stanje v bilanci stanja. Inventarna knjiga NG ni povezana z registrom umetnostnega fonda, ampak sta to dve ločeni evidenci.

Tabela 5: Število vseh predmetov premične kulturne dediščine, ki so bili vpisani v inventarno knjigo NG do 31.12.2015 ter število predmetov premične kulturne dediščine, vpisanih v inventarno knjigo NG v letu 2015

NG	Št. predmetov, ki so vpisani v inventarno knjigo do 31.12.2015	Št. predmetov premične kulturne dediščine, vpisanih v inventarno knjigo v letu 2015
NG: likovna zbirka	13.266	122
NG: specialni zbirki	14.210	250
SKUPAJ	27.476	372

Vir: Narodna galerija, Letno poročilo 2015, Poslovno poročilo - muzeji, 2016, str. 3.

Na zadnji dan v letu, to je na 31.12., se vsako leto ob popisu dejansko stanje umetnin primerja s knjigovodskim stanjem. Popis umetnin pa, kot že rečeno, delajo vsakih 5 let. S popisi na tak način tudi varujejo umetnine, saj ugotavljajo, kaj manjka oz. v kakšnem stanju je umetnina. Vse umetnine ob popisu popišejo po nahajališčih. Če se ob popisu ne ve, kje se določena umetnina tisti trenutek nahaja, v NG izločijo knjigovodsko vrednost te umetnine (umetnina je še vedno evidentirana, samo njena vrednost je 0) iz inventarne knjige, dokler ne ugotovijo, kje se umetnina nahaja.

5.2 Narodni muzej Slovenije

Javni zavod Narodni muzej Slovenije (v nadaljevanju NMS) je bil ustanovljen s Sklepom o ustanovitvi javnega zavoda Narodni muzej Slovenije (Ur. l. RS, št. 60/2003, 37/2008, 10/2009) leta 2003, muzej pa je obstajal že od leta 1821, ko so ga ustanovili Kranjski deželni stanovi. Je kulturnozgodovinski muzej, čigar skrb je materialna in nematerialna kulturna dediščina s področja kulturne zgodovine slovenskega etničnega prostora starejših in novejših obdobj. Je največji in najstarejši muzej v Sloveniji. Sedež ima že 127 let v historični, namensko sezidani stavbi na Prešernovi cesti 20 v Ljubljani. Konec leta 2007 je bila zaključena prenova ene od šestih vojašnic na sedanji Muzejski ploščadi Metelkova in tam je NMS leta 2008 odprl ogledne depoje za zgodovinske in umetnostne zbirke ter zbirke uporabne umetnosti. Hkrati pa je pridobil dodatne razstavne površine za občasne razstave. Na osnovi pogodbe z Ministrstvom za kulturo deluje v njegovem okviru tudi Služba za premično dediščino in muzeje.

Svoje poslanstvo NMS utemeljuje na podlagi naslednjih zbirk:

- arheološke,
- zgodovinske,
- umetnostne zbirke,
- zbirke uporabne umetnosti in

- numizmatične zbirke.

Temeljna dejavnost muzeja je tudi konserviranje - restavriranje premične kulturne dediščine. NMS kot edina raziskovalna muzejska institucija na področju premične kulturne dediščine sistematično izvaja tudi znanstvene in tehnološke raziskave, ki so kasneje lahko temelj muzejskim prezentacijam tudi drugim muzejem.

5.2.1 Ureditev vrednotenja in kriteriji za cenitve

V NMS še nimajo sprejetega postopka muzejskega vrednotenja muzealij oziroma metodologije za ocenjevanje vrednosti muzealij. Imajo pa v postopku sprejemanja Navodilo o vrednotenju muzejskih predmetov NMS, v katerem bo sprejeta strategija odprave zaostankov inventariziranja in opisani postopki za vrednotenje. Zunanjih cenilcev se v NMS ne poslužujejo, ampak ekonomsko vrednotenje opravijo kustosi sami.

Muzealije v NMS pridobivajo v skladu z zbiralno politiko in na podlagi naslednjih kriterijev:

- ali je bila uporaba tega predmeta v Sloveniji in
- glede na kakovost predmeta.

Kustosi različno gledajo na ekonomsko vrednotenje, in sicer je nekatere je strah, da ne bi previsoko ocenili muzealije, saj bi to povečalo zavarovalne premije. Za zavarovanje muzealij je odgovorno poslovodstvo. Po drugi strani pa lahko kustos zaradi svojega osebnega navdušenja utegne biti pri ekonomskem vrednotenju pristranski in knjigovodsko vrednost muzealij preceni. Na splošno pa imajo kustosi v NMS odpor do ekonomskega vrednotenja in sami sebe ne vidijo kot cenilce, ampak kot varuhe. Kustosi morajo ekonomsko vrednotiti muzealije tudi v primeru nakupa le-teh, pri čemer morajo biti dovolj kompetentni, da znajo oceniti njihovo realno vrednost in se pogajati o ceni. Pri večini muzealij trg ne obstaja in zato imajo kustosi več problemov pri določanju njihove vrednosti kot pri cenah muzealij (na primer kovancev), ki jih lahko preverijo na trgu. Kustosi se udeležujejo tudi avkcij. Na področju arheologije, kjer trg ne deluje, si za vrednotenje arheoloških predmetov, ki jih večinoma dobijo na podlagi 4. odstavka 33. člena⁵ in 135. člena⁶ ZVKD-1 brezplačno, kustosi pomagajo tudi z literaturo in dražbenimi katalogi. Kupnino (nadomestilo) v toku pogajanj s hraniteljem določijo v NMS načeloma skupaj z Ministrstvom za kulturo. Običajno ni bistvenih odstopanj med knjigovodsko vrednostjo, ki jo določi kustos in plačilom nadomestila za hrambo. Novo pridobljenih zgodovinskih predmetov (to so pisni zgodovinski viri) je v NMS malo. Umetnostnih zbirk ne odkupujejo, mogoče jim jih kdo še podari. Za zbirke uporabne umetnosti trg deluje, zato si pri

⁵ 33. člen ZVKD-1 govori o predaji arhiva arheološkega najdišča, ki vsebuje tudi arheološke najdbe po dokončani raziskavi. MK namreč v dovoljenju za arheološko raziskavo določi, kateremu muzeju je treba po končani raziskavi predati arhiv in arheološke najdbe.

⁶ 135. člen ZVKD-1 govori o aboliciji za hrambo arheoloških najdb, za katere hranitelji v času sprejetja zakona niso imeli potrdila o izvoru.

ekonomskem vrednotenju kustosi pomagajo z avkcijskimi katalogi. Najbolj razvit je trg numizmatike.

V NMS uporabljajo kustosi termin ocenjena vrednost muzealij, saj menijo, da tržna vrednost ni prava vrednost za muzealije. Ocenjena vrednost muzealij je enaka knjigovodski vrednosti muzealij. Ta vrednost se lahko spremeni le v izjemnih primerih, in sicer če pride do novih strokovnih spoznanj o nekem predmetu – na primer, če se dokaže, da gre za ponaredek. Stroški restavriranja ne povečujejo vrednosti muzealij.

Način pridobivanja predmetov NMS v letu 2015 je predstavljen v Tabeli 5.

Tabela 6: Odkupi premične kulturne dediščine NMS v 2015

Viri financiranja	Cena oz. vrednost v EUR	Delež (v %)
Ministrstvo za kulturo: izvajanje 135. člena ZVKDS-1	6.666,00	62,3
Ministrstvo za kulturo: ostalo	4.030,00	37,7
Lastna sredstva	-	
Donacija	-	
SKUPAJ	10.696	100,0

Vir: Narodni muzej Slovenije, Letno poročilo 2015, Poslovno poročilo - muzeji, 2016, str. 36.

Znesek 6.666,00 EUR predstavlja »nadomestilo za hrambo«, ki ga plača Ministrstvo za kulturo.

Poudarila bi zaskrbljenost za dotok novih muzejskih predmetov v NMS, tako z odkupi kot z donacijami, čeprav delež lastnih prihodkov NMS glede na skupni prihodek od leta 2010 raste oziroma podatki kažejo pozitivno rast. Zaskrbljenost velja tudi glede predaje arhivov arheoloških najdišč, ker NMS kot državni muzej nima »svojega arheološkega terena« in vse tovrstno gradivo prevzemajo regionalni muzeji glede na njihovo teritorialno pristojnost.

Zaradi ugotovitve dejanske vrednosti premoženja Republike Slovenije, ki se nahaja v NMS, je potrebno dokončati inventarizacijo muzejskih predmetov, ki jih hranijo v NMS, in s tem tudi določiti knjigovodsko vrednost teh predmetov. Iz Letnega poročila NMS za 2015, ki je narejeno v skladu z navodili Ministrstva za kulturo, ni razbrati, koliko muzealij je bilo ekonomsko ovrednotenih, niti koliko jih je še neovrednotenih. Stanje inventarizacije bodo v NMS v skladu z osnutkom Navodila o vrednotenju muzejskih predmetov NMS (v nadaljevanju osnutek Navodila), spremljali na štirih oddelkih, in sicer:

- arheološki oddelek,
- oddelek za zgodovino in uporabno umetnost,
- numizmatični kabinet,

- grafični kabinet.

Pri tem nameravajo muzejske predmete razdeliti v štiri skupine:

- odkupljeni predmeti,
- drugi predmeti (pridobljeni z drugimi načini, npr. pri arheoloških raziskavah, podarjeni predmeti, predmeti iz starih zbirk ipd.),
- predmeti neprecenljive zgodovinske vrednosti,
- predmeti, ki niso spomeniki in jih ne inventarizirajo ter jim zato ne določijo vrednosti (jih pa vpišejo v akcisijsko knjigo). Te predmete lahko inventarizirajo pozneje, če se izkaže, da imajo lastnosti dediščine, Takrat jim tudi določijo vrednost.

V osnutku navodila ima NMS zapisano, da je za odkupljene muzejske predmete knjigovodska vrednost predmeta cena, ki jo je muzej plačal zanj (t.i. nabavna vrednost) in sicer to velja za vse odkupe v času samostojne Slovenije. Odkupe pred letom 1991 bodo ponovno ekonomsko ovrednotili. Druge predmete, za katere ni podatkov o knjigovodski vrednosti in niso bili predmet odkupa, bodo ekonomsko ovrednoteni na podlagi naslednjih kriterijev:

- primerjava s podobnimi odkupljenimi predmeti,
- cena na tržišču (starinarnice, zasebne zbirke),
- dražbeni katalogi,
- internetne prodaje,
- posvet s kolegi,
- pomoč komisije,

pri čemer bodo upoštevali naslednjih 6 meril:

- zgodovinska pomembnost,
- estetska vrednost,
- starost,
- redkost,
- ohranjenost,
- celovitost zbirke.

Pri zbirkah so v osnutku Navodila zapisali, da lahko uporabijo:

- ceno (t.j. kupnina) ali
- vrednost zbirke (ki jo določi kustos), če so vsi predmeti v njej inventarizirani pod eno inventarno številko. Sicer se tudi v tem primeru ovrednoti vsak predmet iz zbirke posebej (na primer: za čajni servis, ki ima 28 kosov, ki so večinoma vsi enaki in imajo tudi skupno inventarno številko in so bili tudi kupljeni in inventarizirani kot celota, je potrebno torej

določiti vrednosti skodelice, ki je drugačna od krožnička, sladkornice ali čajnika). Skupna knjigovodska vrednost vseh predmetov se mora ujemati s ceno ali vrednostjo zbirke.

Za opredelitev ekonomske vrednosti predmetov neprecenljive zgodovinske vrednosti so v osnutku Navodila zapisali, da lahko uporabljajo naslednje štiri kriterije:

- pomembnost s stališča slovenske kulture,
- nezamenljivost,
- redkost,
- ohranjenost.

Pri določitvi knjigovodske vrednosti predmeta nad 50.000,00 EUR mora kustos priložiti pisno utemeljitev, zakaj je predmet ocenjen na takšno vrednost. O upravičenosti presoja komisija.

5.2.2 Inventarne knjige ter njihova usklajenost s knjigovodsko evidenco

V inventarnih knjigah imajo v NMS zapisane knjigovodske vrednosti posameznih muzealij oziroma zbirk, ki jih določi kustos ali na podlagi cene (t.j. kupnine ali pa nadomestila za hranjenje). Največ arheoloških predmetov dobijo na podlagi abolicije (na podlagi 135. člena ZVKD-1). Knjigovodsko evidentirajo kupljene muzealije takoj, ko pride račun. Muzealije, ki so podarjene oziroma pridobljene z abolicijo, ekonomsko ovrednotijo kustosi in sicer najkasneje ob letnem poročilu, to je ob koncu koledarskega leta. Komisija za spremljanje vrednotenja zbirk hkrati z oddajo poročila uskladi vrednost muzealij z računovodstvom NMS, kajti računovodstvo avtomatično prejme podatke le za na novo odkupljeno gradivo. V računovodski evidenci mora biti razvidna vrsta gradiva, ki je bila predmet posameznega odkupa (arheologija, numizmatika, kulturna zgodovina, grafika), in skupna vrednost muzealij. Za muzealije, ki še niso ovrednotene, ne uporabljajo metode vrednotenja po vrednosti 1 EUR, in jih zato še nimajo prikazanih v računovodskih evidencah. Za vsako muzealijo, ki jo v NMS želijo kupiti, pridobijo soglasje Ministrstva za kulturo.

Vsako leto na zadnji dan v letu, to je na 31.12., se ob popisu dejansko stanje muzealij primerja s knjigovodskim stanjem. Popis muzealij pa delajo vsakih 5 let. Tudi knjižnica –NMS, natančneje njen rokopisni oddelek, ima muzealije, ki se popisujejo vsakih 5 let. Vse muzealije ob popisu popišejo po nahajališčih. Nahajališče je v arheologiji najdišče, to je zemljišče, kjer je bil arheološki predmet najden. V ostalih primerih pa je nahajališče lokacija, kjer se muzealija nahaja v muzeju.

Tabela 7: Število vseh predmetov premične kulturne dediščine, ki so bili vpisani v inventarno knjigo NMS do 31.12.2015, ter število predmetov premične kulturne dediščine, vpisanih v inventarno knjigo NMS v letu 2015

NMS	Št. predmetov, ki so vpisani v inventarno knjigo do 31.12.2015	Št. predmetov premične kulturne dediščine (spomenikov), vpisanih v inventarno knjigo v letu 2015
SKUPAJ	280.506	2.867

Vir: Narodni muzej Slovenije, Letno poročilo 2015, Poslovno poročilo - muzeji, 2016, str. 3.

Število inventariziranih predmetov je bilo leta 2015 manjše od planiranega zaradi ekonomskega vrednotenja muzealij, ki je bila prednostna naloga. Zato se je povečala tudi knjigovodska vrednost muzealij leta 2015.

5.3 Slovenski etnografski muzej

Javni zavod Slovenski etnografski muzej (v nadaljevanju SEM) je bil ustanovljen s Sklepom o ustanovitvi javnega zavoda Slovenski etnografski muzej (Ur. l. RS, št. 60/2003, 11/2009). Leta 1923 ga je ustanovilo Ministrstvo za prosveto Kraljevine Jugoslavije, Pokrajinska uprava za Slovenijo, na temelju etnografskih zbirk Kranjskega deželnega muzeja. SEM skrbi za nacionalno etnološko premično dediščino v Republiki Sloveniji, v zamejstvu in v izseljenstvu. Leta 2011 je SEM prevzel službo nacionalnega koordinatorja za varstvo žive dediščine na podlagi izvajanja Unescove konvencije o nesnovni dediščini (2003), ki jo je Republika Slovenija ratificirala leta 2008.

Svoje poslanstvo utemeljuje na podlagi naslednjih zbirk s področij:

- kulture gospodarskih načinov, prometa in transporta,
- obrti in trgovine,
- bivalne kulture,
- oblačilne kulture in tekstila,
- družbene kulture (npr. letne šege in nesnovna kulturna dediščina. Med pomembnejše zbirke sodijo pirhi, ročno in s pomočjo modelov oblikovano pecivo za posebne priložnosti, cvetnonedeljske butare, jaslice, rovaši, gostilniški inventar ter otroške igrače in oprema.),
- duhovne kulture (npr. ljudska glasba, razvoj narodno-zabavne glasbe, pustnih mask, vraževerja, verovanja, razvoja slovenskih blagovnih znamk),
- kulture likovnega obzorja (ljudska likovna umetnost in slikovni viri),

- kulture slovenskih izseljencev, zamejcev, pripadnikov narodnih manjšin in drugih etnij v Sloveniji in zunaj evropske kulture (zbirke Afrike, Amerike, Azije, Oceanije in Avstralije),
- etnografskega filma (poseben oddelek ustanovljen leta 2000).

5.3.1 Ureditev vrednotenja in kriteriji za cenitve

Predmetom etnološke kulturne dediščine je še posebej težko določiti knjigovodsko vrednost, saj gre za vsakdanje predmete, ki so jih uporabljali ljudje, ki so živeli na ozemlju Slovenije. Ti predmeti običajno nimajo umetniške vrednosti. To je lahko tudi lesena ali lončena skleda, ali pa pionirska kapica iz časa nekdanje skupne države Jugoslavije. Imajo samo bogato simbolno vrednost, ki jim običajno ne dviga cene na trgu. Gre torej za splošne predmete, ki so preneseni v muzej in so del njihovih zbirk. Ker je teh predmetov s podobno ali enako kulturno vrednostjo običajno na razpolago več, lahko kustos, ko pridobiva oziroma kupuje predmete, izbere tistega, ki je cenejši. Z etnološkimi predmeti se trguje predvsem na boljšem trgu, ki ne zagotavlja avtentičnosti predmetov (Serec Hodžar & Toplak, 2009, str.26, 27).

V SEM so si od leta 2006, ko so začeli oblikovati Navodila za vrednotenje zbirk, ki še niso v veljavi in jih še vedno preizkušajo, dopolnjujejo in prilagajajo, zastavljali več vprašanj, in sicer:

- katera vrednost je prava, kadar vrednotijo muzejski predmet,
- ali se vrednoti vsak predmet posebej ali je ustreznejše vrednotenje zbirke sorodnih predmetov oziroma celega muzejskega fundusa,
- ali gre za enkratni postopek, ki se ga ne da korigirati, ali za postopek, ki se ga lahko opravi v več zaporednih fazah in ob morebitnih korekcijah.

Najpomembnejše vprašanje, ki se kustosom poraja, je vprašanje kaj je to »realna« vrednost muzealije: vrednost po izkazanih računih oziroma nakupna / odkupna vrednost. Poleg tega razmišljajo še o ocenjeni vrednosti, ki naj bi temeljila na tržni vrednosti, primerljivih nakupnih cenah muzealij ali na drugačni metodologiji ocenjevanja. Predmeti, ki jih hranijo v SEM, največkrat nimajo antikvarnih cen. Zato so se v SEM odločili in preizkušajo alternativno metodologijo vrednotenja, ki bi dopolnjevala vrednotenje po odkupnih ali antikvarnih cenah. Predlagana metodologija ponuja izhodišče za več vrst ocenjenih vrednosti:

- za posamične muzejske predmete (nove pridobitve): vrednost muzejskega predmeta določata 2 dela:
 - fiksni del vrednosti = izhodiščna vrednost posamezne inventarne enote: IV (v EUR)
Določa ga poslovodstvo in se lahko na letni ali večletni ravni tudi zamenja – lahko ga razumemo tudi kot del poslovne strategije muzeja, saj bistveno vpliva na ocenjeno vrednost celega fundusa. Gre za določitev minimalne vrednosti (izhodiščne vrednosti) vsake inventarne enote (ki je lahko simbolična 1 EUR ali drugačna).

- variabilni del vrednosti je ocena spomeniške, t. j. zgodovinske, kulturne in muzejske vrednosti predmeta: n.

Določa ga pristojni kustos, ni izražen v EUR. Sestavljen je iz ocenjene zgodovinske ter kulturne in muzejske vrednosti.

Vrednost predmeta (V) izračunamo po formuli: $V = IV * n$

- za zavarovalno osnovo posamičnega muzejskega predmeta (za potrebe izposoje, transporta, tudi za izjemne predmete) predlagajo več možnosti:
 - cene sorodnih starin na trgu (ne odkupna vrednost),
 - cene sodobnih sorodnih predmetov na trgu, pomnožena z 1 do 10,
 - ocenjena vrednost s pomočjo fiksnih in variabilnih količnikov (n je povišan: 1 do 70);
- za muzejski fondus (kot celotno oziroma kustodiatsko zbirko, kjer ocena ne temelji na oceni vsakega predmeta posebej) vrednost zbirke določi glede na število predmetov, notranjo strukturo in kulturno vrednost, izjemnost predmetov in pavšalno oceno starosti zbirke oziroma njenih delov, kar omogoča določitev variabilnih količnikov za zgodovinsko vrednost predmetov. Vrednotenje muzealij v SEM sedaj razumejo kot večfazni povezani postopek, ki ga ni moč napraviti enkrat za vselej in v celoti.

V SEM so se odločili, da je kustodiatska zbirka, t.j. skupina muzejskih predmetov s sorodnimi vrednotami dediščine, posebej vodena enota, ki jo obravnava in vrednoti odgovorni kustos. Na enak način je organiziran tudi register muzejskih predmetov v računovodstvu, torej po kustodiatskih zbirkah, ne glede na to, da imajo inventarne knjige vodeno skupno (od št. 1 naprej in do konca). Se pa lahko prek kategorije »odgovorni kustos« takoj razberejo posamezni kustodiatski nabori.

Ekonomsko vrednotenje muzealij je projekt, s katerim se v SEM ukvarjajo v zadnjih 10 letih. Tako je bila januarja 2013 imenovana Komisija za vrednotenje muzejskega fundusa SEM, ki je v letu 2013 najprej opravila pregled dosedanjega dela, določila delovne postopke in pripravila izhodiščne dokumente za izvedbo popisa, vrednotenja in inventure kustodiatskih zbirk muzejskih predmetov. Uporabljena metodologija vključuje vse inventarizirane predmete iz muzejskih zbirk, pri čemer ohranijo od leta 1991 dalje nakupljeni muzejski predmeti nabavno ceno, vsi ostali pa so ovrednoteni s simbolno ceno 1 EUR. Odločitev o vrednotenju po simbolni vrednosti 1 EUR je vsebovalo že Navodilo ministrstva o popisu muzejskih predmetov iz leta 2010. Cene v SIT so bile leta 2005 v dokumentaciji SEM prevrednotene v EUR po revalorizacijski lestvici. V SEM se strinjajo, da tržna cena ni prava cena za etnološke predmete, ampak je odraz tega, kako etnološki predmet kotira na trgu ponudbe in povpraševanja. Kustos lahko pri določanju ekonomske vrednosti upošteva tudi tržno ceno sodobnih sorodnih predmetov (po funkciji, po načinu izdelave in statusnem pomenu sorodnih). Zunanjih cenilcev za ekonomsko vrednotenje v SEM ne uporabljajo.

Tabela 8: Odkupi premične kulturne dediščine SEM v 2015

Viri financiranja	Cena oz. vrednost v EUR	Delež (v %)
Ministrstvo za kulturo	600,00	25,5
Lastna sredstva (presežek)	1.750,00	74,5
Donacija	0,00	0,0
SKUPAJ	2.350,00	100,0

Vir: Slovenski etnografski muzej, Letno poročilo 2015, Poslovno poročilo - muzeji, 2016, str. 46.

5.3.2 Inventarne knjige ter njihova usklajenost s knjigovodsko evidenco

Nabavno vrednost opredmetenih osnovnih sredstev, ki smo jih pridobili brezplačno in neopredmetenih sredstev, ki nimajo dokumentacije o pridobitvi ali pa je takšna dokumentacija nepopolna, se določi s cenitvijo, pri čemer lahko upoštevamo tržne cene, lahko pa tudi knjigovodske podatke primerljivih enakih ali podobnih sredstev. V skrajnem primeru se lahko upošteva vrednost 1 EUR. V 7. členu Pravilnika o razčlenjevanju in merjenju prihodkov in odhodkov pravnih oseb javnega prava je predpisano, da se vrednost 1 EUR lahko upošteva najdlje za dobo enega leta, česar pa SEM ne upošteva. Pravilnik predvideva, da se v enem letu muzealijo obdelata, spozna se njene lastnosti in se jo inventarizira ter tudi določi knjigovodska vrednost. Za določitev knjigovodske vrednosti brezplačno pridobljenih muzejskih predmetov uporabljajo interna Navodila o vrednotenju zbirk SEM, ki še niso dokončna in zato še niso sprejeta oziroma potrjena na strokovnem svetu. Kustosi na zadnji dan v letu, to je 31.12., obvestijo računovodstvo, kakšna je bila knjigovodska vrednost podarjenih oz. brezplačno pridobljenih etnoloških predmetov.

SEM je decembra 2015 opravil tudi evidentiranje predmetov v nastanitvenih centrih za begunce. Z njimi so naredili manjšo priložnostno razstavo kot prispevek muzeja k opozarjanju na pojav begunstva oz. tega, kako o tem pojavu razmišlja sodobno družbeno okolje. Šlo je bolj za neke vrste terensko opazovanje. Pridobili so nekaj kosov opreme, zaščitnih oblačil, pomožnih ležišč ipd., ki so jih v nastanitvenih centrih pripravili za begunce (ni šlo za predmete beguncev). Če bodo te predmete iz registra evidenc prenesli med inventarne predmete, bodo vrednoteni kot vsi ostali. Še vedno pa ne izvajajo rednega evidentiranja kulturne dediščine Slovencev zunaj Republike Slovenije z izjemo Slovencev v Italiji in Avstriji, in to zaradi nezasedenega delovnega mesta v kustodiatu za zamejce in izseljence (Slovenski etnografski muzej, 2016, str. 17).

V registru muzejskih predmetov v SEM še nimajo zajetih muzejskih predmetov, pridobljenih pred letom 1991, in predmetov, pridobljenih drugače po letu 1991, torej predmetov ki jih niso kupili, ampak dobili. Ena inventarna številka v registru muzejskih predmetov pomeni en nakup, ki lahko zajema več predmetov. Register muzejskih predmetov SEM (skupni register za celoto in parcialne kustodiatske registre po odgovornih kustosih) se ažurira vsako leto in ga vodijo kot

analitično knjigovodsko evidenco za izvedbo popisa in inventure muzejskih predmetov. Obvezni podatki kustodiatskih poročil so:

- ime predmeta,
- inventarna številka,
- nahajališče,
- knjigovodska vrednost,
- način pridobitve (za pridobitve po letu 1991).

Oddana kustodiatska poročila so arhivirana kot analitična knjigovodska evidenca (1 izvod v računovodstvu, 1 izvod v dokumentaciji).

Popisni listi morajo obsegati:

- 1-avtomatična zaporedna številka Excelovih preglednic,
- zaporedna številka predmeta v skupnem registru muzejskih zbirk,
- inventarna številka predmeta,
- ime predmeta,
- način pridobitve (nakup, dar, najdba, volilo),
- cena / ocenjena vrednost,
- vrednotenje (šifra vrednotenja iz leta 2005, ki je tolarske vrednosti prevedlo v evrske),
- n (predmet je prisoten = 1, predmet je pogrešan ali neevidentiran = 0),
- lokacija predmeta v času inventure (v katerem depoju, razstavi, interni ali zunanji izposoji, restavratorski delavnici se predmet nahaja).

Odsotni predmeti so ohranili začasno vrednost 0,00 EUR in se tako skupaj s prisotnimi predmeti vpišejo v register osnovnih sredstev.

V SEM naredijo tudi seznam muzejskih predmetov, ki jih ob inventuri ni bilo mogoče najti (oziroma jim opredeliti lokacije). Te predmete iz t.i. Registra muzejskih predmetov (skupnega in parcialnih kustodiatskih) ne izločijo, ker je s tem ohranjena kontinuirana dokumentarnost zbranega fundusa. Register muzejskih predmetov v SEM imenujejo Excelovo preglednico, v kateri imajo iz baze (inventarna knjiga) izpisane podatke. Glede na poročilo inventurne komisije o ugotovljenih manjkah se knjigovodska vrednost muzejske zbirke ustrezno zniža.

Tabela 9: Število vseh predmetov, ki jih SEM hrani in so bili vpisani v inventarno knjigo muzeja do 31.12.2015 ter število predmetov premične kulturne dediščine, vpisanih v inventarno knjigo SEM v letu 2015

SEM	Št. predmetov, ki so vpisani v inventarno knjigo do 31.12.2015	Št. predmetov premične kulturne dediščine, vpisanih v inventarno knjigo v letu 2015
SEM: predmeti	27.073	170
SEM: posnetki oz. fotografije	90	12.832
SEM: hišni arhiv		725
SKUPAJ	27.163	13.727

Vir: Slovenski etnografski muzej, Letno poročilo 2015, Poslovno poročilo - muzeji, 2016, str. 5.

5.4 Zavarovanje muzealij in zbirk

Zavarovalna vrednost za vse umetnine oziroma muzealije za primer poškodovanja, uničenja in kraje, ki so splošno zavarovane, in za enake rizike, ko so umetnine oziroma muzealije na poti, v NG, NMS in SEM, je enaka njihovi knjigovodski vrednosti. Čeprav iz pogovorov s strokovnimi delavci v vseh treh izbranih muzejih izhaja, da bi morale bile vrednosti, po katerih se zavarujejo muzealije, višje od tržne ali knjigovodske vrednosti. Blejski grad, kjer za stalno razstavo skrbi NMS, zavaruje upravitelj in ne NMS, grad Snežnik, s katerim NMS upravlja, pa NMS tudi zavaruje. Umetnine iz Vladne umetnostne zbirke, ki so v parlamentu, ne zavaruje NG ampak Mestni muzej Ljubljana. Ko so v NG vse inventarizirane umetnine ekonomsko ovrednotili, se je zavarovanje teh umetnin povečalo za približno 300 %. Leta 2015 je bila zavarovalna premija tako že 70.213,28 EUR.

Za čas izposoje oziroma transporta umetnin oziroma muzealij obstajata dve zavarovalni kritji: za čas transporta oziroma za čas na poti in za čas razstave. Zavarovanju, ki vključuje oba rizika, se reče zavarovanje »od žeblja do žeblja,« in je tudi najdražje. Pri prenosu umetnin oziroma muzealij iz ene galerije v drugo galerijo oziroma muzej v Sloveniji, se le-te običajno ne zavarujejo. Muzealije iz tujih zbirk za čas transporta oziroma razstav v NMS zavarujejo vedno pri tujih zavarovalnicah, ki upoštevajo, da je rizik v Sloveniji majhen.

NG odobrava vsak premik (prevoz) umetnine v tujino na podlagi predhodnega odprtega izvoznega dovoljenja Ministrstva za kulturo, ki je časovno omejeno. NG dobi tako začasno pooblastilo - dovolilo, da lahko sama oceni, ali se umetnina lahko iznosi z ozemlja Republike Slovenije ali ne. Dovoljenje za iznos v države EU se mora pridobiti, kljub temu da je Slovenija članica EU (to možnost daje pravni red EU in Slovenija si je z ZVKD-1 pridržala pravico do nadzora nad iznosom premične dediščine v države EU). Za premike predmetov po Sloveniji muzejem ni potrebno pridobivati posebnih dovoljenj in tudi ne zunanjih ocen, če so predmeti

sposobni prevoza – to ocenijo sami. Podobno velja za premike po EU – večji muzeji, ki večkrat razstavljajo svoje predmete in zbirke v državah EU, si lahko od Ministrstva za kulturo pridobijo odprto dovoljenje, kar olajšuje njihovo delo. Muzeji, ki le občasno razstavljajo v državah EU, za vsak iznos posebej pridobijo dovoljenje ministrstva. Za države zunaj carinskega območja EU pa je potrebno izvozno dovoljenje Ministrstva za kulturo in brez tega dovoljenja ni mogoče opraviti carinskih formalnosti.

Predlog NG je, da bi Ministrstvo za kulturo poskrbelo za izvajanje 43. člena ZVKD-1, ki govori o pospeševanju mobilnosti zbirk, tako da bi država za vse nacionalno bogastvo in zbirke dala garancijo, ki bi nadomestila komercialno zavarovanja rizika pri transportu in razstavljanju v državah EU. Tako bi lahko denar, ki je sedaj namenjen zavarovanju le-teh za čas izposoje oziroma transporta, preusmerili v vzdrževanje zbirk ali gostovanje zanimivih tujih (gostujočih) razstav in slovensko občinstvo seznanili tudi z evropsko in svetovno premično kulturno dediščino in umetnostjo. Pri zavarovalnih premijah bi morale komercialne zavarovalnice upoštevati, da so strokovne službe v muzejih zadolžene za to, da zaupane predmete varujejo in skrbijo, da se jim pod nobenim pogojem nič ne zgodi. Možnosti, da bi nekdo ukradel celotno razstavo, praktično ni, s tehničnimi sredstvi pa je treba omejiti možnost požara ali izliva vode ipd. Muzejske stavbe po svetu so zaradi varnosti konservativno grajene, upoštevani so tudi drugi posebni pogoji pri njihovi gradnji, česar pri nas velikokrat ne upoštevamo, ker iščemo najcenejšo izvedbo.

5.5 Ugotovitve računskega sodišča

Računsko sodišče Republike Slovenije (2004, str. 22, 23, v nadaljevanju RSRS) je ugotovilo, da za umetnostni inventar t.i. umetnostni fond NG ne vodi analitične evidence. Ravno tako NG ni usklajevala knjigovodskega stanja umetnin z dejanskim stanjem. Zato je RSRS zahtevalo od NG predložitev odzivnega poročila. Popravljalni ukrepi so se nanašali na vzpostavitev analitične evidence umetnostnega fonda NG. V Porevizijskem poročilu (2004, str. 4) je RSRS ocenilo, da so bili popravljalni ukrepi NG zadovoljivi in sicer zato, ker je NG začela aktivnosti v zvezi z ekonomskim vrednotenjem umetnin in usklajevanjem inventarne knjige umetnin s knjigovodsko evidenco ter evidenco umetnin iz Vladne umetnostne zbirke.

V revizijskem poročilu (Računsko sodišče Republike Slovenije, 2006, str. 29) je RSRS ugotovilo, da je SEM v bilanci stanja na dan 31.12.2004 izkazoval le tiste muzealije, ki so bile kupljene od leta 1991 dalje, in so predstavljale le 20 % vseh muzealij. V Porevizijskem poročilu o popravljalnih ukrepih (Računsko sodišče Republike Slovenije, 2006, str. 5, 6) je RSRS ocenilo, da je SEM sprejel ustrezne ukrepe za odpravo nepravilnosti pri popisu in izkazovanju muzejskih predmetov. Januarja 2006 je SEM pričel s popisom muzejskih predmetov, ki jih je umestil na stalno razstavo »Med naravo in kulturo« v razstavni hiši v Ljubljani in popisom muzejskih predmetov v depojskih prostorih v Škofji Loki. Do 19. 4. 2006 je bilo popisanih 9940 muzejskih predmetov, kar predstavlja 40 odstotkov vseh muzejskih predmetov evidentiranih v inventarni knjigi predmetov. SEM je popis nadaljeval sočasno z nadaljnjo

selitvijo muzejskih predmetov v Ljubljano. Predlog Navodila za vrednotenje zbirk je SEM pripravil in ga dne 20. 2. 2006 posredoval na Ministrstvo za kulturo.

V Poročilu o izvajanju nalog javne službe državnih muzejev za leto 2014 Ministrstva za kulturo (2015) ni o vrednotenju muzealij nič zapisano, očitno zato, ker ministrstvo teh podatkov od muzejev ne zahteva. Muzeji in galerije vrednotijo fonde sami, ker denarja za cenilce nimajo, prav tako sami zagotovijo sredstva za zavarovanje. Ministrstvo za kulturo povečanja stroškov poslovanja iz tega naslova ni upoštevalo.

6 ANALIZA VREDNOTENJA PREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE V MUZEJIH S PREDLOGI ZA IZBOLJŠANJE STANJA

Ugotovila sem, da se slovenski muzeji soočajo s številnimi izzivi na področju vrednotenja premične kulturne dediščine. Raziskava v treh izbranih nacionalnih muzejih kaže, da se muzeji soočajo s podobnimi problemi in da bi lahko določili skupen protokol za vrednotenje premične kulturne dediščine, ki je osrednja strokovna naloga javne službe varstva kulturne dediščine. Vrednotenje je po eni strani strokovna, varstvena naloga določanja kulturne vrednosti, po drugi strani pa ekonomsko vrednotenje, kar je predmet pričujočega magistrskega dela.

V prejšnjem (5) poglavju smo ugotovili, da za varstveno vrednotenje kulturnih vrednot za zdaj ne poznamo enotne metode oziroma univerzalnega pristopa, ki bi lahko bil osnova za njihovo določanje. Premično kulturno dediščino je potrebno obravnavati s strokovnega stališča enotno.

Ekonomsko vrednotenje muzealij, ki jih hranijo v NMS in SEM, je potrebno zaradi ugotovitve dejanske vrednosti premoženja Republike Slovenije, ki se nahaja v muzejih, čim prej dokončati. Dokler ni ugotovljena knjigovodska vrednost muzealij, se le-teh ne more tudi primerno zavarovati.

Strokovnjakom s področja premične kulturne dediščine predlagam v premislek zelo enostaven pristop za določanje muzejske vrednosti vseh zvrsti premične kulturne dediščine, ki so jo razvili v Mestnem muzeju Ljubljana in poimenovali muzejska vrednost, in sicer:

$$\text{Muzejska vrednost muzealije} = \text{kronološki kontekst} * \text{ohranjenost} * \text{stanje predmeta} * \text{muzeološki kontekst} \\ (7)$$

Po pregledu osnutkov navodil, ki jih je skupina za ekonomsko vrednotenje muzealij, imenovana s strani Ministrstva za kulturo, pripravila na primeru SEM in NG, lahko trdim, da sta predlagani metodologiji vrednotenja zelo podrobni in strokovni ter podobni pristopu Mestnega muzeja Ljubljana. Parametri (merila in faktorji) za posamezno kategorijo znotraj enačbe so v Mestnem muzeju Ljubljana določeni po zvrsteh premične kulturne dediščine. Na soroden način bi lahko določili merila in faktorje (elemente) tudi za ostale muzeje oziroma bi lahko muzeji za

posamezne zvrsti dediščine upoštevali parametre, ki jih imajo v Mestnem muzeju Ljubljana. Formulo, merila in faktorje bi bilo potrebno predpisati, na primer s pravilnikom.

Končnega poročila skupine za ekonomsko vrednotenje muzealij nisem uspela pridobiti, ker so informacije o delovanju te skupine po nekem času zamrle. Vsak muzej se poskuša znajti po svoje.

Kljub temu da je ekonomsko vrednotenje premične kulturne dediščine leta 2004 Ministrstvo za kulturo opredelilo kot prednostno nalogo v nacionalnih muzejih, realizacijo te naloge v svojih letnih poročilih ne spremlja. Zato ni podatka o tem, koliko predmetov premične kulturne dediščine je bilo ekonomsko ovrednotenih oziroma še ni bilo ovrednotenih. Očitno tudi muzeji tega podatka nimajo, saj ga od NMS in SEM nisem dobila, medtem ko imajo v NG vse inventarizirane umetnine ekonomsko ovrednotene (Narodna galerija, 2016, str. 26). Kustosi svoje fonde ekonomsko ovrednotijo sami, ker denarja za cenilce ni. Pri tem so v konfliktu interesov: muzeji, ki premično kulturno dediščino pridobivajo, so hkrati tudi njeni cenilci. Kustosi NG so sicer dokaj natančno in objektivno izdelali kriterije za ekonomsko vrednotenje (opredelitev kriterijev je v fazi osnutka), vendar do dogovora o tem, ali so kriteriji primerni ali ne, z Ministrstvom za kulturo ni prišlo. Da je bil absurd še večji, je Ministrstvo za kulturo zahtevalo od NG, ko so ekonomsko ovrednotili celoten fond, da cenitvene vrednosti prepopolovijo. Postavlja se mi vprašanje koliko je danes vredno vrednotenje umetnin v NG iz leta 2005, 2006, glede na to, da so upoštevali tržne vrednosti. Trg umetnin je podoben trgu nepremičnin. Med gospodarsko krizo je vrednost nepremičnin v povprečju padla za 40%. Podobno se je zgodilo tudi pri manj prestižnih likovnih delih, medtem ko se pri najpomembnejših umetninah oziroma muzealijah cene kljub krizi niso zmanjšale. Na tujem trgu pa je naprodaj premalo naše premične kulturne dediščine, da bi lahko izdelali referenčne kriterije. Kako osmisлити dejstvo, da za sliko Alamanacha v Sloveniji plačamo 76.700,00 EUR, v Londonu pa 10.000,00 GBP (11.870,00 EUR) s transportom vred. Nek razkorak med cenami umetnin na različnih trgih vedno bo in mora biti. Našo kulturno dediščino najvišje vrednotimo mi, kar jo tudi varuje pred izvozom. Razlika v vrednosti je zaradi t.i. kulturne vrednosti, ki jo mi prepoznavamo (oz. smo jo pripravljeno tudi plačati), nekdo drugi pa ne, ker mu to nič ne pomeni. A tolikšna razlika je bila posledica okoliščin privatizacije, ko so preko trgovanja z likovnimi deli oprali znatne vsote denarja. Po oceni strokovnjakov v NG so bile cene umetnin tedaj tudi za 200 % precenjene. Denar sta si delila prodajalec in kupec, saj je šlo za sistematično pretakanje umetnin iz zasebne lastnine v last velikih »zbiralcev«, ki so bili hkrati vodilne osebe naše privatizacije.

Iz Letnega poročila SEM za 2015 (str. 58) izhaja, da le manjši del zbirk še ni ekonomsko ovrednoten, kar ostaja naloga za leto 2016. V letnem poročilu NMS za 2015 (str. 7) je zapisano, da je bilo ekonomsko vrednotenje prednostna naloga v 2015, in ostaja tudi v 2016. V osnutku Navodila o vrednotenju muzejskih predmetov NMS imajo zapisano, da bodo odkupe pred letom 1991 v NMS ponovno ekonomsko ovrednotili. Druge predmete, za katere ni podatkov o knjigovodski vrednosti in niso bili predmet odkupa, pa morajo v NMS še ovrednotiti.

Lažja pot za ekonomsko vrednotenje je, da se izhaja iz muzejskega fundusa kot celote oz. iz kustodiatskih zbirk. Takšno vrednotenje ne ugotavlja vrednosti vsake muzealije posebej, zato (razen natančnejšega števila enot) ni potrebno vsake muzealije obravnavati na podlagi izbranih elementov in meril (npr. dataciji ali provenienci ipd.), kar je zaradi slabe podatkovne baze pri nekaterih starejših zbirkah težko izvedljivo. Ker se je v 90. letih začel proces dokumentacije voditi računalniško, pa tudi zaradi zahtev države po ločevanju med nakupi in darovi po letu 1991, bi lahko muzeji to časovno prelomnico uporabili za razmejitev dveh pristopov k vrednotenju in sicer za sprotne »nove pridobitve« in stare zbirke. Muzejem, ki še nimajo ekonomsko ovrednotenega celotnega muzejskega fundusa, bi zato predlagala, da o tej možnosti razmislijo in jo tudi uporabijo.

Mestni muzej Ljubljana loči tri vrednosti muzealij, in sicer:

- računovodsko vrednost,
- muzejsko vrednost,
- tržno vrednost.

Vsi trije izbrani muzeji NG, NSMS in SEM določajo samo eno vrednost za muzealije. Sodeč po izsledkih raziskave sem mnenja, da je potrebno muzealijam poleg knjigovodske vrednosti določiti tudi kulturno oziroma muzejsko vrednost. Muzejska vrednost naj bi bila tudi osnova za zavarovanje muzealij, ko so le-te na poti ali na razstavi. Muzejska vrednost se naj v času ne bi spreminjala. Muzejska vrednost se lahko spremeni le v zelo redkih primerih, in sicer:

- ko pride do novih strokovnih spoznanj oziroma dodatnih strokovnih informacij o nekem predmetu (npr. če se dokaže, da gre za ponaredek ali pa se naknadno ugotovi avtor - sprememba avtorstva).

Muzejske vrednosti v SEM in NMS se po izvedenih konservatorsko-restavratorskih posegih ne spreminjajo, nasprotno pa v NG po opravljeni restavraciji umetnino ponovno ekonomsko ovrednotijo (ker je s posegom umetnina na novo pridobila izvornost, kot pravijo kustosi NG).

Ker muzeji zagovarjajo stališče, da se knjigovodska vrednost muzealije z restavriranjem ne poveča, stroški restavriranja pri ekonomskem vrednotenju niso upoštevani. Takšno stališče je v nasprotju s stališčem pri določanju knjigovodske vrednosti opredmetenih osnovnih sredstev, ki so hkrati obnovljeni nepremični kulturni spomeniki, kjer se vrednost tega premoženja poveča za vložena sredstva ob obnovi. Pri nepremičninah se z obnovo res poveča njihova uporabna vrednost, kar pa za muzealije ne velja, ker so po definiciji zunaj (redne) uporabe. Omenjeno prakso uporabljajo tudi v obravnavanih muzejih (NMS, SEM), in sicer če muzealijo restavrirajo, v knjigovodskih evidencah ne povečajo njene knjigovodske vrednosti. Moje mnenje je, da kadar gre za ohranjanje in vzdrževanje muzealij (se pravi manjše restavratorske

posege) potem stroški restavriranja ne povečujejo knjigovodske vrednosti muzealij. Vrednost muzealije v času njene pridobitve je torej tista prava vrednost, restavriranje pa je samo skrb muzeja, da je muzealija v »dobri kondiciji« oziroma ohranja vrednost. Poleg tega muzealije niso namenjene prodaji, saj je njihova vrednost »neprecenljiva«, ker je izguba nacionalne premične kulturne dediščine nenadomestljiva. Menim pa, da se v primeru večjih »obnovitvenih«, restavratorskih del na muzealijah njihova knjigovodska vrednost lahko poveča. Pri umetninah je to najbolj pogosto in očitno, pri pohištvu pa še bolj. Edina težava, ki jo vidim, je s postavljanjem meje glede tega, kako visoki morajo biti stroški restavriranja, da lahko povečujejo vrednost muzealij.

Muzealijam se v skladu s 1.10 odstavkom SRS 1. in 1. odstavkom 32. člena ZR določi knjigovodske vrednosti po njihovi nabavni vrednosti, če pa niso zagotovljeni dokumentirani podatki o stroških pridobitve, se knjigovodska vrednost ugotovi s cenitvijo. Do pridobitve ocenjene knjigovodske vrednosti muzealij se le-te evidentira po vrednosti 1 EUR, vendar najdlje za dobo enega leta. Ne glede na to pravilo pa imajo v SEM vse muzealije pridobljene pred leto 1991 in tiste, ki so bil po letu 1991 podarjene, ovrednotene s simbolno ceno 1 EUR.

Ker so stroški cenilcev visoki, po drugi strani pa za mnoge zvrsti kulturne dediščine cenilci niti ne obstajajo, predlagam da se že v donatorski pogodbi ali v drugem dokumentu ob pridobitvi (na primer v zapisniku o predaji arheološkega arhiva v muzej) poleg natančnega opisa predmeta predaje v muzej opredeli tudi njegova (knjigovodska) vrednost. Eden od strokovnjakov v NG, ki pozna prakso v ZDA, je povedal, da v zasebnih muzejih po pridobitvi premične kulturne dediščine najamejo neodvisnega cenilca, ki ovrednoti pridobljeni predmet. Trg je pri nas premajhen in nikoli ne moremo preprečiti, da bi cenilec deloval brez zunanjih interesov. Zato se mi zdi »stari način«, ko kustosi sami vrednotijo »svoje« muzealije, še vedno najboljše, saj so najbolj seznanjeni z muzealijo. Po drugi strani pa predlagam, ker predpisa glede določanja knjigovodske vrednosti kulturni dediščini z zunanjimi cenilci v praksi ni mogoče izvajati, da se v tem delu spremeni pravna podlaga.

Problem, ki se še vedno pojavlja v slovenskih muzejih, je neizkazovanje vseh muzealij v knjigovodskih evidencah. Izkazujejo tiste muzealije, ki so jih prejeli odplačno in jih vrednotijo po nabavni ceni. Vendar imajo muzeji večino muzejskih predmetov podarjenih ali drugače brezplačno pridobljenih (po letu 1945 z zaplembami in nacionalizacijo, kasneje predvsem z arheološkimi izkopavanji, izmenjavo gradiva z drugimi muzeji in podobno) in ravno teh predmetov muzeji knjigovodsko nimajo ovrednotenih in jih ne vključujejo v bilanco stanja, v drugih evidencah (npr. inventarne knjige) pa jih imajo izkazane. V obeh evidencah (knjigovodska evidenca: register muzejskih predmetov in inventarna knjiga) morajo biti knjigovodske vrednosti enake. So pa tudi muzeji, ki muzejske predmete knjigovodsko izkazujejo po vrednosti 0 EUR.

Po pogovoru s strokovnimi delavci v muzejih ne morem trditi, da so inventarne knjige muzejev usklajene s knjigovodsko evidenco. Računovodstvo dobi vrednost muzealij iz inventarne knjige

v papirni obliki in uskladi stanje v bilanci stanja. Vnosi v inventarno knjigo so ročni, kar pomeni večjo možnost napak in evidence tudi zato niso zanesljive. Delavec, ki vnaša podatke v inventarno knjigo, jih lahko popravlja oziroma spreminja, ne da bi bili vgrajeni kontrolni mehanizmi, ki bi to preprečevali. Če bi želeli, da je inventarna knjiga tudi analitična evidenca, bi morala imeti lastnosti in pravila za analitične evidence osnovnih sredstev (to je opredmetenih osnovnih sredstev in neopredmetenih sredstev).

Ugotavljam, da inventarne knjige niso povezane z registrom muzejskih predmetov. Morala bi biti ustvarjena povezava z vhodno, akcesijsko in inventarno knjigo, ter z registrom muzejskih predmetov. Ta povezava bi se lahko vzpostavila z enotno inventarno številko, tako kot to velja za register nepremične kulturne dediščine, kjer so različni moduli informacijskega sistema povezani z enotno evidenčno številko dediščine (EŠD).

Kustosi v SEM muzejskim predmetom, ki jih ob inventuri ni bilo mogoče najti (oziroma jim opredeliti lokacije) dajo začasno vrednost 0 EUR, kar pa ni pravilno, saj morajo muzealije ohranjati prave vrednosti. »Odsotnost« predmetov je lahko zgolj navidezna oziroma začasna (nehoten izbris inventarnih številok, lokacija, ki ni usklajena s pripisano ingerenco itd.), zato se na tej osnovi teh predmetov knjigovodsko ne sme izločati ali odpisovati. Tudi v NG muzealije, ki jih ob inventuri ni bilo mogoče najti, ovrednotijo z vrednostjo 0 EUR, kar ni pravilno. Na zadnji dan v letu, to je na 31.12., se vsako leto ob popisu dejansko stanje muzealij primerja s knjigovodskim stanjem. Po mojem mnenju bi morala popisna komisija ob popisu izdelati seznam pogrešanih muzealij z navedbo odgovornih oseb, ki so muzealije prevzele v oskrbo. Računovodstvo pa bi moralo evidentirati terjatev do teh oseb v knjigovodski vrednosti posamezne muzealije. Smisel varovanja premoženja oziroma premične kulturne dediščine je v tem, da se prepreči, da bi kdo odnesel muzealijo iz hiše brez vednosti muzeja. Poleg tega v NMS in v SEM nimajo vseh inventariziranih muzealij ekonomsko ovrednotenih, zato obe evidenci ne izkazuje pravih vrednosti.

Muzeji ne določajo vrednosti neuporabe, ampak samo uporabno vrednost, čeprav obe vrednosti sestavljata ekonomsko vrednost. Dejstvo je, da vrednosti kulturne dediščine ni lahko preoblikovati v ekonomsko vrednost. Ko muzeji prijavljajo razstave za pridobitev javnih sredstev, morajo opredeliti tudi vse vsebine, ki se bodo dogajale poleg razstave, in predstaviti pozitivne učinke razstave na okolje in njene prebivalce ter določiti kazalnike za merjenje rezultatov. Vrednost neuporabe določene razstave je dostikrat večja od sredstev, ki so bila namenjena organizaciji razstave. Projekti kulturne dediščine, ki so delno financirani s sredstvi Evropske unije, še ne zahtevajo presojo upravičenosti z ekonomskimi kriteriji. Projekti, ki so financirani iz sredstev EU, pa upoštevajo različne kazalnike v fizičnem smislu, ki pokažejo dobrobiti projekta (na primer število obiskovalcev). Načrti upravljanja nepremične kulturne dediščine, ki bodo vsebovali zanesljivo oceno in znali pokazati ekonomske koristi vlaganja v kulturno dediščino, bodo boljše in obilnejše podprti z javnimi sredstvi. Zaradi eksternalij oz. stranskih učinkov kulture je potrebno, da kulturne dejavnosti podpira država. Metode kontingenčnega vrednotenja so edini način vrednotenja eksternalij, ki jih imajo kulturne

dejavnosti na okolje in njene prebivalce. Šele z upoštevanjem teh vrednosti (vrednosti neuporabe) lahko dobimo pravo sliko o celotni ekonomski vrednosti kulture. Če bodo želele javne institucije dobiti javna sredstva, bodo morale dokazati tako pozitivne kot negativne učinke za skupnost.

Tržna vrednost ne more biti knjigovodska vrednost za umetnine in muzealije nacionalnega pomena. Tržna vrednost odstopa za približno +/- 20 % od muzejske vrednosti, pravijo strokovnjaki za umetnine v NG. Vsekakor pa je tržna cena lahko eden od kriterijev za ekonomsko vrednotenje muzealij. Nedovoljena trgovina z umetniškimi deli, starinami in drugimi predmeti kulturne dediščine je ena od prevladujočih vrst mednarodnega kriminala. Tudi zato je nujno evidentiranje umetnin, tako starejših in sodobnih, kot tudi predmetov kulturne dediščine. Z evidentiranjem lahko vsaj do neke mere zajezimo črni trg, ustvarjanje ponaredkov, prilaščanje umetnine oziroma krajo, saj veliko umetnin ni evidentiranih. Kot prioriteto nalogo vidim vzpostavitev centralnega registra premične kulturne dediščine, ki bo omogočil lažjo in hitrejšo identifikacijo predmetov kulturne dediščine in boljšo komunikacijo med muzeji. Najpomembnejše za ureditev trga s predmeti kulturne dediščine je osvestiti potrošnike kako opraviti zakoniti nakup, jih podučiti o ravnanju in varovanju predmetov kulturne dediščine.

Zavarovalna vrednost za vse splošno zavarovane umetnine oziroma muzealije za primer poškodovanja, uničenja in kraje v NG, NMS in SEM, ki so splošno zavarovane, je enaka njihovi knjigovodski vrednosti. Ravno tako je zavarovalna vrednost za enake rizike, ki so jim muzealije izpostavljene, ko so na poti, enaka njihovi knjigovodski vrednosti. Ker pa v NMS in v SEM nimajo določene knjigovodske vrednosti za vse muzealije, ki jih imajo v inventarnih knjigah, le-teh ne morejo zavarovati. Ker letna poročila ne omenjajo sprememb pri stroških zavarovanja muzealij, predvidevam, da se ti stroški pri obeh muzejih (NMS in SEM) niso bistveno povečali. Zavarovalna vrednost za primer poškodovanja bi lahko bila enaka tudi stroškom restavriranja muzealij. Po drugi strani pa je možnost znižanja stroškov zavarovanj pri transportu in razstavljanju prinesel že ZVKD-1, ki prvič uvaja sistem državnih garancij. Na Ministrstvu za kulturo nisem uspela dobiti odgovora na vprašanje, zakaj za zavarovanje muzealij za čas na poti oziroma za čas razstave muzeji ne morejo uporabljati tega mehanizma, s čimer bi jim odpadel del stroškov. Predvsem za umetnine so zavarovalne premije lahko zelo visoke, saj so knjigovodske vrednosti umetnin običajno višje od knjigovodskih vrednosti muzealij. Rešitev vidim v dogovoru med zavarovalnico in muzejem, ki bi moral opredeliti zavarovalno vsoto najpomembnejšega dela zbirke muzeja (npr. stalne zbirke). Za ta del bi muzeji plačevali premije za splošno zavarovanje; ko pride do odtujitve ali poškodbe, bi stroške popravila kril muzej, ceno pa se bi določale sproti.

Ena od ugotovitev študije Evalvacija slovenskih muzejev 2006 – 2008, 1. del (Služba za premično kulturno dediščino in muzeje, 2010, str. 99) je, da se muzeji premalo opirajo na lastno dejavnost in so močno odvisni od državnega financiranja. Tabela 9 prikazuje vire financiranja za pridobivanje predmetov premične kulturne dediščine v letu 2015.

Tabela 10: Pridobivanje predmetov premične kulturne dediščine v izbranih muzejih v 2015 glede na vire financiranja

Javni zavod/viri financiranja v deležu	Ministrstvo za kulturo	Lastna sredstva⁷	Donacija
Narodna galerija	61,6	31,4	7,0
Narodni muzej Slovenije	100,0	0,0	0,0
Slovenski etnografski muzej	25,5	74,5	0,0

Vir: Narodna galerija, Letno poročilo 2015, Poslovno poročilo - muzeji, 2016, str. 16, Narodni muzej Slovenije, Letno poročilo 2015, Poslovno poročilo - muzeji, 2016, str. 36, Slovenski etnografski muzej, Letno poročilo 2015, Poslovno poročilo - muzeji, 2016, str. 46.

Za tiste, ki oblikujejo kulturno politiko je prikaz resničnega stanja delovanja naših muzejev iz Evalvacije slovenskih muzejev 2006 – 2008 (Služba za premično kulturno dediščino in muzeje, 2010), ne pa stanja iz obveznih poročil, dragocen pripomoček v procesu izboljšanja kakovosti delovanja naših muzejev, po drugi strani pa je študija izziv tudi za muzeje. Vprašanje, ki se poraja ob tej analizi je ali bomo znali nagraditi »boljše« in pomagati »slabšim«? V nadaljevanju je nekaj ključnih števil iz študije Evalvacija slovenskih muzejev 2006 – 2008, 1. del (Služba za premično kulturno dediščino in muzeje, 2010, str. 11, 12) :

- muzeji hranijo 6,8 milijona predmetov, od tega 2,1 milijonov (31 % vseh) v zbirkah nacionalnih muzejev, približno 4,7 milijonov predmetov (69 %) pa je v hrambi 35 regionalnih muzejev;
- leta 2008 so muzeji skupaj pridobili 862.082 novih predmetov, od tega 6 % nacionalni muzeji in 94 % regionalni muzeji;
- velika večina predmetov (91 %), ki jih muzeji hranijo, izvira iz arheoloških izkopavanj in le 4 % je bilo pridobljenih z nakupom. Ostali izvirajo iz donacij, zapuščin ali drugih virov (4,4 %);
- restavriranih je 0,5 % predmetov;
- razstavljenih je 15 % muzejskih predmetov, 85 % je shranjenih v depojih, ki so slabo varovani in v veliki večini ne ustrezajo standardom hranjenja predmetov;
- 26 % zbirk ni zavarovanih;
- slovenski muzeji v povprečju ustvarjajo približno 12 % lastnega prihodka (v Avstriji od 22 % do 45 %, v Veliki Britaniji celo od 30 % do 50 % in to brez vstopnin);
- slovenski muzeji iz vira vstopnic ustvarjajo povprečno 3,2 % prihodkov (evropsko povprečje je 10 – 22 %).

⁷ Vir financiranja iz lastnih sredstev pomeni financiranje iz ustvarjenega presežka prihodkov nad odhodki, ki so ga ustvarili muzeji v preteklih letih.

Muzeji pridobivajo predmete kulturne dediščine v skladu s svojo zbiralno politiko in na splošno bi lahko rekla, da so sredstva za pridobivanje le-teh zelo skromna. Zbirke v muzejih pa se povečujejo predvsem na račun arheoloških izkopavanj.

Muzeji so razvili svoje informacijske programe za vodenje muzejske dokumentacije (t.i. dokumentacijskih sistemov). Slabost teh programov je, da niso povezani z registrom muzejskih predmetov. Nekateri informacijski programi (npr. v NG) tudi ne omogočajo zgodovinskega sledenja, kje je umetnina bila in kje se trenutno nahaja. Ministrstvo za kulturo podpira za vodenje muzejske dokumentacije muzejski informacijski sistem Galis, ki ga vsi trije muzeji niso prevzeli, ker na začetku ni omogočal vnosa podatka o »nahajališču«.

Rezultati empirične analize prihodkovne učinkovitosti javnih institucij v kulturi (se pravi tega, kako javni zavodi ravnajo z denarnimi viri, s katerimi razpolagajo) med letoma 2002 in 2011, ki jo je pripravil Andrej Srakar (Pišek, 2016, str. 28), potrjujejo, da je naš javni sektor v kulturi potraten, kar bi moralo kulturni politiki služiti kot podlaga za trezen razmislek. Skoraj 90 % kulturnih institucij je prihodkovno neučinkovitih. A kljub temu so rezultati empirične analize lahko pomembna informacija pri prihodnjem načrtovanju poslovne politike teh institucij in ukrepov na ravni države. Srakar je na osnovi podatkov Ministrstva za kulturo analiziral vire, ki jih institucija dobi v obliki števila zaposlenih in javnih sredstev, in na drugi strani dodatna sredstva, ki jih s temi viri ustvari: vstopnine, članarine, donacije, sponzorstva.. Pri vrhu je Cankarjev dom, ker je nadpovprečno uspešen pri pridobivanju virov, ima pa hkrati veliko število zaposlenih. Mestni muzej Ljubljana nima tako velikega deleža zasebnih sredstev, a jih ustvarja z manjšim številom zaposlenih. Pri takšnem zavodu na neučinkovitost ključno vplivajo prav rezerve v številu zaposlenih. V zadnjih analiziranih letih je opazen vzpon treh ljubljanskih institucij: Arhitekturnega muzeja, Mestnega gledališča ljubljanskega in zlasti Mestnega muzeja Ljubljana. Ena ključnih ugotovitev študije Andreja Srakarja je, da v času krize ni prišlo do padanja učinkovitosti institucij, kot se je pričakovalo, pač pa se je pri mnogih celo povečala. V času padanja javnih sredstev so se torej javni zavodi prilagodili in več energije vložili v pridobivanje drugih virov. Srakar ugotavlja, da so na splošno javni zavodi izjemno neučinkoviti, celo Cankarjev dom, ki je pri vrhu, je 40 % neučinkovit. Vrednost 1 pomeni 100 % učinkovitost. Običajno se vrednost giblje med 0,8 in 0,6. Ob tem se Srakar zaveda, da kulturnih institucij nismo ustanovili, da bi ustvarjale dobiček.

Tabela 11: Učinkovitost javnih institucij v kulturi leta 2010 in 2011

Leto 2010		Leto 2011	
Mestni muzej Ljubljana	0,63	Cankarjev dom	0,66
Cankarjev dom	0,62	Mestni muzej Ljubljana	0,65
Viba film	0,54	Viba film	0,64
Arhitekturni muzej	0,29	Gornjesavski muzej Jesenice	0,46
Obalne galerije Piran	0,26	Mestni muzej Idrija	0,29
Mestni muzej Idrija	0,15	Pokrajinski muzej Ptuj	0,26
Muzej radovljiške občine	0,14	Mestno gledališče ljubljansko	0,25
Pokrajinski muzej Murska Sobota	0,14	Lutkovno gledališče Ljubljana	0,24
Narodni muzej	0,13	Tehniški muzej Slovenije	0,23
Pokrajinski muzej Ptuj	0,13	Obalne galerije Piran	0,23

Vir: M. Pišek, *Tudi učinkoviti neučinkoviti*, 2016, str. 28.

Pogoj za vzpostavitev enotnega centralnega registra premične kulturne dediščine je opredelitev enotnih standardov za opravljanje muzejske dejavnosti, ki naj bi jih pripravila Služba za premično dediščino in muzeje. Minimalne standarde s kazalci uspešnosti je Služba za premično dediščino in muzeje (b. l.) skupaj s Projektno skupino za implementacijo muzejskih standardov, ki jo je imenovalo Ministrstvo za kulturo, že pripravila na naslednjih področjih:

- upravljanje muzeja,
- upravljanje zbirk in raziskovanje,
- uporaba zbirk – programi in širjenje znanja,
- obiskovalci in storitve zanje.

Služba za premično dediščino in muzeje (b. l., str. 6) je k sodelovanju povabila strokovnjake iz organizacije Kulturagenda, t.j. Inštituta za muzeje, kulturne ustanove in javnosti iz Celovca (dr. Renate Goebel, mag. Christian Walzl in mag. Michael C. Niki Knopp). Empirični podatki iz študije Evalvacija slovenskih muzejev pričajo predvsem o tem, da ima večina muzejev premalo lastnih prihodkov, da vlada kadrovska podhranjenost, da se premalo pozornosti posveča trženju ter da je kar 85 % predmetov v depojih, stran od oči javnosti, da so muzejske stavbe pogosto v kritičnem stanju in da muzeji premalo pozornosti posvečajo obiskovalcem.

Službo za premično dediščino in muzeje bi bilo potrebno okrepiti, podrobno definirati njen status in odgovornosti. Spodbuditi bi bilo potrebno konkurenčnost in hkrati sodelovanje med muzeji ter nagrajevati dobre prakse, zato bi bilo potrebno tudi spremeniti dosedanje financiranje »po glavarinah« (kar je zatečeno stanje iz preteklosti) v financiranje po dejanskih rezultatih pri opravljanju javne službe. S to spremembo bi nedvomno prišlo do racionalizacije muzejev. Kulturna politika, za katero je zadolženo Ministrstvo za kulturo, mora definirati cilje in prioritete razvoja muzejev. Ponovno je potrebno odpreti dialog med muzeji in na podlagi ciljev in prioritet prepoznati njihove želje in potrebe. V veliko pomoč pa je vsekakor analiza stanja v slovenskih muzejih, ki je bila narejena v obliki študije Evalvacija slovenskih muzejev 2006 – 2008. V analizi ni samo prikaz resničnega stanja delovanja naših muzejev, ki ga ni mogoče razbrati iz obveznih poročil, ampak so tudi dragocena priporočila.

Če država nima pregleda nad vrednotami kulturne dediščine, ne more izvajati svojih politik na področju varstva, kulture, prostorskega načrtovanja, okolja, izboljšanja kakovosti življenja, vključno s socialno kohezijo (politika do manjšinskih skupnosti in ogroženih socialnih skupin) ipd. Hkrati pa tudi državljani brez dobrih in pravih informacij o vrednotah kulturne dediščine, ki jih posreduje varstvena služba in muzeji, ne moremo razviti pozitivnega odnosa do kulturne dediščine in zavesti o pomenu njenega ohranjanja.

SKLEP

Da bi lahko varovali kulturno dediščin, jo moramo najprej dobro spoznati in prepoznati njene vrednote (Deanovič, 2006, str. 20). Pojem vrednosti oziroma vrednote predstavlja tako osnovo vsake razprave o kulturi dediščini. Vrednota je dinamičen in relativen pojem, ki je odvisen od prostora in časa ter družbenega konteksta. Danes je splošno sprejeto, da so za varstvo kulturne dediščine poleg lastnikov odgovorne država, regije in lokalna samouprava. Varstveno vrednotenje (pri nepremični kulturni dediščini), ki ga izvajajo konservatorji, in muzejsko vrednotenje (pri premični kulturni dediščini), ki ga izvajajo muzejski kustosi, je osrednja strokovna naloga javne službe varstva kulturne dediščine. Uporaba metod za ekonomsko vrednotenje kulturne dediščine je v Sloveniji zelo skromna. Vse metode, ki smo jih evidentirali v magistrski nalogi, se osredotočajo na določanje ekonomske vrednosti kulturni dediščini, ne upoštevajo pa njene kulturne vrednosti. Na srečo obstaja zavest o nujnosti ohranjanja kulturne dediščine, kljub temu da so nekatere z ekonomskega vidika brez vrednosti. Kulturne vrednosti pa tvorijo jedro področja upravljanja in ravnanja z dediščino. Dejstvo je, da kulturne vrednosti ni lahko preoblikovati v ekonomske. Ker kulturna dediščina predstavlja javno dobrino in ima značilnosti vrednosti neuporabe, je pomemben vidik ekonomskega preučevanja vrednosti neuporabe tudi možnost njihove preobrazbe v uporabne vrednosti. Vrednosti neuporabe so lahko v vzročnem odnosu z uporabnimi vrednostmi, vendar te ne predstavljajo samo odloženih uporabnih vrednosti, temveč tudi drugačno obliko vrednosti, ki jih ni mogoče preoblikovati v uporabne vrednosti, temveč do tega lahko pride samo pod določenimi zunanji vplivi, t.j. kot posledica sprememb družbenega vrednostnega sistema. V prihodnje bi se moral večji pomen nameniti vrednotenju vrednosti neuporabe, ki vključuje vrsto vrednot, ki jih zagotavlja kulturna

dediščina, in zaradi česar kulturno dediščino razumemo kot javno dobrino. Poleg tega morajo javne institucije s področja varstva kulturne dediščine svoje delovanje in raziskovanje utemeljevati tudi z ekonomsko učinkovitostjo, ker so običajno za ohranjanje, nadzor ali raziskovanje elementov kulturne dediščine potrebne izjemno velike količine javnih finančnih sredstev.

Zaradi ugotovitve dejanske vrednosti premoženja Republike Slovenije, ki se nahaja v muzejih, je potrebno vrednotenje muzealij čim prej dokončati. Raziskava v treh izbranih nacionalnih muzejih kaže, da se muzeji soočajo s podobnimi problemi in da bi lahko določili skupen protokol za muzejsko vrednotenje premične kulturne dediščine. Po drugi strani pa bi morali ustvariti povezavo z vhodno, akcesijsko knjigo in inventarno knjigo na eni strani ter z registrom muzejskih predmetov na drugi strani. Ta povezava je lahko dosežena z enotno inventarno številko, tako kot to velja za register nepremične kulturne dediščine, kjer so različni moduli informacijskega sistema povezani z enotno evidenčno številko dediščine (EŠD). Pogoj za vzpostavitev enotnega centralnega registra premične kulturne dediščine je priprava enotnih standardov za opravljanje muzejske dejavnosti, ki naj bi jih pripravila Služba za premično dediščino in muzeje, ki je bila ustanovljena prav z namenom povezovanja izvajanja nalog v slovenskih muzejih. Vsi strokovnjaki po muzejih hrepenijo po strokovnih rešitvah, ki bi bile enotne in predvsem življenjske.

Slovenski muzeji imajo kot skrbniki premične kulturne dediščine postavljene temelje, ki omogočajo opredelitev načinov vrednotenja tovrstne dediščine. Z vedno večjim poudarjanjem in spraševanjem po ekonomskih koristih vlaganja v kulturno dediščino je potrebno le boljše razviti metodologijo ekonomskega vrednotenja in poleg tega še merjenja gospodarskih, kulturnih in socialnih učinkov kulturne dediščine, kar pa je tema, ki močno presega mojo nalogo.

Nekaj bistvenih izzivov se odpira na področju prakse izmenjave muzejskih zbirk, ki so predvsem finančne narave in zajemajo med drugim vprašanja visokih zavarovanj muzejskih predmetov v času izposoje in transporta. Hkrati pa muzeji po vsem svetu ugotavljajo, da so izredno redki primeri, ko navkljub zagotavljanju najvišje možne varnosti muzejski predmeti utrpijo škodo, saj so varovanju zbirk muzejski delavci zavezani že po ICOM-ovem kodeksu muzejske etike (Društvo ICOM, 2005), in da so visoke zavarovalne premije dejansko pre pogosto nepotreben finančni izdatek. Problematika je neločljivo povezana z nacionalno zakonodajo, z vprašanjem graditve zaupanja in uvajanja dovolj visokih standardov, ki so predpogoj za zaupanje med muzeji na nacionalni in evropski ravni. Potrebno je medsebojno sodelovanje med muzejskimi strokovnjaki in dovolj visoka ozaveščenost o alternativnih možnostih garancije za varnost muzejskih zbirk v času, ko so na poti in ogled javnosti izven matičnega muzeja.

Rezultati intervjujev z izbranimi strokovnjaki terjajo nadaljnje raziskovalno delo pri razvoju metodologije ekonomskega vrednotenja, obenem pa potrjujejo potrebo po skupnem pristopu k varstvenem in muzejskem vrednotenju kulturne dediščine v slovenskem prostoru.

LITERATURA IN VIRI

1. Bahar, M. (urednik). (2013, 30. september). Podoba podobe (televizijska oddaja). Ljubljana: RTV Slovenija 1.
2. Čigon, A. (2012). *Razstavnina – pravično plačilo za opravljeno delo*. Ljubljana: Odprta zbornica za sodobno umetnost. Najdeno 30. junija 2016 na spletnem naslovu <http://www.asociacija.si/slo/wp-content/uploads/2013/02/Razstavnina-pravicno-placilo-za-pravicno-delo.pdf>
3. Deanovič, B. (2006). Ekonomija ohranjanja nepremične kulturne dediščine. *Gradbenik*, 10 (7/8), 20-21.
4. Direktorat za kulturno dediščino. (2015). *Poročilo o izvajanju nalog javne službe državnih muzejev za leto 2014*. Najdeno 29. marca 2016 na spletnem naslovu http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Direktorat_za_kulturno_dediscino/Premicna_dediscina/Porocila_o_delu/JZ_-_drzavni_muzeji_porocilo_2014.doc
5. Delak Koželj, Z. (2012). Mreža dediščine sveta Evrope, Heritage Network – Herein. *Glasnik SED 52/1*, 2, 3, 4. Najdeno 30. junija 2016 na spletnem naslovu <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-60VKOKH2/9e24bd0c-19bc-4c68-90cf-e642c7d49659/PDF>
6. Društvo ICOM, Mednarodni muzejski svet (2001). *Evidentiranje po korakih*. Slovensko verzijo priredili po CIDOC Fact sheet 1. ICOM, Mednarodni muzejski svet, Slovenski odbor, Stalna strokovna komisija za muzejsko dokumentacijo pri Zvezi muzejev Slovenije, MIDOM – Slovenski etnografski muzej.
7. Društvo ICOM, Mednarodni muzejski svet (2005). *ICOMov kodeks muzejske etike*. Najdeno 18. marca 2016 na spletnem naslovu http://www.icom-slovenia.si/fileadmin/user_upload/dokumenti/eticni_kodeks/eticni_kodeks.pdf
8. Evropska komisija (2015, 1. april). *Poročilo o izvajanju Uredbe Sveta (ES) št. 116/2009 z dne 18. decembra 2008 o izvozu predmetov kulturne dediščine za obdobje 1. januar 2011 do 31. december 2013*. Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, Svetu in Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru. Bruselj: Evropska komisija, 2015.
9. Fojut, N. (2009). The philosophical, political and pragmatic roots of the convention. *Heritage and beyond*. Strasbourg: Council of Europe. Najdeno 29. marca 2019 na spletnem naslovu https://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/identities/PatrimoineBD_en.pdf
10. Gaspari, A. (2014). Oris razvoja podvodnega arheološkega raziskovanja in poudarki iz pravnega varstva podvodne kulturne dediščine v Sloveniji. *Dnevi evropske kulturne dediščine*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.
11. Hadžić, A. (2013). Staro mestno jedro Mostar z mostom. *Projekt: Monitoring lokacij svetovne dediščine Unesco*. Škocjan: Park Škocjanske jame. Najdeno 28. junija 2016 na spletnem naslovu <http://mwh.park-skocjanske-jame.si/en/library/category/28-projects.html?download=33:slo-mwh>

12. Harrison, M., & Mckenna, G. (2011). Upravljanje s podatki o muzejskih predmetih. *Zborovanje Slovenskega muzejskega društva. Bela krajina, 1. –2. 10. 2010*. Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo (5), 16–24. Najdeno 29. marca 2016 na spletnem naslovu <http://www.smd-drustvo.si/Arhiv%20dokumentov/2%20Zborovanje/Zbornik%20SMD%20METLIKA%202010.pdf>
13. Horvat, J. (1985). Razvoj muzejstva na Slovenskem. *Arhivi VIII (1 – 2)*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
14. International Council on Monuments and Sites (2008). *What is OUV? Defining the Outstanding Universal Value of Cultural World Heritage Properties, Monuments and Sites XVI*. Paris: ICOMOS. Najdeno 28. junija 2016 na spletnem naslovu http://www.icomos.org/publications/monuments_and_sites/16/pdf/Monuments_and_Sites_16_What_is_OUV.pdf
15. Ivanc, T. (2011). Nenamerni vpliv direktiv EU na kulturno dediščino. *LeXonomica – Revija za pravo in ekonomijo*. Maribor: Pravna fakulteta Univerze v Mariboru in Inštitut za ekonomsko analizo prava na Pravni fakulteti Univerze v Mariboru. Letnik III, številka 2, stran 153-176. Najdeno 29. marca 2016 na spletnem naslovu <http://www.lexonomica.com/journal/images/volume%203/No2/Ivanc.pdf>
16. Jogan, S. (2008). *Pravno varstvo dediščine*. Koper: Založba Annales.
17. Klamer, A. (2011). *Cultural Goods are Good for More than their Cultural Value*. Najdeno 18. marca 2016 na spletnem naslovu <http://www.klamer.nl/index.php/subjects/art-culture/207-cultural-goods-are-good-for-more-than-their-cultural-value-may-2001-later-revised-updated-january-2011>
18. Kos, M. (b.l.). *Mobilnost (muzejskih) zbirk*. Najdeno 28. junija 2016 na spletnem naslovu <http://www.suzd.si/predstavitve/222-mobilnost-muzejskih-zbirk>
19. Koželj, Z. (2013). *Financiranje kulturne dediščine v izbranih evropskih državah*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
20. Knez, D. (2012). Pasti posredovanja muzejskega gradiva in informacij v javno sfero. *Zborovanje slovenskega muzejskega društva. Slovenski muzeji v 21. stoletju. Kako naprej?* Maribor: Slovensko muzejsko društvo. Najdeno 28. junija 2016 na spletnem naslovu <http://www.smd-drustvo.si/Arhiv%20dokumentov/2%20Zborovanje/Zborovanje%202012%20Maribor/Zbornik%20SMD%20MARIBOR%202012.pdf>
21. Ladkin, N. (2011). Upravljanje zbirk. *Upravljanje muzeja praktični priročnik*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.
22. Meh. N. (2014, 27. oktober). Vrednotenje kulturne dediščine je zrcalo ozaveščenosti družbe. *MMC RTV SLO*. Najdeno 29. marca 2016 na spletnem naslovu <http://www.rtv slo.si/kultura/drugo/vrednotenje-kulturne-dediscine-je-zrcalo-ozavescenosti-druzbe/349666>
23. Mehle, S. (2003). *Muzeji in management*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
24. Michalski, S. (2011). Nega in ohranjanje zbirk. *Upravljanje muzeja praktični priročnik*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

25. Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport (2012). *Navodilo za določitev in izvedbo izravnalnega ukrepa pri odstranitvi arheoloških ostalin*. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport. Najdeno 9. maja 2016 na spletnem naslovu http://www.mizks.gov.si/fileadmin/mizks.gov.si/pageuploads/Storitve/Kultura/Dediscina/Navodila_izravnalni_ukrep_arheol_raziskave_01.pdf
26. Ministrstvo za kulturo (2011). *Analiza stanja na področju kulture s predlogi ciljev za nacionalni program za kulturo 2012-2015*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo.
27. Ministrstvo za kulturo (2015). *Poročilo o izvajanju nalog javne službe državnih muzejev za leto 2014*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo. Najdeno 20. aprila 2016 na spletnem naslovu www.mk.gov.si/.../Ministrstvo/.../JZ_-_drzavni_muzeji_porocilo_2014.d...
28. MMC RTV SLO/STA (2019, 3. marec) *Če najdbe ne prijavite, boste kaznovani*. Ljubljana. Najdeno 29. marca 2016 na spletnem naslovu ww.rtv slo.si/kultura/drugo/ce-najdbe-ne-prijavite-boste-kaznovani/158350.
29. Muršič, R. (2014). Kulturna dediščina: nerazrešljive dvoumnosti svetega v profanem. *KULA*, 2, 4-7. Ljubljana: Slovensko etnološko in antropološko združenje Kula. Najdeno 18. marca 2016 na spletnem naslovu <http://www.kula.si/wp-content/uploads/2014/04/Kulturna-dediscina-preteklosti-za-lepso-prihodnost-LR.pdf>
30. Narodna galerija. (2010). *Navodila za ravnanje z umetninami Vladne umetnostne zbirke*. Ljubljana: Narodna galerija.
31. Narodna galerija. (2016). *Letno poročilo 2015, Poslovno poročilo – muzeji*. Ljubljana: Narodna galerija.
32. Narodni muzej Slovenije. (2016). *Letno poročilo 2015, Poslovno poročilo – muzeji*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
33. Petrič, M. (2000). Mednarodno pravno varstvo kulturne dediščine. *Vestnik XVII*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino.
34. Pirkovič, J. (1987). Vrednotenje kulturne dediščine. *Varstvo spomenikov 29*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.
35. Pirkovič, J. (2012a). Arheološko konservatorstvo in varstvo nepremične kulturne dediščine. *Učbenik za predmet Arheologija za javnost*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Najdeno 18. marca 2016 na spletnem naslovu <http://arheologija.ff.uni-lj.si/studij/gradivo/konservatorstvo/ArheologijaZaJavnost.pdf>
36. Pirkovič, J., & Šantej, B. (2012b). Pravno varstvo nepremične kulturne dediščine v Sloveniji = Tutela giuridica del patrimonio culturale immobile in Slovenia. *Vestnik 25*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije: = Istituto per la tutela dei beni culturali della Slovenia.
37. Pirkovič, J. (2014). Sto let v dobro dediščine – izhodišča, pot in sadovi. *Dnevi evropske kulturne dediščine*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.
38. Pišek, M. (2016, 30 marec). Tudi učinkoviti neučinkoviti. *Dnevnik*, str. 28.
39. Pogodbe o delovanju Evropske unije. *Uradni list Evropske Unije 2012/C 326/47*.
40. Poschl, A. (odgovorni urednik). (2013, 30. september). *Podoba podobe* (televizijska oddaja). Ljubljana: RTV Slovenija.

41. Prats, L. (2009). Heritage according to scale. *Heritage and Identity: Engagement and Demission in the Contemporary World*. Abingdon: Routledge.
42. Pravilnika o enotnem kontnem načrtu za proračun, proračunske uporabnike in druge osebe javnega prava *Uradni list RS* št. 112/2009, 58/2010, 104/2010, 104/2011, 97/2012, 108/2013, 94/2014, 100/2015.
43. Pravilnik o metodologiji za ocenjevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti. *Uradni list RS* št. 24/1992.
44. Pravilnik o načinu in stopnjah odpisa neopredmetenih sredstev in opredmetenih osnovnih sredstev. *Uradni list RS* št. 120/2007, 48/2009, 112/2009, 58/2010, 108/2013, 100/2015.
45. Pravilnik o postopku za izdajo dovoljenj za izvoz in iznos predmetov kulturne dediščine. *Uradni list RS* št. 48/2004, 106/2004, 16/2008 - ZVKD-1, 26/2011.
46. Pravilnika o razčlenjevanju in merjenju prihodkov in odhodkov pravnih oseb javnega prava. *Uradni list RS* št. 138/2006, 120/2007, 112/2009, 58/2010, 97/2012, 100/2015.
47. Pravilniku o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah. *Uradni list RS* št. 102/2010.
48. Pravilnik o varovanju in hranjenju nacionalnega bogastva in muzejskega gradiva, o vpisu v razvid muzejev in o podelitvi pooblastila za opravljanje državne javne službe muzejev. *Uradni list RS* št. 47/2012.
49. Pravilnik o vodenju inventarne knjige premične kulturne dediščine. *Uradni list RS* št. 122/2004, 16/2008.
50. Računsko sodišče Republike Slovenije. (2004). *Revizijsko poročilo: Revizija računovodskih izkazov in pravilnosti poslovanja Narodne galerije Ljubljana v letu 2002*. Ljubljana: Računsko sodišče Republike Slovenije.
51. Računsko sodišče Republike Slovenije. (2004). *Porevizijsko poročilo: Popravljalni ukrepi Narodne galerije Ljubljana*. Ljubljana: Računsko sodišče Republike Slovenije.
52. Računsko sodišče Republike Slovenije. (2006). *Revizijsko poročilo: Revizija računovodskih izkazov in pravilnosti poslovanja Slovenskega etnografskega muzeja v letu 2004*. Ljubljana: Računsko sodišče Republike Slovenije.
53. Računsko sodišče Republike Slovenije. (2006). *Porevizijsko poročilo: Popravljalni ukrepi Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Računsko sodišče Republike Slovenije.
54. Renčelj Škedelj, A. (2014). Dokumentacija v konservatorstvu in pomen registra nepremične kulturne dediščine. *Glasnik SED*, 54, 32-35. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo. Najdeno 28. maja 2016 na spletnem naslovu http://www.Dokumentacija_URN-NBN-SI-DOC-DORO6LM5.pdf
55. Resolucija o nacionalnem programu za kulturo 2014-2017. *Uradni list RS* št. 99/2013.
56. Serec Hodžar, A., & Toplak, K. (2014). Kako »misliti« kulturno dediščino skozi denar: ekonomski in kulturni vidiki. *KULA*, 2, 21-33. Ljubljana: Slovensko etnološko in antropološko združenje Kula. Najdeno 18. marca 2016 na spletnem naslovu <http://www.kula.si/wp-content/uploads/2014/04/Kulturna-dediscina-preteklosti-za-lepso-prihodnost-LR.pdf>
57. Sirovica, F. (2015). *Ocena izgube vrednosti in znanstvenega informacijskega potenciala pri uničenih arheoloških depozitih*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

58. Sklep o ustanovitvi javnega zavoda Narodna galerija. *Uradni list RS* št. 8/2004, 31/2009.
59. Sklepom o ustanovitvi javnega zavoda Narodni muzej Slovenije. *Uradni list RS* št. 60/2003, 37/2008, 10/2009.
60. Sklep o ustanovitvi Javnega zavoda Republike Slovenije za varstvo kulturne dediščine. *Uradni list RS* št. 65/2008, 54/2014.
61. Sklep o ustanovitvi javnega zavoda Slovenski etnografski muzej. *Uradni list RS* št. 60/2003, 11/2009.
62. Skupnost muzejev Slovenije. (2009 – 2013). *Priročnik za dokumentacijo: Napotki za delo v muzejih in galerijah (slovenska izdaja britanske organizacije za muzejske zbirke Collections Trust)*. Najdeno 30. marca 2016 na spletnem naslovu http://www.sms-muzeji.si/ckfinder/userfiles/files/udatoteke/prirocnik/00_01-04%20kon%202012_april_26.pdf
63. Slovenski etnografski muzej. (2016). *Letno poročilo 2015, Poslovno poročilo – muzeji*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
64. Slovenski računovodski standardi. *Uradni list RS* št. 107/2001, 67/2003, 13/2003, 43/2004, 83/2004/, 28/2005, 89/2005, 9/2006.
65. Služba za premično kulturno dediščino in muzeje. (2010). *Evalvacija slovenskih muzejev 2006 – 2008: Zaključno poročilo, Prvi del*. Ljubljana, Dunaj, Bahrain: Služba za premično dediščino in muzeje.
66. Služba za premično kulturno dediščino in muzeje. (2011). *Upravljanje muzeja. Praktični priročnik*. Ljubljana: Služba za premično kulturno dediščino in muzeje. Najdeno 18. marca 2016 na spletnem naslovu http://www.nms.si/spdm/UPRAVLJANJE_MUZEJA_prakticni_prirocnik.pdf
67. Služba za premično kulturno dediščino in muzeje. (b. l.). *Novi slovenski muzejski standardi – pot naprej. Minimalni standardi in kazalci uspešnosti za novo akreditacijsko shemo*. Najdeno 18. marca 2016 na spletnem naslovu http://www.nms.si/spdm/novi_slovenski_standardi.pdf
68. Služba za premično kulturno dediščino in muzeje. (b. l.). *Slovarček za minimalne standarde in kazalce uspešnosti*. Najdeno 18. marca 2016 na spletnem naslovu <http://www.nms.si/spdm/slovarcek.pdf>
69. Smrekar, A., Jaki, B. (2014). *Umetnost za nove dni. Slike iz Vladne umetnostne zbirke. Gradivo za novinarje*. Ljubljana: Narodna galerija. Najdeno 29. marca 2016 na spletnem naslovu <http://www.ng-slo.si/si/razstave-in-projekti/razstava/umetnost-za-nove-dni?id=2959>
70. Soršak, A. (2011). *Unescova Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine na primeru metliškega obredja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
71. Sosič, B. (2010). *Pridobivanje predmetov: akcesija in inventarizacija*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej. Najdeno 20. maja 2016 na spletnem naslovu http://www.sms-muzeji.si/udatoteke/prirocnik/02_Akvizicija.pdf
72. Srakar, A. (2008). *Prispevek umetnosti k socioekonomskemu položaju kraja: primer javnih kiparskih simpozijev*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Najdeno 22. maja 2016 na spletnem naslovu http://dk.fdv.uni-lj.si/magistrska/pdfs/mag_Srakar-Andrej.PDF

73. Srakar, A. (2010). Ekonomsko vrednotenje umetniških dogodkov: Umetnost med trgom in državo. Ljubljana: FDV. Najdeno 29. marca 2016 na spletnem naslovu https://www.culturalmanagement.ac.rs/uploads/research_file_1/5917c5a9d0fa10a555c2e209bbeac73a98fcaef9.pdf
74. Srakar, A. (2015). *Economic analysis of deaccessioning*. Najdeno 22. maja 2016 na spletnem naslovu <http://www.cek.ef.uni-lj.si/doktor/srakar.pdf>
75. Tajnikar, M. (2006). *Mikroekonomija s poglavji iz teorije cen*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
76. Tajnikar, M., Došenović Bonča, P. (2015). Razumevanje javnega sektorja in slovenska gospodarska politika po letu 2008. *Teorija in praksa*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Letnik 52, številka 4, stran 743-758. Najdeno 27. junija 2016 na spletnem naslovu <http://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/tip/tajnikar-dosenovic-bonca.pdf?sfvrsn=2>
77. Thompson, M. (1979). *Rubbish Theory: The Creation and Destruction of Value*. Oxford: Oxford University Press.
78. Throsby, D. (2000). Economic and Cultural Value in the Work of Creative Artists. *Assessing the Values of Cultural Heritage*, 26 – 31. Los Angeles: The Getty Conservation Institute. Najdeno 27. junija 2016 na spletnem naslovu https://www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf_publications/pdf/valuesrpt.pdf#page=30
79. *Unesco – About Heritage List*. Najdeno 27. junija 2016 na spletnem naslovu <http://whc.unesco.org/en/list>
80. Upravno sodišče Republike Slovenije. (2015). *UPRS sodba IV U 268/2014*. Najdeno 10. marca 2016
http://www.sodnapraksa.si/?q=id:2015081111386660&database%5BSOVS%5D=SOVS&database%5BIESP%5D=IESP&database%5BVDSS%5D=VDSS&database%5BUPRS%5D=UPRS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&page=0&id=2015081111386660
81. Uredba Sveta (ES) št. 116/2009 z dne 18. decembra 2008 o izvozu predmetov kulturne dediščine (kodificirana različica). *Uradni list Evropske Unije* št. L 39/1.
82. Uredba o vzpostavitvi muzejske mreže za izvajanje javne službe na področju varstva premične kulturne dediščine in določitvi državnih muzejev. *Uradni list RS* št. 97/2000, 103/2000, 105/2001, 16/2008 – ZVKD-1.
83. Urh, I. (2013). Miro Potočnik. *Potapljač, XII, št. 68, 13-14*. Ljubljana: Slovenska potapljaška zveza. Najdeno 30. maja 2016 na spletnem naslovu http://www.layout.si/potapljaci/potapljac_68/
84. Ustava Republike Slovenije. *Uradni list RS* št. 33/1991, 42/1997, 66/2000, 24/2003, 69/2004, 69/2004, 68/2006, 47/2013.
85. Verbič, M., & Slabe Erker, R. (2004). *Smernice za ekonomsko vrednotenje naravne in kulturne dediščine*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja. Najdeno 29. marca 2016 na spletnem naslovu <http://www.miroslav-verbic.si/uploads/raziskovanje/report-2004-02.pdf>
86. Vidrih Perko, V. (2010). Prepustite človeku, kar je človeško in računalniku računalniško! *Zborovanje Slovenskega muzejskega društva. Bela krajina, 1. –2. 10. 2010. Muzejska*

- knjižica*, 5, 8-15. Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo. Najdeno 29. marca 2016 na spletnem naslovu <http://www.smd-drustvo.si/Arhiv%20dokumentov/2%20Zborovanje/Zbornik%20SMD%20METLIKA%202010.pdf>
87. Vodopivec, B. (2015). *Interdisciplinarna opredelitev trajnostnega pristopa k varstvu okolja na primeru grajske dediščine*. Ljubljana: Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo.
 88. Vodopivec, B., & Šelih, J., & Žarnič, R. (2015). Interdisciplinarna opredelitev prioritet obnove stavbne dediščine na primeru gradov. *ANNALES*, 1, 1-18. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Najdeno 13. aprila 2015 na spletnem naslovu http://zdjp.si/wp-content/uploads/2015/07/Pages-from-Annales-SHS-25-2015-1_VODOPIVEC_LOWRES1.pdf
 89. Zadnikar, M. (1977). Valorizacija in kategorizacija. *Vestnik 4*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.
 90. Zakona o dostopu do informacij javnega značaja. *Uradni list RS* št. 24/2003, 61/2005, 113/2005 - ZInfP, 109/2005 - ZDavP-1B, 28/2006, 117/2006 - ZDavP-2, 23/2014, 50/2014, 72/2014 - skl. US, 19/2015 - odl. US, 102/2015, 32/2016.
 91. Zakonu o izvrševanju proračunov Republike Slovenije za leti 2016 in 2017. *Uradni list RS* št. 96/2015.
 92. Zakon o računovodstvu. *Uradni list RS* št. 23/1999, 30/2002-ZJF-C, 114/2006-ZUE.
 93. Zakona o uresničevanju javnega interesa za kulturo. *Uradni list RS* št. 96/2002, 123/2006 - ZFO-1, 7/2007 Odl. US, 53/2007, 65/2007 Odl. US, 56/2008, 4/2010, 20/2011, 100/2011 Odl. US, 111/2013.
 94. Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. *Uradni list RS* št. 30/2006, 24/2014 Odl. US, 51/2014.
 95. Zakon o varstvu kulturne dediščine. *Uradni list RS* št. 16/2008, 8/2011, 30/2011 Odl.US: U-I297/08-19, 90/2012, 111/2013, 32/2016.
 96. Zakon o Vladi Republike Slovenije. *Uradni list RS* št. 65/2014.
 97. Zakon o vračanju protipravno odstranjenih predmetov kulturne dediščine. *Uradni list RS* št. 126/2003, 8/2016.
 98. Zakon o zagotavljanju sredstev za nekatere nujne programe RS v kulturi. *Uradni list RS* št. 14/2003, 77/2008.
 99. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije. (2015). *Letno poročilo 2014*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.
 100. Zupan, G. (2014). Slovenija: Sto nemirnih let kulturne dediščine v šestih državah. *Dnevi evropske kulturne dediščine*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.